

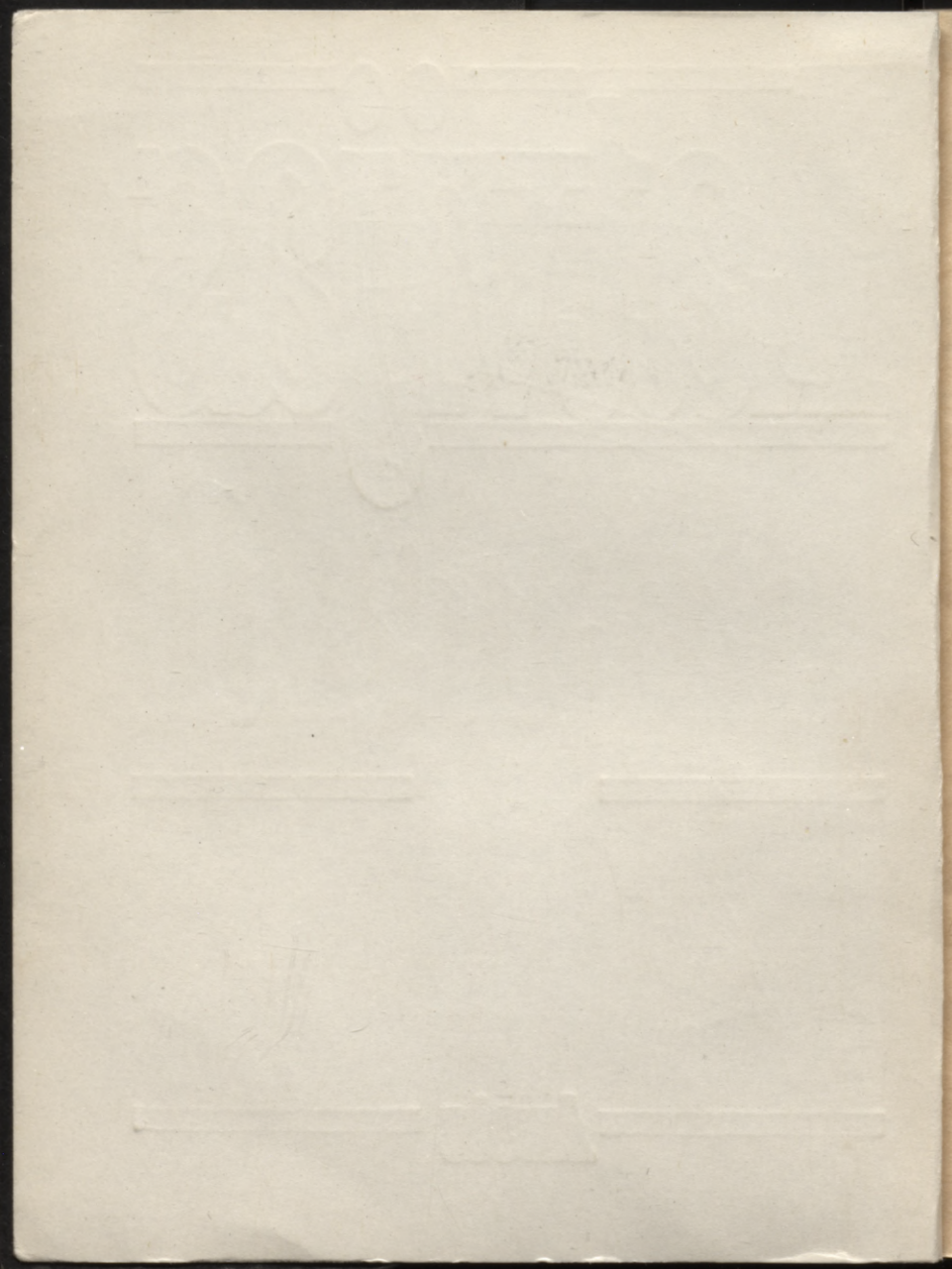
Latvijas liktengadi

87-2
L 119 III

III

Sarunu turpina: Ilga KAPENIECE, Ojārs NIEDRE, Elmārs PELKAUS,
Indriķis PINKSIS, Josifs ŠTEIMANIS un Mārtiņš VIRSIS

Avots

Latvijas
liktengadi

REVISED
EDITION

11

11

L 87-2
119

L
63

LATVIJAS KP CK PARTIJAS VESTURES INSTITOTS —
PSKP CK MARKSISMA-LEINISMA INSTITOTA FILIALE

Latvijas liktengadi

III

RIGA «AVOTS» 1988

63.3(2L)6
La805

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

88 —

35.592
0205031744

Sērijas «Latvijas likteņgadi» trešajā grāmatā autori centušies izgaismot vairākas līdz šim mazizpētītas un mazirtzētas norises Latvijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē laikposmā no 1918. gada līdz 1940. gadam. Gaidām lasītāju atsauksmes par šo grāmatu. Atgādinām savu adresi: 226250 Rīgā, Raiņa bulvārī 15, LKP CK Partijas vēstures institūts.

Redakcijas kolēģija

Mākslinieks *U. Sosnovskis*

Redakcijas kolēģija:
Ļ. Zile, I. Daudišs un E. Pelkaus

$$L \frac{0503020910-196}{M803(11)-88} 461-88$$

ISBN 5—401—00460—5

© «Avots» 1988

VĒLREIZ PAR 1918. GADA 18. NOVEMBRI

Šajā dienā grupa Latvijas politisko darbinieku Rīgā II pilsētas teātra (tagadējā Akadēmiskā Drāmas teātra) telpās pulcējās uz sanākumi. Tajā vispirms no-lasīja izvilkumus no buržuāzisko un sīkburžuāzisko politisko partiju 35 pārstāvju 1918. gada 17. novembra sēdes protokola. Sēdē piedalījās 13 pārstāvji no Latviešu zemnieku savienības, 5 no Latvijas sociāldemo-krātiskās strādnieku partijas — to 1918. gada jūnijā izveidoja no LSD izslēgtie meņševiki — 5 no Latvijas demokrātiskās partijas, 4 no Latvijas radikāldemokrā-tiskās partijas, 3 no Latvijas revolucionāro sociālistu partijas, 2 no nacionāldemokrātu partijas un pa vie-nam pārstāvim no republikāņu partijas, Latvijās ne-atkarības partijas un Latgales zemes padomes. Sēdes dalībnieki konstruējās par Tautas padomi, pieņēma Tautas padomes politisko platformu, ievēlēja šās pado-mes prezidiju. Par priekšsēdētāju ievēlēja advokātu Jāni Čaksti, kurš 1917. gadā bija iecelts par Kurzemes guberņas komisāru (gubernatoru). Tika ievēlēti divi priekšsēdētāja biedri. Pirmais — statistiķis Mārgers Skujenieks, otrais — Rīgas advokāts Gustavs Zem-gals. Valdību sastādīt uzdeva Kārlim Ulmanim. Tā vi-sai vienkārši 17. novembrī 35 vīri bija radījuši Tautas padomi, ievēlējuši valdības galvu un pieņēmuši poli-tisko platformu.

Visi iepriekšminētie darbinieki bija pazīstami latviešu buržuāzijas vai sīkburžuāzijas līderi. Kārlis Ulmanis 1917. gada aprīļa beigās bija ievēlēts par Latviešu zemnieku savienības priekšsēdētāju. Tā paša gada nogalē 18 buržuāziskie un sīkburžuāziskie politiķi iesniedza lūgumu Vācijas Austrumu frontes pavēlniekam Bavārijas princim Leopoldam atļaut Rīgā sasaukt «dažādu latviešu priekšstāvju sapulci». 17. novembra protokolā šie politiķi tiek dēvēti par demokrātisko bloku. Atskaitot Čaksti, pārējie Tautas padomes vadoni bija parakstījuši minēto lūgumu. Čakste Tautas padomē pārstāvēja 1917. gada 16. novembrī Valkā sanākušo 19 latviešu buržuāzijas politisko darbinieku izveidoto Latviešu pagaidu nacionālo padomi (LPNP). Latgales buržuāzijas pārstāvis Staņislavs Kambala 1917. gada 3.—4. decembrī piedalījās Rēzeknē sasauktajā Latgales tautību, politisko partiju un sabiedrisko organizāciju kongresā. To padomju vēsturnieki dēvē par Latgales padomju kongresu, jo tas ievēlēja Latgales pagaidu izpildkomiteju. Kurpretī buržuāzijas pārstāvji to sauc par Latgales zemes padomi. Jāatgādina, ka Kambalam nebija nekādu pilnvaru pārstāvēt minētā kongresa dalībniekus 1918. gada 17. novembrī. Vēl jāuzsver, ka 17. novembrī sanākušo partiju pārstāvji reprezentēja nelielas politikāņu grupas.

Kā raksta Ādolfs Klīve, tieši tā Zemnieku savienības līderu daļa, kas bija piedalījusies Latviešu pagaidu nacionālās padomes darbībā, 1918. gada 13. novembrī Rīgā uzstājās pret Tautas padomes izveidošanu un gribēja saglabāt LPNP. Edvarda Virzas 1955. gadā Kopenhāgenā izdotajā darbā «Kārlis Ulmanis» norādīts, ka Rīgā «bija demokrātiskais bloks, pilns uz abām pusēm klibojošu cilvēku, starp demokrātisko bloku un komunistiem svārstījās sociālisti, tur bija Pagaidu Nacionālā Padome un beidzot Zemnieku Savienība. Strīdējās ne par principiem, bet par vietām un

iespaidiem». Pēc Klīves atmiņām — viņš bija Zemnieku savienības priekšsēdētāja vietnieks — Ulmanis, sadūries ar Zemnieku savienības vadības noraidošo attieksmi, steidzīgi aizbraucis uz Valku. Tur viņš 15. novembrī «Lūduma» redakcijā sapulcinājis 13 redakcijas darbiniekus un savus piekritējus, kuri tad arī pieņēmuši lēmumu dibināt Tautas padomi: ar trešdaļu Zemnieku savienības, trešdaļu sociāldemokrātu un revolucionāro sociālistu un trešdaļu pārējo buržuāzisko partiju pārstāvjiem. Jānis Goldmanis, vienīgais Zemnieku savienības deputāts Krievijas satversmes sapulcē, Jānis Seskis, Ādolfs Klīve un citi LPNP darbinieki tika atstumti no šā jautājuma izlemšanas. Ulmaņa priekšlikumu par politisko partiju pārstāvju samēriem Tautas padomē 17. novembrī Tautas padome pati arī pieņēma, lai gan minētos samērus praksē precīzi neievēroja. 17. novembrī sēdē tikai Zemnieku savienība bija pārstāvēta ar pilnu pārstāvju skaitu — trīspadsmit. 18. novembra sēdes dalībnieku skaits un sastāvs nav reģistrēts. 19. novembra sēdē ieradās tikai 23 Tautas padomes locekļi.

Kas attiecas uz Jāni Čaksti, tad viņš nevienā no 1918. gada Tautas padomes sēdēm nepiedalījās un pirmo reizi sēdi vadīja 1919. gada 13. jūlijā. Pēc Edgara Dundsdorfa domām, tās izteiktas darbā «Kārļa Ulmaņa dzīve», kas 1978. gadā iznācis Zviedrijā, «Jānis Čakste savu akceptu ievēlēšanai nebija devis, iespējams, ka viņam nemaz tāds nebija prasīts, un, spriežot pēc Čakstes vēlākās sarunas ar Ādolfu Klīvi, viņš amatu nemaz negribēja uzņemties».

Arī Margērs Skujenieks, kurš piedalījās kā 17. novembra tā 18. novembra sēdē, 18. novembra sēdi atklāt un vadīt atteicās. Šās atteikšanās cēlonis acīmredzot bija meņševiku un revolucionāro sociālistu oficiālais viedoklis, ka Tautas padome esot provizorisks (pagaidu) orgāns. Šāds formulējums abām minētajām

grupām deva iespēju piedalīties kā Tautas padomē, tā arī Rīgas padomes vēlēšanās, kas sākās pēc 17. novembrī notikušajām strādnieku sapulcēm. Sevišķas cerības meņševiki saistīja ar Liepājas un citu pilsētu, kur padomes veidojās pirmo reizi, kā arī ar Kurzemes padomes vēlēšanām. Šis svārstības atspoguļojās arī 17. novembrī pieņemtajā un 18. novembrī nolasītajā Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā. Tā bija ļoti īsa, varbūt arī divdomīga. Tajā trūka pat valsts proklamēšanas fakta un teritoriālā sastāva konstatējuma. Pirmo faktu atvietoja formulējums par attiecībām «pret citām tautām»: «Apvienota, patstāvīga un neatkarīga Latvija tautu savienībā»¹, bet otrā fakta pavisam trūka. Pirmo reizi jēdziens par Latvijas sastāvdaļām konstitucionāla rakstura aktā tika iekļauts 1919. gada 15. janvārī Apvienotā Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongresā pieņemtajā Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas satversmes (konstitūcijas) pirmajā pantā:

«Apvienotā Latvija ir Sociālistiska Padomju Republika, kura apvieno Kurzemi, Vidzemi un Latgali»².

Uzskatu, ka Tautas padomes organizatoru piesardzība izskaidrojama ar diviem apstākļiem. Pirmais un galvenais ir jau minētā sociāldemokrātu un revolucionāro sociālistu nevēlēšanās saraut saites ar atjaunojamām padomēm. Sociāldemokrātu līderis Pauls Kalniņš, uzstājoties 18. novembra sēdē, izsakās ļoti skaidri: «Brīvā, neatkarīgā Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis. Mūsu mērķis ir — sociālistiska republika brīvu tautu savienībā.» Buržuāzisko pārstāvju piesardzību kaut cik izskaidro frāze par Latviju «tautu savienībā», kas pavēra ceļu dažādiem iespējamiem

¹ Latvijas Tautas Padome. R.: Satversmes Sapulces izdevums, 1920. — 6. lpp.

² Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. Dokumenti un materiāli. R.: LVI, 1958. — 226. lpp.

kompromisiem ar Vācijas vai Krievijas pēcrevolūcijas valdībām. Nacionālās savienības vārdā vēl runāja apakšpulkvedis Roberts Dambītis (vēlāk ģenerālis, 1940. gadā kara ministrs Tautas valdībā). «Baltische Zeitung» savā 19. novembra numurā, atreferējot 18. novembra sēdi, norādīja, ka vienīgi nacionāldemokrātu pārstāvim Attim Ķēniņam un sociālrevolucionāru (faktiski revolucionāro sociālistu) pārstāvim Emīlam Skubiķim esot savās runās izdevies panākt «dvēselisku kontaktu ar klausītājiem». Ulmanis un pārējie runātāji bijuši visai necili. To komiskā stilā komentējot 1955. gadā emigrācijā izdotajās atmiņās «Rīga toreiz...», pazīstamais operdziedātājs Mariss Vētra, kurš bijis sēdes skatītājos, ironizē par Ulmaņa «plakano ķērkstošo tenora balsi», sīki raksturo Tautas padomes locekļu bārda.

Jāatzīmē, ka laikabiedri 18. novembra aktam sevišķu nozīmi nepiegrieza. Klīve apgalvo, ka Čakste pēc ierašanās Rīgā dažas dienas vēlāk sarunā ar viņu visai negatīvi raksturojis Ulmani un izteicies: «...juridiski formulējot, K. Ulmaņa rīcība kopā ar sociālistiem M. Valteru un P. Kalniņu esot apvērsuma rikošana pret likumīgu un starptautiski atzītu valsts varu — Nacionālo padomi».

Savu braucienu uz ārzemēm Čakse 1918. gada novembrī raksturojis kā braucienu LPNP uzdevumā. Vēlākajos gados gan Čakste pats apgalvoja, ka to viņš darījis kā Tautas padomes priekšsēdētājs.

Pagaidu valdību atteicās kā finansiāli tā morāli atbalstīt Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības valde ar Viļumu Skubiņu priekšgalā. Minētās biedrības atbalstam būtu bijusi liela nozīme jaunizveidotās valdības finansiālo grūtību atrisināšanā. Izveidojās visai paradoksāla situācija. LPNP līderi negribēja sadarboties ar Ulmani tādēļ, ka viņš balstījās uz vāciešiem. Taču Ulmanim trūka naudas, tādēļ viņam vajadzēja

balstīties uz vāciešiem. Kopumā pēc kvītīm redzams, ka laikā no 1918. gada 22. novembra līdz 1919. gada 4. janvārim Pagaidu valdība no vācu okupācijas iestādēm saņēmusi 3 miljoni 750 tūkstoši okupācijas marku. Tie tad arī bija gandrīz vienīgie līdzekļi valsts aparāta un armijas daļu uzturēšanai.

Sai laikā Tautas padomi un Pagaidu valdību reāli neatbalstīja arī Antante, par kuras pārstāvju rīcību Tautas padomes 1918. gada 2. decembra sēdē Ulmanis ziņoja: «Pagaidu valdības uzskats bija, ka uz vietas būtu vēlama jaukta komisija (no Latvijas, Vācijas un Sabiedroto valstu priekštāvjiem), kuri kontrolētu un gādātu par pamiera noteikumu izpildīšanu. Bet šādu komisiju nebija iespējams sastādīt un attiecīgās sarunas bija iespējams vest tikai ar vienas valsts priekštāvi — Vācijas ģenerālpilnvaroto priekš Baltijas.»

Var pieņemt, ka sava daļa atbildības par šādu sabiedroto nostāju jāuzņemas arī LPNP pārstāvjiem ārzemēs, it sevišķi Jānim Čakstem un iespējams arī Zigfrīdam Meierovicam. Viņi 1918. gada beigās un 1919. gada sākumā kavējās atteikties no LPNP un piekrist Tautas padomes izveidošanai. Abu rīcība savukārt izskaidrojama ar Ulmaņa un Zemgala atklāto zemošanos vācu okupantu priekšā 1918. gada novembrī un decembrī. Kā norāda Vācijas ģenerālpilnvarnieks Baltijā Artūrs Vinnigs savās 1921. gadā Berlīnē publicētajās atmiņās, 19. novembrī Ulmanis un Zemgals ieradusies pie Vinniga un informējuši par visu notikušo. Vinnigs pat apgalvo, ka Ulmanis esot pārlatviskojies vācu kolonists «ar raupjo meklenburgieša seju», kurš tikai piekarot savam vāciskajam uzvārdam latvisku galotni. Pēc Vācijas sakāves viņš esot pārvērties par latvieti. Šāds Vinniga apgalvojums tad arī izraisīja baumas par Ulmaņa vācisko izcelsmi.

Smagā finansiālā un politiskā situācija Gustavam Zemgalam lika 1918. gada 30. decembrī ierosināt Pa-

gaidu valdībai nodot savas funkcijas Padomju Latvijas valdībai. Revolucionārie sociālisti 1918. gada 2. decembrī no Tautas padomes izstājās. Tas bija protests pret Ulmaņa rīkojumu vācu policijai un kareivjiem 1. decembrī padzīt Rīgas padomi. Decembra beigās no Tautas padomes prezidija kopā ar sociāldemokrātiem izstājās tās priekšsēdētāja pirmais vietnieks Margērs Skujenīks. Zem latviešu sarkano strēlnieku un Latvijas darbaļaužu triecieniem ir ne tikai okupācijas režīms, bet arī tā 18. novembrī salasītie stutētāji. Ulmanis ar saviem ministriem 2. janvārī ieradās Jelgavā, 7. janvārī noturēja sēdi Liepājā, bet 11. janvārī nolēma doties uz ārzemēm. Apvainojošas ir Vinniga atsauksmes par Pagaidu valdības sastāvu. Teodors Hermanovskis (satiksmes un darba ministrs) esot nulle, Jānis Zālītis (apsardzības ministrs) turpretim «kašķīgs alkoholiķis»; «visu šo ļaužu izrīcībā ir daudz kas no operetes».

Ar 10 ministru lielās Pagaidu valdības sastādīšanu Ulmanim gāja visai grūti. Vinnīgs pieprasīja un panāca, ka tās sastāvā tika iekļauti baltvācu pārstāvji: valsts kontrolieris barons Eduards fon Rozenbergs, tirdzniecības un rūpniecības ministra biedrs (vietnieks) barons Aleksandrs fon Klots, tautas apgaismošanas (izglītības) ministra biedrs (vietnieks) mācītājs Kārlis Kellers. Tikai 2. decembrī Tautas padomei tika iesniegts apstiprināšanai nepilnīgs valdības sastāvs un tās deklarācija. 4. decembrī bijušais IV Valsts domes deputāts Jānis Zālītis piekrita ieņemt vakanto apsardzības ministra vietu, bet 20. decembrī Jānis Goldmanis — zemkopības ministra posteni. Boļševistisku padomju izveidošanās Latvijas lielākajās pilsētās un Padomju Latvijas proklamēšana piespieda LPNP samierināties ar Tautas padomes izveidošanos. Tādējādi decembra beigās tika panākts zināms kompromiss. Pagaidu valdība sastāvēja no ministru prezidenta un

desmit ministriem. Prezidents un pieci ministri pārstāvēja Demokrātisko bloku: iekšlietu ministrs Miķelis Valters, tieslietu ministrs Pēteris Juraševskis, izglītības ministrs Kārlis Kasparsons, tirdzniecības un rūpniecības ministrs Spricis Paegle, kā arī jau minētais Teodors Hermanovskis. Četri ministri bija LPNP pārstāvji: ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics, finanšu ministrs Kārlis Puriņš, kā arī jau minētie Jānis Zālīts un Jānis Goldmanis. Spricis Paegle bija paspējis 1918. gada oktobrī iekļauties arī LPNP sastāvā. Tādēļ Klīve savās atmiņās viņu vienlaicīgi pieskaita abām grupām. Pēc Dundsdorfa domām: «tāda paritāte nevarēja būt nejaušība, bet gan apliecinājums teiktajam, ka Tautas padome bija abu minēto grupu apvienojums».

Sāds secinājums attiecināms vienīgi uz Pagaidu valdību 1918. gada decembra otrajā pusē, jo Tautas padome pēc 1918. gada 6. decembra sēdes sanāca tikai 1919. gada 12. maijā Liepājā, bet pēc tam atjaunoja savu darbību Rīgā 1919. gada 13. jūlijā. Abos gadījumos tās sastāvs bija stipri pārmainījies un būtiski atšķīrās no 1918. gada novembra otrās puses — decembra sākuma sastāva.

Viss iepriekš teiktais liek secināt, ka latviešu buržuāzijas grupas 1918. gada 17. novembrī izveidotā Tautas padome nevarēja runāt ne tikai latviešu tautas, bet pat savas šķiras — latviešu buržuāzijas vārdā, jo pārstāvēja tikai ļoti nelielu buržuāzijas daļu. Pat Latviešu zemnieku savienība visa nesekoja savam politiskajam līderim Kārlim Ulmanim, bet novembrī sašķēlās. Blakus personiskajām domstarpībām un ambīcijām ievērojama loma bija arī daļas latviešu buržuāzijas pārstāvju izteikti negatīvajai attieksmei pret Ulmaņa un Valtera ciešo sadarbību ar vācu okupantiem un baltvāciem, kuri personificēja vācu muižniecības varu Baltijā.

Tikai pēc gada buržuāzijas pārstāvji izšķirās par 18. novembri kā buržuāziskās Latvijas dzimšanas dienu.

Latvijas pilsētu un lauku darbaļaudis jau 1917. gadā vācu neokupētajā Latvijas daļā, bet 1918. gada novembrī — decembrī visā Latvijā izveidoja strādnieku, strēlnieku un bezzemnieku padomes. Padomju kongresos 1917. gada decembrī Valmierā un 1919. gada janvārī Rīgā tika izveidoti suverēni likumdošanas un varas orgāni: 1917. gada novembrī Iskolats ar Frici Roziņu priekšgalā un 1918. gada decembrī — Padomju Latvijas valdība ar Pēteri Stučku priekšgalā. Tā vadīja darbatautas cīņu pret vācu okupantiem, Antantes interventiem un iekšējo kontrrevolūciju. Darbatauta ik gadus svinēja Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienu. Tās svētku diena bija 1917. gada 30. decembris, kad Valmierā notika «Iskolata republikas» proklamēšana. Strādnieki un bezzemnieki atcerējās 1919. gada 13. janvāri, kad Rīgā sānāca pirmais Vislatvijas padomju kongress.

Latvijas buržuāzijas pārstāvji pēc padomju varas gāšanas un buržuāziskās diktatūras izveidošanas slavina 18. novembri un Kārli Ulmani. Šobrīd 18. novembri cenšas atzīmēt uz ārzemēm aizbēgušo latviešu buržuāzisko politikāņu idejiskie mantinieki, pūlēdamies saviem pasākumiem piesaistīt politiski nenobriedušus mūsu republikas iedzīvotājus. Padomju Latvijas darbaļaudis svin mūsu sociālistiskā valstiskuma izveides piemīņai 1917. gada 30. decembri un 1919. gada 13. janvāri. Tie ir mūsu svētki, kuros mēs atskatāmies uz notieko cīņu un jauncelsmes ceļu, atceramies savus kaujās kritušos un bojā gājušos biedrus.

Vēstures zinātņu doktors
O. NIEDRE

BERMONTIĀDE

1919. gads iemūžināts latviešu tautas vēsturē kā Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas pastāvēšanas laiks, sociālistiskās jauncelsmes aizsākuma laiks Latvijā. Šī jauncelsme norisa ļoti sarežģītos apstākļos, nepārtraukti atvairot interventu uzbrukumus. Jau 1919. gada februārī vācu imperiālistu kontrrevolucionārie spēki, janvārī apspieduši Vācijas proletariāta sacelšanos, izvērsa uzbrukumu pret Padomju Latviju. Šo uzbrukumu vadīja prūšu ģenerālis grāfs Rīdigers fon der Golcs, 1918. gadā viņa komandētā «Ostsee» divīzija kopā ar baltsomu spēkiem bija noslicinājusi asinīs Somijas revolūciju. Un jau 1919. gada februāra sākumā viņš Vācijas valdības uzdevumā ieradās Liepājā. Tur viņš uzņēmas vācu 6. rezerves korpusa komandēšanu. Šajā korpusā ietilpa Baltijas vācu landesvērs — tautas mutē «Landesvērs» — un dzelzsdivīzija. 1920. gadā Leipcigā izdotajā grāmatā «Meine Sendung in Finnland und im Baltikum» («Mana misija Somijā un Baltijā») fon der Golcs visai atklāti ir izsacījis par šās «misijas» mērķi: atjaunot vācu agresīvo austrumpolitiku zem boļševisma apkaršanas karoga, tuvināties pie tam krievu baltgvardu aprindām — «tai Krievijai, kura... alktu pēc vācu tirgotājiem, tehniķiem, vadoņiem, tai Krievijai, kuras izpostī-

tās, cilvēku tukšās nomaļās provinces prasa pēc čaklajiem vācu zemniekiem viņu auglīgās zemes apstrādāšanai... Tā okupētajos un vēlāk no Krievijas atšķirtajos apgabalos daudziem maniemiem zaldātiem, kuriem, tos vervējot, apsolīta zeme, varētu sagādāt darbu un maizi».

So mērķu realizēšanā fon der Golcam un baltvāciešiem lieks un traucējošs šķita Latvijas buržuāziskās Pagaidu valdības galva Kārlis Ulmanis, šis Antantes ieliktenis bez vērā ņemamas armijas un atbalsta masās. 1919. gada aprīlī vācieši vadības «grožus» atdeva savai marionetei — neapšaubāmi talantīgam literātam, taču politiskā stājā atbaidošam reakcionāram mācītājam Andrievam Niedram. Ulmanis paglābās Liepājas ostā uz kuģa «Saratov» Antantes karakuģu lielgabalu aizsardzībā.

1919. gada 22. maijā vācu spēki ieņēma Padomju Latvijas galvaspilsētu Rīgu, kur sāka asiņainu teroru. Pēc Rīgas ieņemšanas vācu imperiālisti tiecās sagrābt visu Latvijas teritoriju. Viņu karaspēks virzījās ne vien uz austrumiem, turpinādams cīņu pret Padomju Latvijas armiju, bet arī uz ziemeļiem, lai ieņemtu Ziemeļlatviju, ko draudošā ielenkuma dēļ Padomju Latvijas armija bija jau atstājusi. Tieši šajā virzienā vācieši cerēja ar minimāliem upuriem ieņemt plašu teritoriju, tāpēc uz ziemeļiem devās vācu karaspēka galvenā daļa.

Tai pašā laikā no Igaunijas virzījās uz dienvidiem baltigauņu un Igaunijā saformētais baltlatviešu karaspēks, kas paklausīja Ulmanim. Šis karaspēks Niedras valdību neatzina. Vācieši bija ieinteresēti nepieļaut, lai igauņu un Ulmaņa valdības karaspēka daļas ieņemtu kaut cik vērā ņemamu Latvijas teritorijas daļu, jo tas nostiprinātu Ulmaņa un viņa atbalstītāju stāvokli.

Tomēr Vācijas valdība bija satraukta par to, ka pret vācu karaspēka tālāku virzīšanos uz Ziemeļlatviju

protestēs Anglija, kas bija ieinteresēta nostiprināt savu ietekmi Baltijā. Tāpēc sākumā Cēsu virzienā devās galvenokārt landesvērs, bet vācu karaspēka daļas saziņā ar vācu virspavēlniecību tika pakāpeniski ietilpinātas landesvērā, tādējādi pārvēršot tās no Vācijas karaspēka par «Latvijas karaspēku». Tas formāli bija pakļauts Niedras valdībai, bet faktiski joprojām kalpoja vācu imperiālistu ekspansionistiskajiem mērķiem Latvijā.

4. jūnijā buržuāziskās Igaunijas karaspēka pavēlniecības pilnvarotais apakšpulkvedis Nikolajs Rēks un tā sauktās Ziemeļlatvijas brigādes komandieris pulkvedis Jorgis Zemitāns lika priekšā landesvēra komandierim majoram Jozefam Flečeram 12 stundu laikā atiet uz Igaunijas karaspēka virspavēlnieka pulkveža Johana Laidonera norādīto līniju: Gauja no grīvas līdz Siguldai — Nītaure — Vecpiebalga — Jaungulbene. Vācieši tomēr nedomāja atkāpties. Naktī uz 6. jūniju landesvērs sāka uzbrukumu Cēsīm un nākošajā dienā ieņēma pilsētu. 8. jūnijā igauņu spēki mēģināja atgūt Cēsis, taču sekmes neguva. Landesvērs pēc tam pārgāja pretuzbrukumā, bet fon der Golcs no savas virspavēlniecības mītnes Jelgavā nosūtīja Laidoneram prasību atvilkt Igaunijas karaspēku uz līniju Ainaži — Valka — Izborska «un to izlietot kopīgi lielinieku frontē, plecu pie pleca ar Vācijas vācu un Latvijas karaspēka daļām».

Antantes pārstāvji uztraucās, ka sadursme starp igauņu un vācu karaspēku varētu pārvērsties par lielu bruņotu konfliktu. Tas varētu stipri pavājināt kontr-revolūcijas spēkus Baltijā. Pēc Antantes pārstāvju priekšlikuma 10. jūnijā tika noslēgts pamiers. Tajā pašā dienā Cēsis notika sarunas, kurās piedalījās Amerikas Savienoto Valstu, Anglijas un Francijas pārstāvji, landesvēra komandieris Flečers, igauņu pavēlniecības, Niedras valdības un Ulmaņa valdības pār-

stāvji. ASV pārstāvis Baltijā Varviks Grīns sabiedroto pārstāvju vārdā ierosināja vienoties par principiem, ka «cīņa pret lieliniekiem ir patlaban tas vissvarīgākais... Kaimiņu valstīm jāpabalsta saskaņā ar katras spēkiem vienai otru kopējā cīņā pret lieliniekiem. Tādēļ jānodibina noteikta fronte pret lieliniekiem, ko lai Igaunijā tur igauņi, Latvijā — Latvijas karaspēks» (A. Niedra. Kā tās lietas tika darītas. — 265. lpp.).

Saskaņā ar šo priekšlikumu baltigauņu karaspēkam un Zemitāna Ziemeļlatvijas brigādei — tā bija pakļauta igauņu pavēlniecībai — vajadzēja atiet uz Igauniju, bet landesvēram, kas sastāvēja gandrīz vienīgi no vāciešiem, ieņemt Ziemeļlatviju. Tādējādi Grīns ierosināja nodot visu Latviju Niedras valdības rokās.

Kaut gan pamieram vajadzēja ilgt līdz 20. jūnijam ieskaitot, 18. jūnijā Flečers pieprasīja, lai igauņi piekrist Grīna priekšlikumam, piedraudot pretējā gadījumā atsākt karadarbību 19. jūnijā. Lai nodomāto vācu uzbrukumu varētu iztēlot par latviešu un igauņu savstarpēju konfliktu, Niedras valdība 18. jūnijā uzņēma Flečeru Latvijas pavalstniecībā un pilnvaroja šo Rīgas strādnieku asiņaino bendi vest sarunas ar igauņu pavēlniecību «Latvijas vārdā» (1). Sajos pašos nolūkos dzelzsdivīziju uz divām nedēļām iekļāva «Latvijas karaspēkā», par kura virspavēlnieku Flečera vietā formāli tika iecelts Niedras valdības kara ministrs ārsts un muižiņas īpašnieks T. Vankins.

19. jūnijā sākās dzelzsdivīzijas uzbrukums Limbažu virzienā. 20. jūnijā vācieši ieņēma Straupi, bet 21. jūnijā pārrāva baltlatviešu Cēsu pulka fronti un sasniegza Lodes staciju. Taču igauņu pavēlniecība pievilka rezerves un 22. jūnijā pārgāja pretuzbrukumā. Ciešot lielus zaudējumus, landesvērs sāka atkāpties. 23. jūnijā igauņu un Ziemeļlatvijas brigādes spēki ieņēma Cēsis, 24. jūnijā — Siguldu. Vācieši vēl gribēja noturēties Inčukalnā, ieņēmuši pozīcijas pasaules kara ieraku-

mos, taču arī no turienes 26. jūnijā viņus iztrieca. Jūlija sākumā igauņu spēki un Zemitāna vienības bija jau nonākuši Rīgas pievārtē, ieņēmuši Daugavgrīvu, Mangaļsalu un Vecmilgrāvi. Savukārt vācu karaspēks un militārās iestādes gatavojās atstāt Rīgu. Niedras valdība 26. jūnijā aizbēga no Rīgas un faktiski pārtrauca darbību. Vāciešiem atkāpjoties no Rīgas, 2. jūlijā varu pilsētā pārņēma Jāņa Baloža komandētā brigāde, kas Cēsu kauju laikā bija palikusi neitrāla.

Cēsu kauju rezultātā visreakcionārākie, visagresīvākie interventu spēki bija saņēmuši smagu triecienu. Taču Antante nepavisam negribēja pieļaut to pilnīgu sagrāvi un izdzīšanu no Latvijas. Amerikāņu delegācijas pārstāvji Parīzes miera konferencē lika priekšā igauņu un latviešu delegācijām noslēgt ar vāciešiem pamieru, pretējā gadījumā draudot pārtraukt pārtikas sūtījumus Baltijas valstīm. Arī Anglija, kura nu vairs nejuta bailes no vācu konkurences Baltijā, piekrita tam, lai vācu karaspēks netiktu evakuēts no Latvijas.

Igaunijas valdība un Ulmaņa valdība bija spiesta piekāpties Antantes prasībām. 1919. gada 3. jūlijā Strazdumuižā (netālu no Juglas) tika noslēgts pamiers. Atbilstoši pamiera noteikumiem, landesvēram un citām vācu daļām līdz 5. jūlija vakaram bija jāatstāj Rīga. Vācu karaspēkam tika izvirzīta arī formāla prasība «visdrīzākā laikā atstāt Latvijas teritoriju». Līgumā bija norādīts, ka «vācu karaspēks Latvijas robežās pārtrauc visas uzbrukuma darbības, izņemot kaujas darbību pret padomju Krievijas republikas spēkiem».

6. jūlijā Rīgā ienāca Zemitāna vienības, bet 9. jūlijā angļu karakuģu apsardzībā ar tvaikoni «Saratov» Rīgā atgriezās Ulmaņa valdība. 13. jūlijā Rīgā sapulcējās Tautas padome, pēc būtības jaunā sastāvā. Tā «pēc sabiedroto vēlēšanās» uzdeva Ulmanim sastādīt Antantei pieņemamu ministru kabinetu. Šajā kabinetā «pēc Sabiedroto pārstāvju ieteikuma» bija 6 latvieši,

3 baltvāci un 1 ebrejs. Tādējādi amerikāņu pulkvedis Grīns bija īstenojis savu prasību par baltvācu plašu pārstāvību Ulmaņa kabinetā. Savukārt Ulmanis jau 18. jūlijā vēstulē bija izteicies, ka «nevajag propagandā un citos rakstos pārspīlēt naidu pret muižniecību, jo šādi pārspīlējumi ļoti nepatīk Sabiedrotiem». Sociāldemokrātam Fricim Menderam Tautas padomes 15. jūlija sēdē bija pietiekams pamats atzīt, ka izveidotā valdība ir uzspiesta kompromisa rezultāts, ka tā ir kārtējā piekāpšanās baltvācu muižniecībai. Būtībā bija izveidojusies Zemnieku savienības un baltvācu muižniecības valdība. Tās aizsegā visreakcionārākie spēki vērpa jaunas intrigas.

Varviks Grīns, kurš tai laikā uzturējās Parīzē, par Cēsu kaujām 1919. gada 5. jūlijā kādā ziņojumā ar īgnumu rakstīja: «Nevar būt nekā nepatīkamāka par šo cīņu, jo tā saista antiboļševistiskā karaspēka cilvēku un materiālos resursus, kurus vajadzētu apvienot cīņai pret boļševismu. Mēs piedzīvojam nevis uzbrukumu Petrogradai, bet gan uzbrukumu Rīgai, kas boļševikiem jau atkarota. Šā uzbrukuma laikā viena otru novājina labākās antiboļševistiskās karaspēka daļas... Pa to laiku paiet vasara un reizē ar to zūd iespēja pilnīgi padzīt boļševikus no Baltijas provincēm, ieņemt Petrogradu un organizēt agresīvu karagājienu pret boļševikiem.» Pēc Strazdumuižas pamiera noslēgšanas Antantes pārstāvji tāpēc gādāja, lai kontrevolucionārie spēki pēc iespējas ātrāk tiktu pārsvieti uz fronti pret Padomju Latvijas armiju. Uz fronti nosūtīja landesvēru. Par tā komandieri tika iecelts angļu apakšpulkvedis Aleksanders. Daļa igauņu spēku no Rīgas apkaimes atgriezās Igaunijā, bet daļa tika nosūtīta uz Latgali, kur ieņēma frontes līniju starp Lubānas ezeru un Latvijas un Igaunijas robežu.

Jāņa Baloža un Jorģa Zemitāna vienību spēki jūlijā tika reorganizēti un apvienoti tā sauktajā Latvijas na-

cionālajā armijā. Tā kā starp Zemitānu un Balodi pastāvēja neslēpta sāncensība, Ulmaņa valdība neriskēja vienu no viņiem iecelt par armijas virspavēlnieku. Par tādu kļuva kompromisa figūra — bijušais cara armijas ģenerālmajors Dāvids Simansons. Viņš tikai jūnija sākumā bija iestājies Latvijas valdības dienestā. Zemitānu iecēla par Rīgas garnizona priekšnieku, Balodi — par tā sauktās Austrumu frontes pavēlnieku Latgalē.

Buržuāziskās Latvijas bruņotajos spēkos 1919. gada jūlijā bija ap 25 000 vīru, taču Antantes valstu pārstāvji apšaubīja viņu uzticamību un kaujas spējas. Tāpēc bija paredzēts, ka baltlatviešu karaspēks ieņems samērā šauru frontes sektoru starp igauņu un lietuviešu spēkiem — no Lubānas ezera līdz Subatei. Taču, kā 1919. gada augustā kādā vēstulē atzina Latvijas buržuāziskās Pagaidu valdības ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics, pat šajā ne visai garajā frontes līnijā «nevaram iesākt ofensīvu, kamēr nedabūsim ieročus un naudu. Labi, ka varam izturēt defensīvu».

Tajā pašā laikā draudīgi notikumi brieda Kurzemē. Ģenerālis fon der Golcs bija nolēmis pilnīgi neitralizēt Antantes laiku pa laikam izsacītās prasības, lai vācu karaspēks atstājot Latviju. Tā ar fon der Golca ziņu vācu karavīri Jelgavā naktī uz 1919. gada 25. augustu «sadumpojās», paziņojot, ka Latvijas teritoriju neatstāšot, un pieprasīja, lai Ulmaņa valdība izpildot savu solījumu piešķirt viņiem Latvijas pavalstniecību ar tiesībām iegūt zemi. Nākamajā dienā izdotajā fon der Golca pavēlē bija teikts, ka karavīru prasības tikšot paziņotas Vācijas valdībai, bet paredzētā evakuācija tiekot atcelta.

Savās atmiņās fon der Golcs raksta, ka viņš visiem spēkiem centies novilcināt vācu karaspēka izvešanu, jo cerējis, ka viņam izdošoties izveidot Lietuvā un Latvijā drošu placdarmu, lai pēc tam «spētu ieņemt Pēterburgu un austrumos iegūtu drošu stāvokli, uz kuru atbalsto-

ties, varētu atstāt jūtamu iespaidu uz Versaļas miera līguma revidēšanu». Bez tam Vācijas reakcija centās saglabāt fon der Golca karaspēku, lai ar tā palīdzību vēlāk varētu atjaunot monarhiju Vācijā. Savu nostāju šajā jautājumā fon der Golcs ir formulējis nepārprotami «Vācijai jābūt monarhistiskai militārai valstij vai arī viņas vispār nebūs.» Šajā sakarā Vācijas Neatkarīgo sociālistu partijas avīze «Freiheit» 1919. gada augustā norādīja, ka kontrrevolucionārā karaspēka pulcēšana Kurzemē ir ne vien starptautiskais skandāls, bet arī noziegums pret vācu tautu. Ja šim karaspēkam izdosies gāzt Krievijas Padomju valdību, pēc tam tas vērsīsies pret Vācijas revolucionāro kustību, dos triecienu vācu strādniekiem. Ne velti Kopenhāgenā iznākošā krievu baltgvardu avīze «Vozroždenije» 1919. gada vasaras nogalē rakstīja, ka Vācijas kontrrevolūcija izraudzījusi fon der Golcu par savu vadoni.

Fon der Golca karaspēks sistemātiski saņēma jaunus papildspēkus no Vācijas. Jūlijā vien Latvijā ieradās vismaz 20 000 vācu kareivju. Uz šejieni plūda arī baltgvardu karaspēka daļas, kuras ar Antantes gādību bija saformētas krievu karagūstekņu nometnēs Vācijā un Polijā. Tās bija paredzēts izmantot karagājienā pret Padomju Krieviju. Tā kā šo baltgvardu karaspēku Kurzemē joprojām uzturēja vācieši, tas politiski bija pilnīgi atkarīgs no Vācijas.

Baltgvardu karaspēka priekšgalā nostājās fon der Golca savervētais bijušās cara armijas kapelmeistars Pāvels Bermonts — avantūrists ar visai dēkainu pagātni. Te jāatgādina, ka pats sevi viņš dēvēja par gruzīnu kņazu Avalovu pēcteci un pulkvedi. No Vācijas viņš bija ieradies Jelgavā jūnijā vidū. Bermonts rīkojās tā sauktās Rietumkrievijas militāri politiskās padomes pilnvarojumā. Šī baltgvardu organizācija, kuras priekšgalā bija barons Knorings, nodibinājās Berlīnē 1919. gada vasarā. Vēlāk tās vietā izveidojās «Rietum-

krievijas valdība» V. Biskupska vadībā. Sai «valdībai» formāli pakļāvās Bermonts.

Tā kā Bermonts pēc fon der Golca domām bija «liels Vācijas draugs», prūšu ģenerālis saistīja ar viņu lielas cerības savu agresīvo plānu piepildīšanā. Fon der Golcs bija visai nobažījies par to, ka Antante kādreiz varētu stingri pieprasīt, lai vācu karaspēku izved no Latvijas, tāpēc viņš sāka gādāt par savu karavīru ieskaitīšanu krievu baltgvardu daļās. Fon der Golcs raksta, ka vācu kareivji «bija ar mieru pakļauties Avalovam-Bermontam un vācu kokardi apmainīt pret krievu kokardi». Ja maijā un jūnijā vācu karaspēka daļas bija pārvērtušās par «latviešiem», tad augustā un septembrī tās pārvērtās par «krieviem». Šādu rīcību atbalstīja Vācijas virspavēlniecība kā «vienīgo iespēju sekmēt vācu politiku Austrumos». Antantes valstu valdības būtībā neiebilda pret vācu kareivju pāriešanu Bermonta karaspēkā, jo, kā rakstīja angļu militārās misijas vadītājs Berlīnē ģenerālmajors Malkolms, «ciktāl pulkvedis Bermonts ir nodomājis izmantot savu karaspēku pret boļševikiem, viņš var izdarīt mums pakalpojumu». Vācu kareivju pāriešanu Bermonta karaspēkā veicināja arī piesolitā lielā alga — kareivjiem 11 markas un virsniekiem līdz 40 markām dienā — un iespēja nesodīti aplaupīt Latvijas iedzīvotājus. Ne velti angļu avīze «Morning Post» tolaik rakstīja, ka vācu kareivji Baltijā «vispirms nodarbojas ar zagšanu un laupīšanu, bet militārie pienākumi viņiem ir otrā vietā».

1919. gada augustā Antantes valstu valdības izvērša drudžainu darbību, lai saorganizētu plašu vienlaicīgu karagājienu pret Padomju Krieviju. 14. augustā Bermonts nosūtīja Kolčakam paziņojumu, ka bermontieši dosies uzbrukumā Daugavpils—Veļikije Luku—Višņijvoločokas—Vologdas virzienā, lai pārtrauktu satiksmi starp Petrogradu un Maskavu. 5. septembrī Bermonts publicēja paziņojumu, ka ģenerālis Judeņičs viņu iecēlis

par tā sauktās «Rietumu brīvprātīgās armijas komandieri». Apdzērušies virsnieki ballē, kas bija sarīkota par godu Bermontam, pat pasludinājuši viņu par... Krievijas caru (!). Glaimotais Bermonts tomēr neesot pilnīgi zaudējis veselo saprātu un atbildējis: «Kungi, tas ir priekšlaicīgi...»

Šā avantūrista piedalīšanos pretpadomju karagājienā Antante uzskatīja par visai svarīgu. Angļu ģenerālis Marčs 29. augustā telegrammā Anglijas ārlietu ministram Balfūram norādīja: «Bermontam ir stiprāks raksturs un viņš ir apņēmīgāks nekā Judeņičs, un, manuprāt, viņš ir vairāk spējīgs radīt Austrumos nopietnu stāvokli nekā Judeņičs.» Tāpēc Antantes valstu valdības satrauca tas apstākļi, ka vācieši kavēja Bermonta tūlītēju piedalīšanos karā pret Padomju Krieviju, ka skubināja Bermontu vispirms sagrābt Baltiju. Tika nolemts pastiprināt Antantes ietekmi Bermonta karaspēkā, vienlaikus vājinot tur vācu ietekmi. Šajā nolūkā Sabiedroto Augstākā padome septembra otrajā pusē pieprasīja izvest no Latvijas karavīrus, kas bija palikuši Vācijas valdības dienestā. Tā kā šajā laikā lielums lielais vācu karavīru vairākums jau bija pārgājis Bermonta karaspēkā, prasība būtībā attiecās tikai uz ģenerāli fon der Golcu un dažiem citiem augstākajiem vācu virsniekiem. Neoficiālā ceļā Vācijas valdība tika informēta, ka Antantes valstu valdības būtu apmierinātas, ja vācu karaspēks paliktu Baltijā «zem krievu karga».

1919. gada 3. oktobrī fon der Golcs izdeva pavēli par to, ka pavēlniecību pār visu Kurzemē paliekošo karaspēku uzņemas Bermonts. Tika parakstīts slepens līgums, saskaņā ar to vācu kareivjiem tika apsollīta Krievijas pavalstniecība un tiesības apmesties uz dzīvi Krievijā, saņemot pie tam zemi. Fon der Golcs rakstīja, ka, «sākot ar 3. oktobri Baltijas pasākums ārēji kļūst galīgi par krievu pasākumu... Vienīgi šādā ceļā varbūt

izdosies Baltijas pasākumu sekmīgi novest līdz galam».

Fon der Golcs, neieņemot nekādu oficiālu amatu, līdz oktobra vidum palika Latvijā un patiesībā vadīja visu Bermonta darbību. Tādējādi Antantes valstu cerības pakļaut Bermonta karaspēku savai ietekmei nepiepildījās.

Tiklīdz Bermonts bija pārņēmis pavēlniecību pār karaspēku Kurzemē, viņš iekļāvās tā sauktajā otrajā Antantes karagājienā pret Padomju Krieviju. Bermonta tuvākos plānus izstrādāja viņa karaspēka augstāko virsnieku apspriedē 1919. gada 1. oktobrī Jelgavā. Šajā apspriedē visai rosīgi piedalījās arī kangariskais A. Niedra, kurš bija pamanījies kļūt par Bermonta padomdevēju. Apspriedē tika nolemts sākt karagājieni ar uzbrukumu Rīgai, gāzt Latvijas valdību un Igaunijas valdību, pārvērst šās abas valstis par Krievijas provincēm ar ierobežotu autonomiju un bez tiesībām turēt savu karaspēku, pilnībā atjaunot visas Baltijas muižniecības privilēģijas. Niedru bija paredzēts vēlāk iecelt par Vidzemes un Kurzemes ģenerālgubernatoru.

6. oktobrī Bermonts nodibināja tā saukto Pārvaldības padomi ar senatoru grāfu Konstantīnu Pāleni priekšgalā. Sai padomei vajadzēja būt armijas virspavēlnieka konsultatīvajam orgānam civilpārvaldes lietās. 9. oktobrī šī padome tika nodibinājusi «Latvijas novada pārvaldes komiteju», kuras sastāvā bija barons V. Strombergs, T. Vankins un inženieris Kampe. Pārvaldības padome galvenokārt nodarbojas ar Bermonta armijas izlaisto 1,5 un 10 marku papīra naudas zīmju izplatīšanu. Reālo varu Bermonta armijas aizmugurē īstenoja viņa ieceltais okupēto apgabalu kara gubernators pulkvedis Šnēdemans. Bermontiešu okupētajā teritorijā nodibinājās asiņaina terora un laupīšanas režīms.

4. oktobrī Bermonts nosūtīja vēstījumu Denikinam, kurā ziņoja, ka bermontieši vispirms ieņems Rīgu, tad

dosies Daugavpils — Veļikije Luki — Neveļas — Novosokolņiku virzienā, tiecoties savienoties ar citu baltgvardu ģenerāļu karaspēka daļām. Bermonta rīcībā bija ievērojami spēki. To sastāvā ietilpa vācu dzelzsdivīzija, tā sauktais vācu leģions, grāfa Kellera korpus, pulkveža Virgoliča grupa u. c. Pavisam Bermonta armijā (ar visām aizmugures iestādēm) bija ap 51 000 karavīru, no viņiem — apmēram 40 000 vāciešu. Bermonta karaspēka rīcībā bija 100 lielgabali, 50 mīnmetēji, 600 ložmetēji, 120 nelielas lidmašīnas, arī 3 bruņuvilcieni un 10 bruņauzautomobiļi. Bermonta spēki tālu pārsniedza Judeņiča armijas spēkus. Jāatgādina, ka Judeņičam septembra beigās bija 18,5 tūkstoši kareivju. Bez tam Bermontam no Vācijas pienāca papildspēki, ieroču un kara materiālu sūtījumi. Oktobra beigās Bermonta militārais agents Berlīnē podporučiks Eberharts ziņoja uz Jelgavu, ka viņš pat nopircis no vācu firmas «Hugo Stinnes» 12 tankus. Bermonts savā grāmatā «Im Kampf gegen den Bolschevismus» («Cīņā pret boļševismu») vēlāk pats atzina, ka viņa karaspēkam gan neesot pieticis siltu drēbju, taču cita apgāde — ar ieročiem, munīciju, apģērbu, apaviem un pārtiku bijusi lieliska.

1919. gada 6. oktobrī Bermonts parakstīja pavēli Nr. 04 par kaujas operāciju sākšanu Rīgas virzienā. Pavēlēs un uzsaukumos savai armijai Bermonts paziņoja, ka «kuru katru minūti starp latviešiem, igauņiem un boļševikiem var tikt noslēgts miers. Tādējādi latvieši un igauņi kļūst par mūsu ienaidniekiem». Viņš norādīja arī, ka «tie latvieši, kas saglabājuši uzticību caram, likumam un kārtībai» esot jāsaudzē, kamēr pārējie, «kas aizmirsuši Dievu un Evāņģēliju, tiks iznīcināti ar uguni un zobenu». Acīmredzot Bermonts gluži labi pazinis savu rikļurāvēju tikumus, jo paziņojis — tiem viņa armijas karavīriem, kuri gribētu izrēķināties ar visiem latviešiem pēc kārtas, esot iepriekš jāpietei-

cas, tad viņš, Bermonts, parūpēšoties, lai šie karavīri «nekristu grēkā».

Uzbrukums Rīgai sākās 8. oktobra rītausmā. Pārī Latvijai pacēlās vācu junkuru un krievu melnsimtniecisko monarhistu bruņotā dūre. Nāves briesmas draudēja pašai latviešu tautas pastāvēšanai. Bermonta kontrrevolucionāro bandu trieciena smaile bija notēmēta pret Padomju Krievijas dzīvības centriem. Kopā ar fon der Golcu Bermonts jau bija paspējis pat izraudzīt kandidatūru cara troniņ — lielkņazu Kirilu Vladimiroviču, kurš tai laikā uzturējās Vācijā. Lielkņazam vajadzēja kļūt par caru Kirilu I, paklausīgu vācu gribas izpildītāju.

Pēteris Stučka 1919. gada 14. oktobrī par bermontiešiem rakstīja: «Viņi tiecas uz Ziemeļiem un Ziemeļrietumiem — nest turp ķeizara kroni, bet viņiem ir čemodānā vēl vesela izvēle dažādu — lielāku un mazāku kroņu (no ķeizara līdz hercogam un pat grāfam), jo viņi, kaut pārkrievoti ārēji (pēc vārda un pagonēm), mīļo dzimteni un vācu alu un dzērumā dzied: «Deutschland über alles!». Isi sakot, tā ir kontrrevolūcija ne vien Krievijai, bet arī Korņilova reakcija Vācijai.»

Buržuāziskās Latvijas valdība un armijas pavēlniecība ar novēlošanos gan bija veikušas dažus pasākumus, lai sagatavotos Bermonta uzbrukuma atvairīšanai, taču padarīts bija maz. No oktobra sākumā Latvijas armijas sastāvā esošajiem 39 000 karavīriem at 33 lielgabaliem un 173 ložmetējiem tā sauktajā Dienvidu frontē (pret Bermonta spēkiem) pulkveža Zemītāna vadībā atradās tikai 11,5 tūkstoši karavīru ar 9 lielgabaliem un 23 ložmetējiem (arī 2 lidmašīnas, 1 bruņuvilciens un 3 bruņuautomobiļi). Tā sauktajā Rīgas apsardzības rajonā no šiem spēkiem bija sakoncentrēti tikai ap 5000 steigā savāktu kareivju. Lielāko daļu spēku buržuāziskā Ulmaņa valdība, izdabājot

Antantes imperiālistu gribai, bija koncentrējusi Latgales frontē pret Sarkanu Armiju. Kurzemes divīzija (bijusi Baloža brigāde), kas atradās Latgales frontē, cīnās pret Bermontu vispār nepiedalījās. Jānorāda, ka Latgales frontē esošais landesvērs gan uzturēja sakarus ar Bermontu un pie Madonas (toreiz Birži) pat notika sadursme starp landesvēru un latviešu daļām, tomēr kopumā tas Bermonta pusē nepārgāja.

Bermontiešu spēki 8. oktobrī ieņēma Tukumu, tagadējās Jūrmalas pilsētas teritoriju un Ķekavu, bet 9. oktobrī — Pārdaugavu. Pulkvedis Zemitāns ar savu štābu izbailēs pameta Rīgu un deva pavēli karaspēkam ieņemt pozīcijas pie Juglas ezeriem. Valdība 10. oktobrī aizbēga uz Cēsīm, iepriekš publicējusi paziņojumu — tā cerot, ka «Rīgas iedzīvotāji ar parasto aukstasinību un kārtības mīlestību patīs paciest arī šo pārbaudījumu». Uz Cēsīm pārcēlās arī Tautas padome. Pilsētā izcēlās panika, uz Juglas pusi plūda bēgļu straume.

Pēc Pārdaugavas ieņemšanas Bermonts mēģināja pierunāt Sabiedrotos palīdzēt uzsākt sarunas ar Ulmaņa valdību (Ulmanis pats — viņš kopš 5. septembra ieņēma arī kara ministra amatu — 12. oktobrī no Cēsīm bija atgriezies Rīgā). Sabiedrotie tomēr atteicās no piedāvātās starpnieka lomas un pieprasīja, lai Bermonta karaspēks nekavējoties dodas palīgā Judeņičam. Tā kā Bermonts ietiepīgi atteicās to darīt, Judeņičs ar Sabiedroto piekrišanu izslēdza viņu no savas armijas, izsludināja par nodevēju un demonstratīvi nosūtīja kā «dāvanu» Latvijas Pagaidu valdībai 4 lielgabalus. Ulmaņa Pagaidu valdība savukārt sūtīja Judeņiča rīcībā gūstā kritušos Bermonta armijas krievu kareivjus un virsniekus.

Rīgas aizsargāšanā izšķiroša loma bija plašām darbaļaužu masām. Pagaidu valdība, kas bija jau samierinājusies ar Rīgas zaudēšanu, pati bija pārsteigta

par «brīnumspēku», kurš tomēr nosargāja pilsētu. Rīgas un Vidzemes darbaļaudīm tobrīd pastāvēja tikai divas iespējas: palikt pasīviem draudošās nacionālās katastrofas apstākļos, vai arī apvilkt buržuāziskās valdības armijas formas tērpus, lai dotu pretsparu mūžsenajam ienaidniekam, kurš gribēja sabradāt Latviju un pēc tam uzbrukt Padomju Krievijai. Latviešu darbatauta izšķīrās par cīņu. Un tā konkrētajos apstākļos bija patriotiska un internacionālistiska rīcība, ko diktēja dziļāko tautas interešu dialektiska izpratne.

Par militāro operāciju plāna izveidotāju oktobra nogalē kļuva armijas virspavēlnieka štāba operatīvās daļas priekšnieks kapteinis Voldemārs Ozols (pirmais Iskolastrela priekšsēdētājs 1917. gadā). Pēc Sīmansona atkāpšanās oktobra vidū Tautas padomes aprindās tika apspriesta Ozola kandidatūra, taču ar labējo un centra balsīm par virspavēlnieku izvirzīja Balodī. Ozols nekļuva arī par armijas štāba priekšnieku — šajā amatā iecēla bijušo Peļļuras armijas štāba priekšnieku pulkvedi Pēteri Radziņu. Sakarā ar 8. un 9. oktobrī piedzīvotajām neveiksmēm kaujās Zemitānu atcēla no amata. Viņa vietā par Dienvidu frontes pavēlnieku un Vidzemes divīzijas komandieri iecēla pulkvedi Mārtiņu Peniķi.

15. oktobrī latviešu karavīri devās pretuzbrukumā bermontiešiem pāri Daugavas tiltiem. Šī kauju epizode ir iemūžināta Brīvības pieminekli. Citas karaspēka daļas Sabiedroto eskadras (4 angļu un 4 franču karakuģu), lielgabalu atbalstītas, ieņēma Daugavgrīvas cietoksni un Bolderāju. Rīgas aizstāvēšanā piedalījās arī divi igauņu bruņuvilcieni, bet plašākā mērogā baltigauņu daļas cīnās pret Bermontu neņēma dalību, jo Ulmaņa valdība nevarēja vienoties ar Igaunijas varas iestādēm par noteikumiem, ar kādiem varētu tikt sniegta igauņu armijas palīdzība.

Pēc Daugavgrīvas un Bolderājas ieņemšanas lielā-

kas sadursmes līdz pat oktobra beigām vairs nenotika, risinājās galvenokārt pozīciju karš. Bermonta artilērija no Pārdaugavas apšaudīja Rīgu, nodarot lielus postījumus namiem Daugavmalā. Bermontieši pamazām virzījās uz priekšu Kurzemē. 22. oktobrī viņi ieņēma Saldu, 30. oktobrī — Talsus un Sabili, 9. novembrī — Kuldīgu. 4. un 14. novembrī majora Pleves daļas uzbruka Liepājai, taču tika atstātas ar angļu karakuģu lielgabalu uguns palīdzību.

Mobilizācija Pagaidu valdības armijā notika ar pretvācisku lozungu «Melnais bruņinieks atkal nāk! Pie ieročiem! Uz pēdējo ciņu!». Šos aicinājumus pauda gan avīzes, gan pilsētā izlīmētās varas iestāžu lapiņas un paziņojumi. Armijā tika iesaukti 1884.—1900. gadā dzimušie. 22. oktobrī sāka dibināt brīvprātīgo rotas. Tajās varēja iestāties vīrieši, kuri bija vecāki par 35 gadiem. Pārējie Rīgas vīriešu dzimuma iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 60 gadiem, kas nebija pakļauti iesaušanai (izņemot garīdzniekus, ārstus un slimniekus), saskaņā ar valdības 4. novembra rīkojumu bija jāiesaista apsardzības vienībās.

Latvijas Komunistiskā partija, kas uzskatīja, ka sadūrušies divi kontrrevolucionāri, darbaautai vienādi naidīgi spēki, aicināja darbaļaudis boikotēt Pagaidu valdības izsludināto mobilizāciju, neizšķiest spēkus nevietā, būt vienmēr gataviem tvert ieročus, kad uz to aicinās LKP. Jāteic, LKP vadība pie tam ņēma vērā, ka buržuāzijas terors pret komunistiem Bermonta uzbrukuma laikā nebūt nebija mazinājies. Taču šāda LKP taktika neguva plašu darbaļaužu masu atbalstu. Masas sāka saprast, ka Bermonta karaspēka uzvara nozīmētu vēl melnākas reakcijas iestāšanos Latvijā un kontrrevolūcijas spēku nostiprināšanos ciņā pret Padomju Krieviju. Boikota un neiejaukšanās taktika šajā laikā dezorganizēja un nolēma zināmai pasivitātei Kurzemes sarkanos partizānus, deva iespēju buržuāziska-

jiem preses orgāniem melīgi apvainot komunistus par bermontiešu sabiedrotajiem. Kurzemes sarkano partizānu vadonis J. Gricmanis, riskējot ar dzīvību, šķērsoja abas naidīgās frontes līnijas, lai nonāktu Rīgā un pārliecinātu Centrālo Komiteju atteikties no «neiejaukšanās» taktikas. Taču CK lēmums palika spēkā. Kādā no nelegālajā «Cīņā» 1925. gadā publicētajiem rakstiem P. Stučka paškritiski atzīmē, ka Bermonta uzbrukuma laikā nevis mobilizācijas boikots, bet «piedalīšanās un zaldātu padomes būtu daudzkārt pareizāks lozungs».

Ulmaņa valdības izsludinātās mobilizācijas un brīvprātīgo pieplūduma rezultātā Latvijas armija oktobrī bija palielinājusies par apmēram 8000 vīriem. Taču karaspēks bija vāji apbruņots, tam stipri trūka apģērba un jo sevišķi apavu. Tā, piemēram, no Liepājā un Grobiņas apriņķī oktobra sākumā mobilizētajiem aptuveni 3000 kareivjiem 557 bija basām kājām. Šajā sakarībā tika izsludināta drēbju, apavu un citu ziedojumu vākšana armijas vajadzībām, īstenota arī daļēja apavu rekvizīcija. Šo pasākumu rezultātā Rīgā izdevās dažās dienās sagādāt ap 10 tūkstošus pāru apavu. Pie tam, kā to atzina arī Zemnieku savienības laikraksts «Brīvā Zeme» — «vispār novērots, ka taisni trūcīgākās aprindas izrāda vislielāko pretimnākšanu, kamēr no labākiem dzīvokļiem nāk sliktākie apavi».

Jāteic, ka Sabiedroto attieksme pret Bermontu, kuru tie vairs necerēja tuvākajā laikā iesaistīt cīņā pret Padomju Krieviju, oktobra nogalē bija kļuvusi krietni vēsāka. Toties jūtami devīgāk nekā iepriekš viņi sāka piešķirt ieročus un karamateriālus Latvijas armijai. Oktobrī no ārzemēm tika saņemti 22 lielgabali, 124 ložmetēji, 18600 šautenes, 30 tūkstoši lādiņu, 10 miljoni patronu, lielāks daudzums karavīru ietērpa, apavu un pārtikas. Armijas kaujas spējas līdz ar to ievērojami paaugstinājās.

Tika veikti pasākumi, lai karadarbības rajonā nodrošinātu aizmuguri. Rīgā bija noteikta caurlaižu sistēma un pavēlēts civilpersonām nodot visus ieročus. Lai uzlabotu armijas apgādi ar pārtiku, ēdniecību un pārtikas veikalus īpašniekiem bija uzlikts par pienākumu tirgoties no 8 rītā līdz 18 vakarā (izņemot tirdzniecības iestādes, kas atradās līdz 300 soļu attālumā no Daugavmalas). Nolūkā novērst bermontiešu izlūku gaismas signalizāciju, noteica pilnīgu aptumšošanas režīmu visiem pret Daugavu vērstajiem namu logiem un patruļām pavēlēja bez brīdinājuma šaut logos, kuros parādītos gaismas. Bija pilnīgi aizliegta alkoholisko dzērienu tirdzniecība. Šā aizlieguma pārkāpēji bija nododami karalauka tiesai. Marodierus un panikas cēlājus bija pavēlēts nošaut uz vietas.

Vairāki provāciski noskaņoti darboņi tika arestēti, bet Niedra, Vankins, daudzi baltvācu baroni un citi bermontiādes līdzdalībnieki tika izsludināti par valsts nodevējiem. Valsts nodevēju sarakstos pavisam ietilpināja 170 personas. Šo personu īpašums tika sekvestrēts.

Ja latviešu karavīri ticās kaujā, lai iztriektu no savas zemes mūžseno ienaidnieku, tad Bermonta karaspēks strauji demoralizējās. Sevišķi nestabilas bija no krievu karagūstekņiem baltgvaržu virsnieku organizētās daļas; kareivjiem nebija nekādas vēlēšanās nolikt savu galvu par vācu un krievu muižnieku un kapitālistu mērķiem. Biežas bija sadursmes un dažādi incidenti starp Bermonta armijas vācu daļām un krievu daļām. Oktobra nogalē praktiski visas krievu karaspēka daļas tika nosūtītas uz aizmuguri kā neuzticamas un frontē palika gandrīz vienīgi vācieši. Par viņu morālo līmeni liecina Bermonta 18. oktobra rīkojums — ļaut karavīriem braukt uz Vācijas atvaļinājumā vienīgi civiltērpā, lai ar savu uzvešanos «nekompromitētu armiju». Plaši izplatītas Bermonta kara-

spēkā bija veneriskās slimības, parasta parādība bija zādzības un spekulācija.

Bermontiešu morālais pagrimums jo spilgti izpaudās attieksmē pret karadarbības gaitā sagūstītajiem latviešu karavīriem. Divpadsmit no viņiem tikuši sisti līdz nāvei ar rokas granātu koka kātiem. Citas grupas kareivji tikuši aptīti ar dzelonstieplēm, aplieti ar degvielu un aizdedzināti. Gūstā saņemtajam leitnantam Fihtenbergam izdūra acis, nogrieza mēli un, piesietu pie dēļa, vairākkārtīgi iegremdēja āliņģī, kamēr viņš nomira. Patiešām ne velti Bermonta armijas vācu vienību kokardēs bija attēlots galvaskauss, ne velti kādā no šīm vienībām dienēja vēlākais Osvencimas nāves nometnes priekšnieks Rūdolfs Hess.

Novembra sākumā karadarbība atjaunojās plašākos apmēros, bet 10. novembrī Latvijas armijas Dienvidu frontes spēki, Sabiedroto eskadras artilērijas atbalstīti, pārgāja vispārējā uzbrukumā. 11. novembrī tika ieņemta Pārdaugava, 14. novembrī — Sloka, bet 17. novembrī uzbrūkošais karaspēks bija jau nonācis Jelgavas pievārtē.

Taču Bermonta sagrāve nepavisam neietilpa Antantes valstu plānos. Sabiedrotie nebija ieinteresēti, lai bermontiešu bandas tiktu dzītas uz dienvidiem un rietumiem, bet gan lai tās maršētu uz ziemeļiem un austrumiem. Tāpēc Antante nolēma veikt steidzamus pasākumus, lai Bermonta un buržuāziskās Latvijas karaspēka sadursmi izbeigtu.

Šajā nolūkā Sabiedroto Augstākā padome nodibināja speciālu komisiju, kuru vadīja franču ģenerālis Nisels. Šī komisija uzaicināja Ulmani nekavējoties izbeigt Bermonta karaspēka vajāšanu. Tika gatavots jauns kompromiss, jauns «Strazdumuižas pamiers», kas kalpotu pretpadomju frontes izveidošanai Latvijā ar Bermonta karaspēka piedalīšanos. Arī buržuāziskais vēsturnieks Aleksandrs Grīns atzīst, ka «Bermonts un

viņa draugi gaidīja Niseļa ierašanos ar lielāko nepacietību, cerēdami, ka sabiedrotie pa otram lāgam glābs vācu avantūristus».

Ulmaņa valdība, kuras rīcībā tagad bija daudz lielāki spēki nekā jūlijā, nolēma izvairīties no otra «Strazdumuižas varianta» un steidzās izmantot labvēlīgo situāciju kara operāciju gaitā. Ģenerālis Balodis šajā sakarā sarunā ar laikraksta «New York Times» korespondentu norādīja: «Ja latviešu karaspēku tagad atsauks, es neuzņemos atbildību par sekām. Kareivjiem būs sajūta, ka Sabiedrotie viņus nodod, un caur to tiks veicināti lieliniecisma spēki un nekārtības, kuras mēs līdz šim ar sekmēm esam apkarājuši, bet kuri (domāti lielinieki — E. P.) vēl nav galīgi beigti.»

20. novembrī sākās Latvijas armijas uzbrukums Jelgavai, pilsēta tika ieņemta 21. novembra pievakarē. Atkāpjoties Bermonta «kultūrtrēģeri» nodedzināja Jelgavas pili, Pētera akadēmiju, vairākas citas ievērojamas Jelgavas celtnes. 21. novembrī Liepājas garnizons izdzina vāciešus no Aizputes, dienu vēlāk tika ieņemts Tukums. 24. novembrī bermontieši tika padzīti no Saldus un Priekules, bet līdz novembra beigām visa Kurzeme un Zemgale jau bija brīva no bermontiešu bandām.

Steigā atkāpjoties, bermontieši postīja, dedzināja un laupīja, cik spēja. Pagastu pārstāvji ziņoja no Ventspils apriņķa novembra vidū: «Dažos pagastos atradīsies reta māja, kura nav izlaupīta. Bandīti ņēmuši visu, kas tiem iepatīcies, pat ceļa gājējiem vilkuši nost kažokus, zābakus, cimdus un atņēmuši siltas cepures. Galvenām kārtām rekvizējuši zirgus, lopus, lauzuši vaļā skapjus, ņēmuši naudu un likuši maksāt kontribūcijas... Salaupītās mantas aizveduši gan ar laupītiem zirgiem, gan ar šķūtniekiem... Nav cerības, ka šķūtnieki atgriezīsies ar zirgiem, jo daudz no viņiem ir atgriezušies kā kājnieki.» Ar sevišķu cītību «dieva un

evanģēlija» aizstāvji izlaupīja Kurzemes baznīcu vērtlietas. Pavisam Bermonta karadarbība un laupīšana Kurzemei nodarīja zaudējumus 293 miljonu rubļu vērtībā pēc tā laika kursa.

Decembra sākumā Latvijas armijas vienības, vajājot bermontiešus, bija jau pārgājušas Lietuvas robežu, ieņēmušas Laižuvu, nonākušas Akmenes un Radvilišķu apkaimē. Latviešu karavīru satriektajā Bermonta armijā šajā laikā bija vairs tikai ap 2000 vīru. Kopš novembra vidus šī armija skaitījās Vācijas apsardzībā, to komandēja vācu ģenerālleitnants Eberhards. Ulmaņa valdība šajā sakarā 25. novembrī paziņoja, ka tā pārtrauc diplomātiskās attiecības ar Vāciju un konstatē kara stāvokli starp abām valstīm.

Lai gan Bermonts bija bēdzis tādā steigā, ka Laižuvā pametis pat savu personīgo standartu (karogu), pēdējās pavēlēs savai armijai viņš tomēr paziņoja: karagājiens bijis sekmīgs, jo 65 procenti no «boļševizētajām latviešu bandām» (tā Bermonts sauca Pagaidu valdības karaspēku!) esot iznīcinātas. Šāds paziņojums Bermontam šķita pietiekami iespaidīgs, lai 1. decembrī piešķirtu sev ģenerālmajora pakāpi. Sak' karš zaudēts, bet čina iegūta. Jāteic gan, ka pretinieka zaudējumu uzskaites ziņā ģenerāļa goda tīkotājs izrādījās liels pierakstījumu cienītājs: Latvijas armijā cīņā pret Bermontu pēc Latviešu Konversācijas vārdnīcas ziņām pavisam bija krituši 57 virsnieki un 686 kareivji, bet pavisam Pagaidu valdības karaspēka rindās 1919. gada 1. decembrī bija 65 296 karavīri.

Nav šaubu, ka latviešu karavīri būtu varējuši pilnīgi iznīcināt Bermonta karapūļu paliekas, taču 1. decembrī Sabiedrotie kategoriski pieprasīja, lai karadarbība pret bermontiešiem tiktu pārtraukta. No Antantes visnotaļ atkarīgā Ulmaņa valdība tam piekrita.

Bermonta armijas paliekas kādu laiku vēl uzturējās Lietuvā, bet 1919. gada decembra vidū, buržuāziskās

Lietuvas armijas apdraudētas, bija spiestas pārvākties uz Vāciju, kur kļuva par vācu reakcijas balstu un hitleriešu pirmo bruņoto vienību — SA un SS — kodolu. Daudzi fon der Golca virsnieki — Fričš, Guderjāns, Kihlers, Kleists, Rabenaus, Siksts fon Arnims, Štilpnagels, Zalomons u. c. — kļuva par hitleriskā vērmahta ģenerāļiem. Un fon der Golcs hitleriskās diktatūras laikā kļuva par «Vācu virsnieku nacionālās savienības» priekšsēdētāju, ar hitleriešiem sadarbojās arī Bermonts.

Tajā pašā laikā, kad latviešu sarkanie strēlnieki pie Orlas un Kromiem kopā ar citām Sarkanās Armijas daļām apturēja Deņikina baltgvardu karaspēka virzīšanos uz Maskavu un cīņās pie Pavlovskas atsvieda no Petrogradas Judeņiča armiju, buržuāziskās armijas šinēšos ietērptie latviešu strādnieki pie Rīgas varonīgi apturēja fon der Golca—Bermonta kontrrevolucionārās bandas. Cīnoties tik kardināli atšķirīgos apstākļos, tika sasniegti līdzīgi rezultāti — sagrauti starptautiskās reakcijas triecienu pulki, kuru galvenais mērķis bija — apspiest Krievijas proletārisko revolūciju. Tika izjaukti arī fon der Golca plāni izmantot savus karapulkus cīņai pret Vācijas revolucionāro strādniecību.

Bet Latvijas darbatauta, kas ar ieročiem rokā pie Rīgas satrieca kontrrevolucionāros Bermonta karapūļus, nebūt necīnījās par Ulmaņa valdību. Un šī valdība to labi zināja. Tautas patriotiskais pacēlums biedēja «patriotisko» buržuāziju. Latvijas dzelzceļu policijas pārvaldes priekšnieks Grigorovičs 1919. gada 14. novembrī ziņoja iekšlietu ministrijas administratīvajam departamentam, ka «sakarā ar bermontiešu aizdzīšanu no Rīgas pēdējās dienās bieži vien ienāk aģentūras ziņas par lieliniecisma ideju izplatīšanu kā šeit Rīgā, tā arī frontē starp kareivjiem, propagandējot gāzt tagadējo valdību un ieviest strādnieku diktatūru, tas ir, ne vairāk, ne mazāk kā komūnu; pat tiekot izmētātas proklamācijas ar lozungu «Nost ar Ulmaņa valdību, nost ar leitnantu

disciplīnu, lai dzīvo strādnieku un zaldātu diktatūral!» un šim lozungam piekritēju esot diezgan daudz.» Arī buržuāziskais vēsturnieks Aleksandrs Grīns vēlāk atzina, ka «cīņā pret Bermontu, pret vāciem un krievu monarhistiem visa tauta, arī galējos kreisos ieskaitot, bija gājusi cīņā ar lielu sajūsmu; visiem dega asinīs no sentēviem mantotais naidis. Tik nedalītas sajūsmas vairs nebija, ejot karā pret lieliniekiem, kuriem vēl simpatizēja plašas aprindas».

Par vienīgo īsti drošo pretlīdzekli masu nemiera kāpumam buržuāzijas varasvīri uzskatīja baltā terora pastiprināšanu.

Vidzemes divīzijas komandieris pulkvedis Peniķis 1919. gada 7. decembrī raportā armijas virspavēlniekam norādīja, ka «steidzīgi ir jādod karaspēka priekšnieku rokās kāds politiskās cīņas ierocis, ar kuru viņiem būtu iespējams glābt armiju un valsti no sabrukšanas». Šāds «cīņas ierocis», pēc Peniķa domām, varētu būt «tāds kārtīgo elementu izolēšanas veids, kurš 1) dotu iespēju bez liekām un garām formalitātēm viņu izlietot pie vajadzīgām personām un 2) kas būtu pēc savas dabas ļoti racionāls, valstiski derīgs un dotu vismazāk iespēju izmantot priekš ļaunās aģitācijas». Šo «racionālo un valstiski derīgo» teroru, pēc Peniķa domām, vajadzētu bez žēlastības pielietot pret visiem kareivjiem, «kuri... nes sevī līdz šim laikam lielinieciskās armijas dīgļus, kā: pretību noteiktai disciplīnai, tieksmes uz slepenu aģitāciju, ļaunprātīgu valdības un priekšniecības rīkojumu kritizēšanu utt.».

Ja Peniķis sev un saviem kolēģiem prasīja tiesības «bez liekām un garām formalitātēm» izrēķināties ar progresīvi domājošajiem kareivjiem, tad Rīgas apriņķa izlūkošanas nodaļas priekšnieks rakstīja savai priekšniecībai, ka viņš «ievērojis koncentrācijas lēģeru ierīkošanas nepieciešamību. Līdz šim pastāvošais Vidzemes—Latgales koncentrācijas lēģeris pilnīgi pārpildīts... Ar

labiem panākumiem un nelieliem materiāliem izdevumiem grandioza koncentrācijas lēģera ierīkošana būtu iespējama Ramočkā (Ierīkos) ...».

1919. gada oktobrī vairāk kā 500 cilvēku, kas bija ieslodzīti Cēsu koncentrācijas nometnē, brīvprātīgi devās cīņā pret Bermontu. Pēc Bermonta sakāves valdība viņiem līdzīgos «neuzticamos elementus» gribēja atdabūt atpakaļ cietumos un koncentrācijas nometnēs, rīkodamās pēc principa «moris savu ir padarījis...». Taču īstenot šo «principu» attiecībā pret cilvēkiem, kuri bija paspējuši apzināties savu spēku un varēšanu, nebija nemaz tik vienkārši. 1920. gada augustā 6. Rīgas kājnieku pulka kareivji — šā pulka cīnītājiem veltīts Kārļa Zāles veidotais piemineklis Sudrabkalniņā — rakstīja Satversmes sapulces prezidijam: «Ulmaņa kungs, kā arī valdība parāda tagad savu īsto seju, slēgdama ar muižniecību dažādus kompromisus un atdodama atpakaļ muižniekiem viņu muižas, kuras kādreiz muižnieki gan ar varu, gan ar viltu mums ir nolaupijuši. Pagājušā gada cīņās ar muižniekiem basām kājām, ārkārtīgi grūtos apstākļos mēs viņiem šo laupījumu esam ne tikai atņēmuši, bet katru pēdu zemes ar savām asinīm atpirkuši... Uzstādamies ar visstingrāko protestu pret šādu valdības rīcību, pieprasām nekavējoši atsavināt visas muižu un baznīcu zemes bez izņēmuma un kaut kādas atlīdzības taisnīgas zemes reformas izvešanai.

Pretējā gadījumā mēs esam gatavi vēl uz katru cīņu ar muižniekiem un spējam vēlreiz ar savām asinīm apliecināt, ka katra pēda šīs zemes ir mūsu.»

Viņiem piebalsoja 7. Siguldas kājnieku pulka kareivji: «Mūsu brāļu asinis, kuras muižnieki izlēja savu asins kāriību apmierināšanai 1905. un 1906. gados, brēc pēc atriebības! Mēs ar ieročiem rokās satriecām muižnieku varu galīgi, pēc 700 gadu ilgas latvju tautas vergošanas padzinām Bermondta bendes aiz Latvijas robe-

žām, un tādēļ mēs nevaram noskatīties, rokas klēpī salikuši, ja mūsu ar asinīm pirktie ieguvumi tiek mums aiz muguras pārdoti par lēcu virumu. Tāpat mēs izsakām visstingrāko protestu pret pielaišanu atgriezties Latvijā muižniekiem, kuri aizbēguši līdz ar Bermondta bandām.»

Mēs nezīnām, vai šās vēstules saņēma Satversmes sapulces prezidijs, bet zinām, ka galu galā tās nonāca politpārvaldē. Jādōmā, ka rakstītāji rēķinājās arī ar šādu iespēju, taču nenobijās, runāja skaidru un drošu valodu par savas zemes nākotni. Šiem vīriem uz to bija morālas tiesības: Dzimtenei visgrūtākajā brīdī viņi bija bijuši ugunsliņijā pie Daugavas. Tāpat kā Jāņa Jaunsudrabiņa balādes varonis viņi bija kaluši uzvaru.

Vēstures zinātņu doktors

E. PELKAUS

KALĒJS KALVIS

Melna nakts. Pa reizei ierēkdamiēs,
Ducinādams brauc pa gaisu pērkonš:
Smago lielgabalū smagās nastas.

Tīrelpurva malā maza smēde.
Kalējs Kalvis šonakt nevar aizmigt —
Dzird viņš lietum cauri savu sirdi.

«Sieva, klau, kā lietus grab piē rūtīm,
Ak, man ir tik rudenīgi grūti:
Lietuvēns uz krūtīm gulstas salti.»

«Vīrs, vai neiedegt man priēžu skalu?
Gaisma drūmas domas gaišas dara,
Gaišas domas smagu sirdi vieglo.»

«Ko tev palīdz sausa skala gaisma,
Kad tev sirdī nakts ir gaišā dienā:
Kurzemē kaļ tavai tautai važas.»

«Vīrs, kam dienā skandini vēl laktu?
Ādas priekšautu kam rītā priekšā jozies?
Laiks pret mūža ienaidnieku posties!»

«Sieva, bieži manās jaunās dienās
Dusmās mierināji Kalvi straujo...
Vai nu mudināms, kas valdāms bija?»

Grab joprojām logā rudens lietus.
Pusnakts pāri. Iet uz rīta pusi.
Kalējs līdz ar sievu iegrimst snaudā.

Te uzreiz — sit pie smēdes durvīm.
Kalējs Kalvis aši skrien pie loga.
Ārā lādas apbruņoti viri.

«Bendeskalpi!» Kalvis rūc un atver
Smēdes durvis. Viri sabruk iekšā.
Līdzī viņiem veļas viņa dvinga,

«Sieva, dedz nu plānu priežu skalu,
Lai var redzēt, kādas ir tās acis,
Kas pēc mūsu zemes kāri skatās,

Kādas ir tās lūpas, kuras zaimo,
Kādas rokas, verdzību kas veido,
Kājas — Latviju kas samīt vēlas.»

Priežu skalam metas gara ogle...
«Tas uz nāvi,» kalējs Kalvis domā,
Skatot vīrus deviņus ap sevi.

«Vecā ragana, tais' mīkstu vietu.
Gulēt gribam. Līdz ar jaunu rītu
Mums caur Torņakalnu jātiek Rīgā!»

Sieva klusi klāj pie zemes segas.
Kalējs domā: «Neredzēt jums Rīgas, —
Tagad kalšu, kā nekad vēl kalis!»

Tver viņš āmuru un apgriez' gaisā.
Pirms pie ieročiem šie pagūst ķerties,
Visi guļ, kur vieta bija klāta.

* * *

Lielais āmurs kalējam vēl rokā,
Cēli stāv viņš, saulei lecot, durvis,
Rāmi raugās melnos plinšu stobros.

Mierīgs var viņš nāvei acīs vērties:
Mūža beigas sīki neizsīka,
Pēdējs kalums bija — tēvuzemei.

1919

KĀRĻA ULMAŅA POLITISKĀ PORTRETA SKICES

Sabiedrībā izraisījusies interese par buržuāziskās Latvijas vēstures mazizpētītiem jautājumiem liek raksta autoriem skart problēmu par Latvijas pirmās un pēdējās buržuāziskās valdības vadītāja (oficiāli — ministru prezidenta) politisko darbību. Raksts balstās uz līdz šim mazpublicētiem dokumentāliem materiāliem un Kārļa Ulmaņa paša rakstiem un runām līdz 1940. gada vasarai.

«Zemgaliet! Dižais Zemgaliet! Tu izglābi Latviju!» tā 1934. gada jūnijā telegrammā Ulmaņim rakstīja viņa apsveicēji no Sēlpils. Toreiz viņi vēl nevarēja zināt, ka tieši Ulmanis aizvedīs Latvijas buržuāziju pretim tās bojāejai.

Kārlis Ulmanis dzimis 1877. gada 4. septembrī (23. augustā pēc vecā stila) Dobeles apriņķa Udzes pagasta (to deviņdesmitajos gados iekļāva Bērzmuižas pagastā) Pikšu mājās. Astondesmitajos gados viņa tēvs Indriķis šās kroņa mājas iepirka dzimtsīpašumā. Taču kroņa māju izpirkšanas noteikumi neļāva līdz pilnīgai pirkšanas summas samaksāšanai sadalīt tās mantiniekiem. Šim faktam bija svarīga nozīme K. Ulmaņa dzīves sākuma posmā, jo viņam kā trešajam dēlam ģimenē līdz ar to jau no bērnības bija skaidrs, ka darbs būs jāmeklē ārpus mājas.

Pēc tēva nāves viņam bija seši gadi, mājas bija tikko iepirktas un reālā pieciem bērniem un atraitnei sadalāmā iedzīve bija neliela, Praktiski tā varēja vienīgi nodrošināt zināmu atbalstu bērniem izglītības gaitās. Mazais mantojums arī vēlāk izslēdza izdevīga iegātna iespējas. Tas viss ļauj secināt, ka patstāvīgajā darba dzīvē Ulmanis iegāja daudz vājāk situēts nekā viņa vēlākie politiskie partneri, saimnieku kārtas interešu pārstāvji un aizstāvji, kam vecāku atbalsts ļāva iegūt solidu augstāko izglītību. Domājams, ka šim apstāklim bija sava loma viņa vēlākās sabiedriskās un politiskās darbības pamatprincipu izveidē. To pamatā bija visai lietišķi priekšstati par morāli un tamlīdzīgiem jēdzieniem.

Protams, iespaidu atstāja arī audzināšana Zemgales centra lielsaimnieka ģimenē, kas nostiprināja izteiktu savas kārtas un šķiras izjūtu, arī to patriarhāli autoritārās varas priekšstatu par saimnieka vietu sabiedrībā, kuru trīsdesmito gadu otrajā pusē Ulmanis mēģināja radīt ap sevi kā «tautas vadoni».

Pēc mācībām pagastskolā Ulmanis apmeklēja Jelgavas pilsētas skolu, bet pēc tam pārgāja uz Jelgavas reālskolu. Kā argumentēti norāda E. Dunsdorfs, tieši šis posms trīsdesmitajos gados uzrakstītajās biogrāfiskajās apcerēs par Ulmani ir ārkārtīgi neprecīzs. Vienprātīgi atzīts tiek vienīgi tas, ka viņš pēc viena gada mācībām reālskolu atstāj, 1896. gadā, neiegūstot gatavības apliecību par tās beigšanu.

Sajā laikā latviešu inteligences sabiedriski politisko domu jūtami ietekmēja Jaunā strāva. Arī Jelgavā tai bija gan piekritēji, gan pretinieki. 1937. gadā, novērtējot savus uzskatus deviņdesmitajos gados, Ulmanis ir teicis: «Mēs novērojām, ka toreiz jaunatnē, sevišķi augstāk skolotās lauku un pilsētu jaunatnes vidū, auga un izplatījās uzkrītoša vienaldzība pret visu to, kas sešdesmitajos septiņdesmitajos gados bija gājis vis-

augstākos viļņos. Un kur tādas vienaldzības nebija, tur radās piegriešanās svešām, nacionālismu, tautību, vienprātību un vienību ārdošām mācībām.» (No runas Bērmuižas skolā.) Par šādām mācībām viņš acīmredzot visu savu mūžu uzskatīja sociālisma idejas, sākot ar Jaunās strāvas paustajām atziņām.

Pēc Jelgavas Ulmanis gadu skolojās Austrumprūsijā, Tapiavas piensaimniecības skolā. Atgriezies Latvijā, viņš strādāja pienotavās, bet 1902. gadā vadīja arī īslaicīgus piensaimniecības kursus Bērmuižā. Laika posmu no 1902. gada rudens līdz 1905. gada vasarai Ulmanis pavadīja ārzemēs. Viņš no 1902. gada oktobra līdz 1903. gada oktobrim studēja Šveices politehnikuma lauksaimniecības fakultātē Cīrihē, bet no 1903. gada novembra līdz 1905. gada augustam — lauksaimniecību Leipcigas universitātē.

Pie gala pārbaudījumiem jeb valsts eksāmeni Ulmanis netika pielaists, jo viņam nebija dokumenta par vidējās izglītības iegūšanu. Kā norāda E. Dunsdorfs «tas, ka Ulmanis 1905. gadā rakstos žurnālā «Lauksaimnieks» sāka sevi dēvēt par «*cand. agr.*», bija patvaļīgs apzīmējums un liecina par viņa godkārību. Ja nu kāds Ulmanim būtu aizrādījis, ka Leipcigas universitāte zinātnisku grādu agronomijā nemaz nepiešķir, bija viegli aizbildināties, ka viņš tikai kandidē uz agronoma amatu».

1905. gada vasarā Ulmanis pēc Kauguru lauksaimniecības biedrības uzaicinājuma kļuva par piensaimniecības un lopkopības instruktoru un šās biedrības laikraksta «Lauksaimnieks», kas iznāca divas reizes mēnesī, līdzredaktoru. Redaktors bija Kauguru lauksaimniecības biedrības vadītājs Hermanis Endzelīns (tā laika rakstībā Enzeliņš). Šis laikraksts iznāca kopš 1903. gada, iesākumā ar nosaukumu «Valmieras Lauksaimnieks». Revolucionāro notikumu attīstības nobaidītā cariskā administrācija 1905. gada 23. decembrī «Lauk-

saimnieku» slēdza. Viens no slēgšanas iemesliem bija arī 26. novembrī iznākušajā 22. numurā ievietotais K. Ulmaņa raksts «Pēdējo dienu notikumi». Rakstā viņš aplūko Latvijas tautskolotāju kongresa (10.—14. novembris) un Vidzemes un Kurzemes pagastu pārstāvju kongresa (19.—20. novembris) lēmumus Latvijas pašvaldības jautājumos. Šķiet, tā ir pirmā K. Ulmaņa politiskā deklarācija. Tajā ir izteikts arī viņa viedoklis par svarīgu tā laika valsts tiesisku problēmu — Latvijas vietu Krievijā:

«Kongress izteicās par plašākas pašvaldības (autonomijas) ieviešanu Latvijā. Pēc manām domām, šis kongresa nolēmums ir ļoti svarīgs. Tātad uz priekšu nebūtu vairs Krievijas valstī Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņu, bet gan plaša province Latvija, kura aptvertu Vidzemes latviešu daļu, Kurzemi un Inflantiju (Latgali — *O.N., M.V.*). Latvija būtu neatdalāma Krievijas valsts daļa, vēlētu tautas vietniekus vispārējā valsts domē, pievienotos Krievijas valstij, jeb, labāki sakot, Krievijas valstu apvienībai (jo arī igauņi, leiši, poļi utt. prasa autonomiju) pasta, telegrāfa, dzelzceļu, muitas, apsardzības utt. lietās, tāpat arī aizstāvībā uz ārieni (sūtņi), bet būtu pilnīgi patstāvīga un neatkarīga savās iekšējās darīšanās (nodokļi, skolas, tiesas, draudžu un pilsētu pārvaldīšana utt.). Tikai ar autonomijas ieviešanu un plašu vietējo pašvaldību (draudzēs, pilsētās) ir iespējams cerēt, ka arī pie mums iestāsies atkal miers un sāksies kārtīga dzīve un spraiga attīstība.»

Ulmanis faktiski ievērojami norobežojas no pagastu delegātu kongresa lēmumiem pašvaldības jautājumos, saprot tos daudz šaurāk, izvairās no plašākām politiskām prasībām. Sākoties soda ekspedīciju trakošanai, minēto rakstu varēja uzskatīt par bīstamu valdošajai iekārtai. Pēc E. Dunsdorfa versijas, kas balstās uz H. Endzelīna atmiņām, Ulmanis nobijies un ar sava paziņas Valmieras apriņķa priekšnieka palīga fon Gūt-

ceita palīdzību 21. decembrī nogādāts Pleskavas cietumā «lai viņu glābtu no soda ekspedīcijas. Pliskavas cietumā Ulmani personīgi apmeklēja Hermanis Endzeliņš, aizvedot viņam grāmatas. Lasot grāmatas un spēlējot šahu, Ulmanis pavada Pliskavas cietumā kādus nepilnus piecus mēnešus, bet, pēc citām ziņām, sešus mēnešus». Savā 1940. gada 22. jūlija lūgumā Tautas labklājības ministrijai par pensijas piešķiršanu Ulmanis lūdza «ieskaitīt pensijas izdienā cietumniecību par politisku darbību 1905. gada kustībā, jo biju ieslodzīts Pleskavas cietumā 1905. gada decembrī un līdz 1906. gada maija vidum. Šo apstākļu apliecināšanai atsaucos uz Hermani Endzeliņu». Minētais iesniegums apstiprina Endzeliņa atmiņu pareizību un padara ticamu iepriekšminēto Dundsdorfa versiju. Interesanti atzīmēt, ka Ulmanis šajā iesniegumā nerunā par 1905. gada revolūciju, bet «kustību», citviet runājot par emigrācijas posmu pēc revolūcijas «par manu politisko darbību brīvības kustībā».

Izklūvis no Pleskavas cietuma, Ulmanis nedaudz uzkavējās brāļa mājās, bet pēc tam cauri Somijai un Zviedrijai devās uz Vāciju. 1907. gada pavasarī Ulmanis aizceļoja uz Amerikas Savienotajām Valstīm un apmetās Nebraskas štatā, kur strādāja dažādās pienotavās. Pēc gadu ilgām studijām Nebraskas Linkolna universitātes industriālajā koledžā uz tajā un Leipcigas universitātē nokārtoto eksāmenu pamata viņam piešķīra zinātņu bakalaura grādu. Pēc tam viņš pusgadu strādāja šajā koledžā par piensaimniecības instruktoru. Emigrācijas beigu posmā Ulmanis atrada darbu dažādās pienotavās.

Lieli strīdi Ulmaņa buržuāzisko biogrāfu vidū ir par viņa šā laika «garīgo barību». E. Virza uzsver, ka viņa filozofisko uzskatu pamatu šai laikā veidojis amerikāņu domātājs un kultūrfilozofs O. S. Mardens. Pēc E. Dundsdorfa uzskatiem «ir tiesa, ka Ulmanis Mardena

ražojumus iecienījis, bet tas gan nekādi nav ierakstāms Ulmaņa gara dzīves aktīvā. Mardens rakstīja dzīves panākumu receptēs pusizglīto to amerikāņu gaumē». M. Valters savukārt apgalvo, ka Ulmanis vispār neesot lasījis nevienu pašu grāmatu, kas celtu intelektu.

Domājams, ka patiesība meklējama kaut kur pa vidam. Kā liecina buržuāziskajā Latvijā izdotie K. Ulmaņa paša akceptētie runu un rakstu krājumi (tai skaitā arī trīsdesmito gadu beigās izdotā «Degsme»), lauksaimnieciskās izglītības ietekmē viņam bija izveidojies nelielu pamācību un norādījumu stils ar patriarhāli tēvišķīgu pieskaņu.

Rūpīgi pārskatot šās publikācijas, jāatzīst, ka atskaitot dažu ne pārāk izcilu amerikāņu domātāju vārdus, Ulmanis nelieto pat pašu pazīstamāko Eiropas filozofu un domātāju izteikumus. Šai sakarā liekas raksturīgi ir ASV speciālā dienesta pulkveža R. Heila 1919. gadā Liepājā izdarītie novērojumi, kas ierakstīti viņa dienasgrāmatā un vēlāk publicēti Amerikas Savienotajās Valstīs. 10. maijā Heils rakstīja: «Ulmanis kārtu savas zemes lietas kā sviesta un olu veikalu. Lai kāda mūsu oficiālā attieksme pret Niedru, es nevaru neapbrīnot veco garīdznieku. Acīmredzot viņš ir drošsirdīgs kā lauva.» Nav šaubu, ka intelektuāli Andrievs Niedra redzami pārspēja Kārli Ulmani, bet praktiskajā izveicībā acīmredzams pārsvars bija Ulmaņa pusē. Līdzīgus secinājumus 1914. gadā izdarījis arī K. Skalbe: «Ulmanis tikai runā par latvju tautas laicīgo labklājību, par mantu, bet kur tad paliek latviešu nacionālais gars, latviešu dvēsele?»

Pēc 1913. gada amnestijas Ulmanis atgriezās Latvijā un atsāka darbu pie Endzeļiņa agrākajā Kau-guru — tad jau Baltijas — lauksaimnieku biedrībā, uzņemoties šās biedrības žurnāla «Zeme» redaktora pienākumus. Žurnāla slejās bieži atspoguļojās viņa uz-

skati arī sociālajā sfērā. Jau 1912. gadā «Zemē» tika publicēts viņa, acimredzot Amerikā izveidojies, viedoklis laukstrādnieku algu jautājumā: «man ne prātā nenāk teikt, ka būtu maksājamas tādas algas, kādas vienā un otrā vietā ir iepūtis mūsu strādniekiem kāds pa pasauli atskrējis gaisa grābslis, kurš māk tikai mētāties un kura mute ir lielāka nekā visa galva».

Arī kara un Latvijas autonomijas jautājumā Ulmaņa uzskati bija pragmatiski. Sākoties pirmajam pasaules karam, viņš savā rakstā «Mūsu pienākums» pilnīgi atbalstīja valsts domnieka J. Goldmaņa viedokli par Krievijas carisma vestā kara taisnīgo raksturu: «karā mūsu tēvzeme nav gājusi no savas gribas, karš mums ir uzspiests, un mēs cīnāmies par taisnu lietu. Un mēs esam stiprāki nekā mūsu pretinieki. Uzvara būs mūsu pusē». Mēnesi pēc Februāra revolūcijas rakstā «Sinī brīdī» laikrakstā «Līdums» kvēlais cara aizstāvja patoss pārdzīvoja jaunu politisku metamorfozi: «Mums visiem jātur prātā šī brīža galvenais mērķis un uzdevums — iekārtot, nodrošināt un nostiprināt demokrātiskas, autonomas Latvijas zemes politiskās valsts tiesības un viņas pilsoņu brīvības.» Taisnības labad jāpiezīmē, ka šādas pārvērtības piedzīvoja ne tikai Ulmanis, bet arī vairāki citi latviešu buržuāzijas politiķi.

1917. gada 1. aprīlī tikpat noteikti «Līduma» slejās Ulmanis izklāstīja savu viedokli par Latvijas vietu Krievijā. «Brīva Latvija brīvā Krievijā — ar šo saucienu lai saprotam, ka Krievija, kāda tā bija sašņēgtā cariskās patvaldības vienvarā, nav vairst domājama nākotnē. Krievijas tautas prasa Krievijas iekārtošanu uz tautu savienības — federācijas pamatiem, un šie pamati būs arī visvairāk noderīgi kā atsevišķu tautu, tā arī kopvalsts attīstībai.»

Acimredzot, ka tieši ar šo zemniecisko praktiskumu Ulmanim izdevās iekarot latviešu lauku buržuāzijas piekrišanu un 1917. gada 29. aprīlī Latviešu Zemnieku

savienības dibināšanas sapulcē tikt ievēlētam par tās priekšsēdētāju. Viņa buržuāziskajiem biogrāfiem nav vienprātības jautājumos: kāpēc tieši Ulmanis tika ievēlēts par Zemnieku savienības priekšsēdētāju, kāpēc pēc tam viņš uz ilgāku laiku no aktīvas politiskās dzīves atgāja? Liekas, jautājumu skaidrojums varētu būt šāds. 1916. gadā briestošās revolūcijas priekšvakarā aktivizējās praktiski visi Krievijas politiskie spēki. Tā kā Ulmanis pārgāja darbā Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības, lielākās buržuāzisko lauksaimniecības biedribu savienības, dienestā, viņš līdz ar to nostiprināja savas pozīcijas. Par Ulmaņa nozīmīgumu 1916. gadā liecināja viņa piedalīšanās Vidzemes guberņas administrācijas Cēsis sasauktajā sanāksmē 17. maijā. Sanāksme noteica, kādas lauku iedzīvotāju grupas Viskrievijas lauksaimniecības skaitīšanā Vidzemē uzskatāmas par pastāvīgu saimniecību īpašniekiem vai nomniekiem un kādas — par bezzemniekiem laukstrādniekiem.¹ Tā paša gada oktobrī Priekuļos sasauktajā biedrības sapulcē tiek pieņemts lēmums sūtīt Ulmani uz ārzemēm politiskās situācijas noskaidrošanai. Ulmaņa izvirzīšanās latviešu buržuāzijas līderos ir saistīta ar Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības un otras lielākās biedribu savienības Latviešu ekonomiskās biedrības vadītāju aso ekonomisko un daļēji arī politisko sacensību. Ulmanis, kura līdzšinējā darbība bija saistīta ar Baltijas lauksaimnieku biedrību, acīmredzot bija abām pārējām biedrību savienībām pieņemama kompromisa figūra.

Kā Zemnieku savienības pārstāvis Ulmanis tika izvirzīts un apstiprināts par Vidzemes guberņas komisāra vietnieku (vicekomisāru), bet praktiski šos pienākumus neuzsāka pildīt. Kāpēc? Sākumā tā bija sli-

¹ *Sikāk par to sk.: Нудре О. Социальная структура крестьянства Прибалтики (в первые десятилетия XX века).* — Рига: Авотс, 1986. — С. 126—127.

mība, vēlāk, iespējams, kādi citi mums nezināmi cēloņi. Ir konstatēts, ka pirms vācu ienākšanas 1917. gada augustā viņš ieradās Rīgā un turpmākajā politiskajā dzīvē neokupētajā Vidzemē nepedalījās. 1917. gada novembrī notikušajās Satversmes sapulcēs vēlēšanās par tās locekli no Zemnieku savienības tika ievēlēts bijušais IV Valsts domes deputāts Jānis Goldmanis. Oktobra beigās latviešu buržuāzijas izveidotajā Latvijas pagaidu nacionālajā padomē (LPNP) Zemnieku savienības līderi jau bija Zigfrīds Meierovics un Jānis Čakste.

Tā 1917. gadā Ulmaņa politiskajā darbībā sākās jauns posms. Tam raksturīgi ne tikai centieni sadarboties ar baltvācu muižniecību cīņā pret Latvijas lauku un pilsētu proletariātu, bet arī tajā gūt atbalstu no acīmredzamā uz to brīdi stabilā kapitālistiskās iekārta balsta — vācu okupācijas varas. 1917. gada 18. decembrī viņš, domājams, kā bijušais Vidzemes guberņas vicekomisārs, pirmais paraksta 18 politisko un sabiedrisko pārstāvju lūgumu Vācijas austrumu frontes pavēlniekam Bavārijas princim Leopoldam. Iesniegumā norādīts, ka «apakšā parakstījušies atļaujas sev visā padevībā nodot sekošo Jūsu karaliskās augstības labvēlīgai pārbaudīšanai». «Sekošais» sevī ietvēra viedokli «ka ir pienācis laiks likt pamatus savas valsts dzīves uzbūvei» un lūgumu «atvēlēt sapulcēties visu tautas aprindu priekšstāvjiem no okupētiem latviešu apgabaliem».¹ Iepriekšminētā iesnieguma pavadrakstu bija parakstījuši Andrejs Krastkalns, Margērs Skujeniēks, Miķelis Valters un Kārlis Ulmanis. Vācu iestāžu atļauja 22. decembrī sasaukt šādu sapulci bija adresēta vienīgi izteikti provāciski noskaņotajam Rīgas pilsētas galvam advokātam A. Krastkalnam. Viņam okupanti

---

¹ Kā tas bija. Dokumenti un materiāli. — R.: Liesma, 1968. — 24.—25. lpp.

atļāva sapulci vadīt. Skaidri redzam, ka ne baltvāciem, ne vēl jo vairāk vācu okupācijas varas orgāniem Ulmaņa un viņa kompanionu pakalpojumi šai periodā nebija vajadzīgi.

Sadarbība ar A. Krastkalnu pilnīgi pārtraukta netika. Kā Latviešu palīdzības komitejas priekšnieka A. Krastkalna vietnieks K. Ulmanis 1918. gada aprīlī paraksta «Līdumā» ievietoto «Lūgumu latviešu lauksaimniecēm un lauksaimniekiem» un vispār aktīvi darbojās šajā organizācijā. Rīgas lauksaimniecības centrāl-biedrības gada sapulcē viņš tika ievēlēts par tās sekretāru un «Baltijas Lauksaimnieka» redaktoru. Zemnieku savienībai kā politiskai organizācijai vācu okupētajā Latvijā savu darbību izbeidzot, arī Ulmaņa kā Savienības priekšsēdētāja darbošanās tika pārtraukta.

Kā zināms, līdz ar 1918. gada Novembra revolūciju Vācijā krasi pārmainījās politiskā situācija Latvijā. Vācu okupācijas vara sāka strauji sairt. Rīgā, Vidzemē un Latgalē atjaunojās padomes, bet Kurzemē tās veidojās no jauna.

Antantes pārstāvji vācu okupētajās bijušajās Krievijas teritorijās šajā laikā centās veidot dažādas konter-revolucionāras bruņotas formācijas un valdības, bet baltvāci Latvijā meklēja iespējamo vienošanos ar nacionālo buržuāziju. Ādolfs Klīve savās plašajās, emigrācijā publicētajās atmiņās uzskata, ka tieši Ulmanis bijis tas, kurš 12.—15. novembrī nogremdējis LPNP, jo viņš ne tikai atteicās kopā ar saviem piekritējiem ieiet tās sastāvā, bet arī atbalstīja Vācijas ģenerālpilnvarotā Baltijā Vinniga 31. oktobra priekšlikumu par Tautas padomes un tai atbildīgas valdības izveidošanu. Šādā padomē un tās valdībā vajadzētu ieiet baltvācu pārstāvjiem, kā arī sociāldemokrātiem (meņševikiem) un revolucionārajiem sociālistiem (sociālrevolucionāriem), kuri gribēja balotēties Rīgas un citu pilsētu padomju vēlēšanās. Vinniga jaunās va-

ras modelis gan ievēroja Vācijas intereses (tas faktiski iznīcināja Zigfrīda Meierovica 11. novembrī no Anglijas panākto LPNP pastāvēšanas fakta atzīšanu), gan radīja vidi baltvācu un latviešu buržuāzijas politiska bloka izveidei, gan vajadzības gadījumā pieļāva divvaldības iespējamību pēc Krievijas parauga. Šādā situācijā LPNP valdes locekļi V. Zāmuels, A. Bergs, K. Skalbe, J. Akuraters savā 1918. gada 13. novembra sēdē tā arī neko neizlēma, pēc E. Dunsdorfa domām «bija nobijušies un neuzdrošinājās uzņemties atbildību». Savukārt Ulmanis ķērās pie Vinniga ideju realizēšanas un 1918. gada 18. novembra notikumi vairāk vai mazāk jau norisinājās pēc viņa scenārija vācu nospraustajos ietvaros. Tā Ulmanis ieguva ministru prezidenta portfeli, 1918. gada 1. decembrī noslēdza līgumu ar Vinnigu un 2. decembrī ierosināja Tautas padomei apstiprināt kabinetu no 10 ministriem, no kuriem viens bija vācu baronu pārstāvis.¹ Izjuka arī islaicīgā sadarbība Tautas padomē ar meņševikiem un revolucionārajiem sociālistiem, jo 1. decembrī vācu policija un karaspēks, izpildot Ulmaņa pavēli, izklidināja un piekāva Rīgas strādnieku padomes pirmās sēdes dalībniekus. Līdz ar to zuda arī divvaldības izveides iespējas. Tomēr galvenais 1918. gada decembrī Ulmaņa un viņa tuvāko līdzgaitnieku darbībā bija arvien tālāka un ciešāka tuvināšanās kā baltvācu, tā Vācijas pozīcijai. Tā 1. decembra līgumam sekoja 7. un 29. decembra līgumi. Gadu mijā angļu eskadra atstāja Rīgu. Tās komandieris admirālis Sinklers ziņoja pavēlniecībai, ka Latvijas valdība nespēj izveidot karaspēku. Pagaidu valdība bēga uz Jelgavu, pēc tam uz Liepāju. Rīga kļuva par Padomju Latvijas galvaspilsētu un 1919. gada 13. janvārī sanākušais pirmais

¹ *Sīkāk par to sk. Niedre O. un Pelkaus E. Buržuāzijas ceļš uz varu Latvijā. // Latvijas likteņgadi. R.: Avots. — 1987. — 28.—29. lpp.*

visas Latvijas Padomju kongress proklamēja varas pāreju padomju rokās visā Latvijas teritorijā. Jau 7. janvārī Pagaidu valdība bija spiesta konstatēt: «Stāvoklis Liepājā ir nedrošs un latviešu iedzīvotāju lielākā daļa simpatizē lieliniekiem», bet aizsardzības ministrs Jānis Zālītis informēja, «ka mūsu rotas ir gatavas aizstāvēties tikai tādā gadījumā, ja būs garantēta aizbraukšanas iespējamība.» Tā kā stāvoklis neuzlabojās, 11. janvārī Ulmanis ar daļu ministru aizbrauca no Liepājas, un, ja 21. janvārī dāņu avīzes ziņoja vēl visai korekti: «Lielākā daļa Latvijas valdības locekļu un starp viņiem ministru prezidents šovakar ar dāņu tvaikoni «H. C. Ørsted» ieradās Rennē, Bornholmas salā. Notiek sarunas par atļauju izkāpt krastā», tad ASV lietveža Dānijā telegrāfiskajā ziņojumā uz Vašingtonu minētā fakta apzīmējums bija tiešs: «K. Ulmanis ieradās šeit, bēgot no Liepājas kopā ar finansu un lauksaimniecības ministru.»

Tikai marta sākumā, kad vācu ģenerālis Ridigers fon der Golcs ar Vācijā nolīgto brīvprātīgo un baltvācu spēkiem no Liepājas placdarma pārgāja uzbrukumā un guva militārus panākumus, Ulmanis atgriezās Liepājā. Taču vāciešiem viņš vairs nebija vajadzīgs. 16. aprīlī H. fon Manteifeļa vadītie landesvēristi atbrūvoja Liepājas latviešu garnizonu. Vinnīgs notikušo raksturoja īsi, bet precīzi «Baltijas landesvērs ir atcēlis Latvijas valdību». Šajā neapskaužamajā situācijā Ulmanim izdevās paglābties angļu misijas telpās, bet pēc tam aizbēgt uz tvaikoni «Saratov», kas stāvēja Liepājas ostas reidā. «Latviešu tautas vārdā» sāka «valdīt» A. Niedra. Tā beidzās Ulmaņa balansēšana starp vācisko un angļu orientāciju.

Pēc Cēsu kaujām 1919. gada jūnija beigās Antantes pārstāvji izšķīrās par jauna koalīcijas kabineta izveidošanu Latvijā. 30. jūnija valdības sēdes protokolā lasām: «Ierodas Tautas padomes priekšsēdētājs J. Čak-

stes kungs un ziņo, ka Sabiedrotie izteikuši noteiktu vēlēšanos, lai kabineta rekonstruēšanās notiktu Liepājā un vēl šodien; viņš domā, ka šī vēlēšanās jāievēro un tādēļ liek kabinetam priekšā atkāpties, lai varētu sastādīt jaunu. Pēc īsām pārrunām kabineta locekļi vienotās tūliņ iesniegt atlūgumus, kurus Ministru prezidents (domāts Ulmanis — *O. N., M. V.*) uzņemas nodot Tautas padomes priekšsēdētājam.» Minētais protokola teksts nerada nekādas šaubas, kā rokās šai laikā atradās faktiskā vara Latvijā.

Pēc Strazdumuižas pamiera parakstīšanas 1919. gada 3. jūlijā Ulmanis atgriezās Rīgā, kur 13. jūlijā sanāca Tautas padome ar visai plašu vācu, krievu un ebreju buržuāzijas un sīkburžuāzijas pārstāvju līdzdalību.

Atklājot sēdi, J. Čakste norādīja, ka «ja Tautas padomei ir iespēja šē strādāt un ja mēs tiekam apgādāti ar pārtiku, kara materiālu un visādu citu pabalstu, tad pateicība par to no visas tautas pienākas Sabiedroto lielvalstu valdībām — Anglijai, Francijai un Ziemeļamerikai, kuru priekšstāvji atrodas šai zālē». Ulmaņa sastādītajā jaunajā valdībā, tāpat kā iepriekšējā bija 10 ministri, no kuriem divi bija baltvācu, bet viens ebreju pārstāvis. Pats Ulmanis ieņēma arī zemkopības ministra un apgādības ministra vietu. Jāatzīmē, ka Tautas padomes pieņemtajā rezolūcijā par valdības izveidošanu tika ieviesta formula, ka Tautas padome uzskata «kabinetu tikai par pagaidu darba kabinetu, kas sastādīts uz mums labvēlīgo ārējo spēku noteiktiem norādījumiem, lai gan viņa sastāvs neizteic Latvijas iedzīvotāju politisko un saimniecisko patieso spēku samēru».

Tautas padomes neapmierinātību var raksturot arī ar buržuāzisko un sīkburžuāzisko partiju līderu nostādņēm 1919. gada 26. jūlijā notikušajā starpfrakciju sēdē. Tās protokolā lasām: «Menders: Es esu pārliecināts, ka tas kabinets novedīs Latviju pie posta.» Bergsons,

Bitte, Bankavs, Celms pievienojās Mendera viedoklim, bet Raņķis izsakās vēl asāk: «Valdība sapņo mazākais par direktoriju.» Raņķa izteikums nebija bez pamata. Ulmanis pakāpeniski tik tiešām tuvojās ja ne direktorijai, tad centās nostiprināt vienpersoniskas lēmējtiesības valdībā svarīgākajās sfērās. 1919. gada septembrī viņš saņēma četru ministriju vadību savās rokās. Tātad klāt nāca iekšlietu ministrija un kara ministrija. Valdībā palika astoņi ministri.

Arī pēc bermontiādes, kad 1919. gada 8. decembrī Ulmanis sastādīja jaunu valdību, viņš paturēja sev ļoti svarīgo apsardzības ministra posteni. Pirmo valdību pēc Satversmes sapulces sanākšanas arī sastādīja Ulmanis. Tā darbojās līdz 1921. gada jūnijam, kad pēc daudziem trokšņainiem korupcijas skandāliem bija spiesta atkāpties. Saeimu darbības posmā Ulmanis bija ministru prezidents no 1925. gada 24. decembra līdz 1926. gada 6. maijam, no 1931. gada 27. marta līdz 6. decembrim, no 1934. gada 7. marta līdz 15. maija apvērsumam. No 1926. gada 7. maija līdz 19. decembrim Ulmanis bija ārlietu ministrs Artūra Alberinga vadītajā valdībā.

Buržuāziskās Latvijas politiskā prakse pierādīja, ka tāda tipa politiķi kā Ulmanis var valdīt tikai tad, ja viņiem nav jārēķinās ar buržuāzisko demokrātiju. Vairākkārtējie mēģinājumi sadzīvot ar Satversmes sapulci un saeimu pozitīvus rezultātus nedeja. Šo neveiksmju cēloni precīzi un ļoti izsmeloši raksturoja Anglijas vēstnieks ziņojumā valdībai 1921. gada 8. jūnijā pēc Ulmaņa kabineta atkāpšanās: «Ulmanim ir smaga roka un viņš bieži ir kundzisks.»

Divdesmito gadu otrajā pusē Ulmaņa politiskā karjera sāka tuvoties norietam. E. Dunsdorfs gan atzīmē, ka «zināmu kompensāciju par neveiksmēm politiskajā un saimnieciskajā laukā Ulmanis piedzīvoja, kad viņam 1927. gada oktobrī piešķīra Lāčplēša kara ordeņa

trešo šķiru», tiesa, par veciem nopelniem (precīzāk — ievainojumu celi) bermontiādes laikā. Tomēr, jādoma, ka tas Ulmanim bija vājš mierinājums, jo, kā liecina Lāčplēša kara ordeņa domes materiāli, tad ordeni Ulmanim šī dome bija piešķirusi jau kādā no savām pirmajām sēdēm 1920. gadā, tikai Ulmanis pats no šā ordeņa pieņemšanas «atsaucoties uz nelabvēlīgiem politiskiem apstākļiem» bija spiests atteikties.¹ Ordeņa piešķiršanas pārapstiprināšana uzskatāma par mēģinājumu celt politisko prestižu ar atgādinājumu par savu lomu buržuāziskā valstiskuma veidošanās posmā. Arvien biežāk Ulmanis domā par iespējamo valsts Sātversmes grozīšanu. Pastāvošais parlamentārais režīms viņu acīm redzami traucēja. Kā tad Ulmanis vērtēja šo parlamentāro režīmu? Šai sakarā pakavēsimies pie viņa publikācijas «Mūsu politiskās dzīves trūkumi un līdzekļi pret tiem» laikrakstā «Brīvā Zeme» 1928. gadā: «Kāda ir šī mūsu Saeima? Kāds ir viņas sastāvs? Tik raibs, ka pagājušās vēlēšanās (1925. gadā) Saeimā iegāja 100 likumdevēji, kuri pieder pie 25 partijām, no kurām septiņām partijām ir pa vienam deputātam, 5 partijām pa 2 deputātiem. Pārējām ir vairāk, pie kam Zemnieku Savienībai 16 deputāti, bet sociāldemokrātu abām partijām kopā 37 deputāti (kr. s. dem. 33, maziņkiem 4 deputāti).» «Kā pavairot Zemnieku Savienības deputātu skaitu?» jautā Ulmanis. Pēc viņa domām,

---

¹ Lāčplēša kara ordeņa kavalieru domes priekssēdētāja funkcijas pildīja valsts prezidents. J. Čakstems dzīvam esot — viņa anti-pātijas pret Ulmani bija diezgan izteiktas — ordeņa piešķiršanas pārapstiprināšanas raports tā arī netika iesniegts. Čakste vairākkārt bija noraidījis Ulmaņa paša parakstītos iesniegumus apbalvot ģen. J. Balodi ar Lāčplēša kara ordeņa otro šķiru, pamatojot savu atteikumu ar dažādām formāla rakstura iebildēm, starp citu, arī pieprasot Baloža kaujas gaitu aprakstu bermontiādes laikā, tādējādi norādot uz vairāk kā divdomīgo Baloža rīcību tajās dienās. Arī Balodis pēc Čakstes nāves saņēma apbalvojumus ar uzviju — kā pirmo tā otro ordeņa šķiru, pie tam, abas praktiski reizē.

ir jāreformē vēlēšanu likums, bet pirms tam «pats vēlētais». Savā izteikti nesamierināmajā nostājā pret saeimu Ulmanis nebija viens. Šajā laikā jūtami aktivizējās arī citi labējo aprindu spēki Latvijā, kas prasīja pastāvošo parlamentāro iekārtu aizstāt ar citu, turklāt iespējamo variantu bija daudz — sākot ar prezidiālu diktatūras ideju un beidzot ar atklātas fašistiskas diktatūras nodibināšanu.

Tā laika Latvijas politiskajā dzīvē Ulmaņa vārdu sāka saistīt ar dažādām antidemokrātiskām akcijām, kuras centās realizēt labējās ekstrēmiskās aprindas. Spilgts piemērs tam bija 1928. gada sākumā plašu rezonansi izraisījusi tā dēvētā «virsleitnanta Ikšes» lieta. Pēc kara tiesas materiāliem spriežot, tās būtība bija šāda. Latvijas kara skolas 1921./22. gada absolventi ar 3. Jelgavas kājnieku pulka palīdzību gribējuši izdarīt apvērsumu 1927. gada 10. oktobrī, kad tika parakstīts Latvijas un PSRS tirdzniecības līgums. Samzvērnieki paredzēja izveidot «Tēvijas glābšanas komiteju» direktorijas formā, kurai tad vajadzētu izstrādāt grozījumus Satversmē. Zīmīgi, ka jaunie virsnieki, lielākā daļa virsleitnanta dienesta pakāpē, šajā direktoriijā bez ģen. P. Radziņa, ģen. E. Aires, ģen. E. Kalniņa un pulkveža M. Hartmaņa bija paredzējuši iekļaut no politiķiem arī saeimas deputātus K. Ulmani, A. Bergu un L. Ausēju. Kā zināms, visas iepriekšminētās personas bija krasi noskaņotas pret M. Skujenieka un F. Cielēna valdības īstenoto tuvināšanās politiku Padomju Savienībai un Vācijai. Apvērsuma mēģinājums izgāzās, bet Ulmaņa politiskā autoritāte mazinājās. 1930. gada aprīlī notika valsts prezidenta vēlēšanas, jo G. Zemgala prezidentūras periods bija beidzies. Ulmanis jau 1925. gadā bija kandidējis uz šo amatu, bet zaudējis Čakstem. Neiedrošinoties viņu uzstādīt no jauna, Zemnieku savienības vadība izvirzīja Alberta Kvieša kandidatūru, kurš arī tika ievēlēts.

Ulmaņa pozīcijas paša partijā sašķobīja arī tas, ka viņš palīdzēja gāzt savas partijas biedra H. Celmiņa vadīto valdību (starp citu, tā bija pati ilgākā — no 1928. gada decembra līdz 1931. gada martam), sakūdot pret Celmiņu viņa valdībā iegājušās koalīcijas partijas. Var pievienoties Dunsdorfa minētajam šādas rīcības motīvam: «Ulmanis bija apsvēris, ka nākošajās /saeimas/ vēlēšanās viņam būtu lielākas izredzes, ja vēlēšanu laikā viņš būtu ministru prezidenta amatā.» Šis nodoms realizējās un Ulmanis uz deviņiem mēnešiem — no 1931. gada 27. marta līdz tā paša gada decembrim — vadīja Latvijas valdību.

Darbojoties šajā postenī, Ulmanim tomēr neizdevās sasniegt iecerēto. Tam par cēloni bija arī fakts, ka tieši šajā laikā pasaules ekonomiskā krīze deva smagu triecienu Latvijas tautsaimniecībai. Fiasko cieta Ulmaņa programma krīzes iedarbības samazināšanai. Jau vairākkārt minētais Dunsdorfs šajā sakarībā norāda, ka Ulmaņa veiktā krīzes diagnoze bijusi nepareiza un skatīta caur lauksaimniecības ražojumu cenu krišanos (to viņš cerējis apturēt ar valsts pabalstiem) un caur pārāk uzpūsto valsts un pašvaldību iestāžu budžetu prizmu (tos viņš paredzējis samazināt), neņemot vērā to, ka krīze bija pasaules saimnieciskās attīstības procesa, bet ne Latvijas ekonomiskās attīstības rezultāts. Jāpievienojas Dunsdorfa tēzei par to, ka «Ja Latvijas lauksaimniecības ražojumu cenas kritās sevišķi jūtami, tad, no vienas puses, tā bija vispārēja parādība pasaules mērogā, bet, no otras puses, nepareizās lauksaimniecības politikas sekas. Par pēdējo lielā mērā atbildīgs bija arī Ulmanis, kurš faktiski bija saimnieciskās dzīves noteicējs».

1931. gada rudenī notikušajās saeimas vēlēšanās Rīgā un arī dažos citos vēlēšanu apgabalos popularitātes ziņā Ulmani apsteidza gan J. Balodis, gan H. Cel-

miņš un citi partijas lideri.¹ No tiem vēlētājiem, kuri kā pēc tradīcijas atdeva balsis par Zemnieku savienību, šoreiz par Ulmani balsoja tikai 89%, kaut gan 1925. gadā šis skaitlis liecināja gandrīz par pilnīgu uzticību — 99%. Turpmākajos gados līdz pat apvērsumam Zemnieku savienībā arvien jūtāmāk iezīmējās centrālās tendences. Ulmanim vajadzēja uztraukties kā par «Jauno zemnieku apvienības» darbību lauksaimnieku vidū, tā arī par sāncenša H. Celmiņa «sava ceļa» iešanu. Pēc politpārvaldes rīcībā esošajām ziņām 1934. gada pavasarī H. Celmiņš gatavojās izdot jaunu laikrakstu ar zīmīgu nosaukumu «Trešais Ceļš», tā veidojot pret Ulmani iedarbīgu opozīciju.

Sajā laikā aizvien skaidrāk iezīmējās tas, ka pasaulē ekonomiskās krīzes apstākļos Ulmanis nespēja tikt galā arī ar dažādām finansiāla rakstura grūtībām, kurām pamatā bija gan paša nemākulība šajā jomā, gan arī dažādie, bieži vien spekulatīvie veikali Zemnieku savienības interesēs. Lieta tāda, ka 1923. gadā nodibināja Latvijas zemnieku banku, par kuras priekšsēdētāju kļuva K. Ulmanis. Ar pusmiljonu latu pamatkapitālu tā ar dažādiem aizņēmumiem sasniedza 6,5 miljonu latu apgrozījumu. 1930. gada sākumā Latvijas zemnieku bankas parāds sasniedza 1,3 miljonu latu, no kuriem 850 tūkstošu latu pienācās valsts bankai, bet pārējie 450 tūkstošu latu — Latvijas bankai. Arī Ulmanis bija aizņēmies no Latvijas zemnieku bankas 30 tūkstošus latu. Toš, kā domā E. Dunsdorfs, Ulmanis nodevis Zemnieku savienības rīcībā. Šie parādi parlamentārā režīma posmā tā arī palika nesamaksāti, bet pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Latvijas zemnieku banku pārņēma Valsts banka un tās parādi tika norakstīti.

¹ Zemnieku savienības saraksts 1931. gada vēlēšanās bija iegutis 118 443 balsis, no tām par Ulmani tika nodots 105 400 balsis.

170 Neztur kritiku Z. Unāma izteiktā versija, ka Ulmaņa brauciens uz Vāciju 1933. gada rudenī esot bijusi mistifikācija, jo Ulmanim šajā laikā izdarīta operācija Rīgā. Šī operācija tika izdarīta īsi pirms brauciena. Pēc tam Ulmanis devās uz kūrviētu Badnauheimā. Vācijas sūtņa S. Marcīusa steidzīgajā ziņojumā savai valdībai rakstīts ļoti noteikti: «Ulmanim vajadzēja ļaut izdarīt operāciju, kas atstāja iespaidu uz sirdi un tagad viņam nepieciešama ārstnieciska konsultācija Badnauheimā.»

Vai minētais brauciens uz Vāciju iedvesmoja Ulmani izdarīt apvērsumu, grūti spriest, jo nekādu drošu dokumentālu liecību šajā sakarībā nav. Ir vienīgi ārstējošā ārsta B. Kolaca vēstule, datēta ar 1936. gada 20. aprīli. Vēstulē ārsts uzaicina Ulmani atkārtot ārstēšanās kursu un runā par «gemeinsame interesse» (t. i., kopīgu interesi). VDR arhīvos nav izdevies atrast apstiprinājumu Latvijas sūtņa Vācijā E. Krieviņa ziņām, ka Ulmanis ticies ar Vācijas lauksaimniecības ministru V. Darri. Pēc atgriešanās no Vācijas Ulmanis sniedza vairākas intervijas un priekšlasījumus par savu ceļojumu, kopumā pozitīvi vērtējot Hitlera nākšanu pie varas Vācijā. Tas satrauca visus kreisos spēkus Latvijā un tādēļ tie uzskatīja, ka 1933. gada 3. novembrī Latviešu zemnieku savienības iesniegtais Satversmes grozījumu projekts ir radies saziņā ar Vāciju. Būs sava taisnība arī Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas ārkārtējā kongresā 1934. gada 21. janvārī izteiktajai domai, kura pieder kādam delegātam Peteram no Priekules: «Pateicoties hitleriešu iespaidam, arī Zemnieku savienība uzdrošinās nākt ar saviem satversmes grozīšanas ierosinājumiem. Zemnieku savienība mūs grib pakārt pie viena zara, kopā ar komunistiem.»

Satversmes grozīšanas projekts Zemnieku savienības variantā bija koncentrēts valsts prezidenta pilnvaru palielināšanas virzienā. Valsts prezidentam tas

nodrošinātu lemšanas tiesības visās svarīgākajās valsts dzīves sfērās. Šā projekta apspriešana sākās 1934. gada 3. maijā un beidzās ar satversmes grozījumu pieņemšanu, tiesa, ne tādos apjomos, kā to bija cerējis Ulmanis un viņa komanda.

Saglabājušās Vilhelma Muntera dienasgrāmatas satur daudz vērtīgas informācijas par šiem procesiem Latvijas politiskajā dzīvē. Kādā ierakstā, kas datēts ar 1933. gada 2. novembri, varam lasīt, ka pēc saimniecisko līgumu komisijas sēdes «Ulmanis pasaka, ka grib provocēt sadursmi ar komunistiem, tad Goppers to apspiešu un uzņemšu par kungu (no ieraksta nav gan īsti skaidrs, kas īsti būtu tas kungs — Ulmanis vai Goppers — O. N., M. V.)». V. Munters sāka nodarboties ar šā varianta apstrādi, konsultējoties un vācot informāciju, kā dažādi politiskie spēki skatītos uz Gopperu kā apvērsuma īstenotāju. 1933. gada 8. novembrī Munters raksta, ka pie rotāriešiem¹ runājis ar ģenerāli V. Tepferu par Goppera puču, taču konstatējuši, ka Goppers būtu pārāk nepopulārs: «Varbūt 4. pulks sekos, 5. — nedrošs, 6. — pret.» Cik var spriest, ar pašu Gopperu nekas netika runāts.

Mūsu rīcībā nav tiešu ziņu, kad Ulmanis, pēc Goppera varianta atkrišanas, izšķīrās par apvērsumu savā vadībā. A. Klīves atmiņās parādās vairāki datumi: 1) 1933. gada 18. novembris, 2) 1933. gada 31. decembris, 3) 1934. gada 23. aprīlis, 4) 1934. gada 1. maijs, 5) 1934. gada 15. maija nakts uz 16. maiju. Šāda nenoteiktība Ulmaņa rīcībā šajās atmiņās izskaidrota ar ģenerāļa Baloža nenoteiktību. Tomēr Muntera dienas-

---

¹ Rotārieši — *Rotary Club* — starptautiska dažādu sfēru ietekmīgāko personu apvienība. Dibināta 1905. gadā Čikāgā. Latvijā klubs dibināts 1932. gada 22. martā un tajā iegāja virkne ietekmīgu politiķu, saimniecisku darbinieku un militārpersonu. Rotāriešu vadītājs bija LU docents Lejiņš.

grāmatas ieraksti liecina par to, ka 1933. gada beigās un 1934. gada sākumā sazvērnieki valdības un virsniecības aprindās vēl tikai veica attiecīgos sagatavošanās priekšdarbus un meklēja līdzdalībniekus. Tuvākie palīgi apvērsuma praktiskajā sagatavošanā bija Vilhelms Munters, Alfrēds Bērziņš un Bernhards Einbergs. No redzamākajām militārpersonām būtu jāmin vēlākais armijas štāba priekšnieks, toreiz vēl pulkvedis Hugo Rozenšteins. Ar viņiem sadarbojās arī ģenerāļi Balodis, Hartmanis un Berķis. Ulmanis pats veda sarunas ar A. Bergu, G. Reinhardu, K. Bļodnieku, bet kā ministru prezidents centās arī nostiprināt sazvērnieku pozīcijas. Vidzemes divīzijas komandieri un Rīgas garnizona priekšnieku ģenerāļi Kārli Gopperu 1934. gada 12. aprīlī atvaļināja no aktīvā dienesta. Goppera vietā tika iecelts Latgales divīzijas komandieris ģenerālis Krišjānis Berķis.

Ipatu stāvokli apvērsuma organizētāju vidū ieņēma kara ministrs J. Balodis. Būdam nenoteiktas dabas cilvēks, bet katrā ziņā negatīvi noskaņots pret esošo parlamentāro režīmu, viņš pēc politpārvaldes ziņām bija ļāvis uz sevi «cerēt» ne tikai Ulmanim, bet, iespējams, ka arī potenciāli pronacistiskajiem «pērkonkrustiešiem»¹ un ne mazāk fašistiski noskaņotajiem «leģionāriem». Pēc autoru rīcībā esošām ziņām «leģionāru» rokās bija kompromitējošs materiāls par Balodi, kas varēja viņu piespiest sadarboties ar leģionāriem, vismaz vārdos. Jāatzīmē, ka «leģionāru» iespējas un spēks kā mūsu, tā ārzemju literatūrā nepietiekami novērtēti. «Leģionāri» pauda virsnieku un ģenerāļu grupas

---

¹ *Sikāk par «pērkonkrustiešiem» sk. E. Zagars. 1934. gada 15. maija apvērsums // Latvijas likteņgadi. 2. — R.: Avots. — 1988. — 56. lpp. Attiecībā uz minēto Baloža nostāju šādu informāciju politpārvalde guva no E. Plāķa, kurš bija viens no «pērkonkrustiešu» vadītājiem.*

uzskatus. Pēc aizliegšanas 1933. gadā organizācijai bija raksturīgs dinamisms, spēja iekļauties dažādu politisko organizāciju ietvaros, it kā pieņemot pēdējo platformu, bet patiesībā saglabājot savu kodolu. Tas acīmredzot ir bijis par cēloni faktam, ka «leģionāru» skaits literatūrā jūtami samazināts. Politpārvaldes materiālos šis skaitlis dažādos laikos svārstījās no 400 līdz 2000 cilvēkiem. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka aktīvajā armijā dienējušo virsnieku — leģionāru sarakstus politpārvaldei iegūt neizdevās. Tie glabājušies pie diviem virsniekiem, kas paguvuši šos sarakstus iznīcināt. Dunsdorfs raksta arī par Margēri Skujenieku, kurš, gribēdams pats kļūt par diktatoru, vedis sarunas ar Balodi par iespējamo sadarbību varas sagrābšanā.¹ Baloža postenis bija ļoti svarīgs, un bez viņa visa apvērsuma lieta «negāja». Iespējams, ka arī Balodis cerēja patstāvīgi izmēģināt roku tikai, kā vienmēr, viņam trūka izlēmības. Šo faktu apstiprina arī īsi pirms apvērsuma ienākusi ziņa politpārvaldē: Ulmanis visādi cenšoties graut («šikanēt») Baloža autoritāti, tā ka pēdējais esot ministru kabineta sēdes laikā «cirtis dūri galdā» un teicis, ka aiz viņa stāvēt 75% armijas. Tā vai citādi, bet Baloža vilcināšanās un iebildumi kaitināja kā Ulmani, tā viņa jaunos un enerģiskos palīgus. Tā, piemēram, Munters 24. aprīlī raksta, ka «ģenerālis Balodis ir «cunctator» (vilcinātājs). Varbūt kreisie (Skujenieks? — *O. N., M. V.*) viņu iespaido. Berķis daudz labāks». 7. maijā Munters atzīmē, ka iekšlietu ministrs, Zemnieku savienības biedrs V. Gulbis piedabūts apvērsuma idejai, «bet ģenerālis (Balodis) traucē visu plānu».

---

¹ Pilnīgi iespējams, ka tas tā arī bija, jo Ulmanis sarunā ar Munteru 1936. gada 15. aprīlī izteicies: «Balodis nekad nav bijis man tuvs. Viņa lojalitāte ir pret Skujenieku, kas to aicināja savā kabinetā (Skujenieka valdībā no 1931. gada decembra līdz 1933. gada martam — *O. N., M. V.*).»

Apvērsums notika naktī no 15. uz 16. maiju 1934. gadā¹. Tam izvēlēta diena nebija nejaušība. 14. maijā ieceltajam politpārvaldes priekšniekam J. Fridrihsonam bija ziņas, ka «legionāri» atvaļinātā artilērijas kapteiņa Pētera Apiņa vadībā bija iecerējuši savu apvērsumu pieskaņot 15. maija saeimas sēdei. Tikai nejauša informācija «Jaunākajās Ziņās», ka saeimas sēde pārceļta uz 18. maiju, mainīja «legionāru» plānus. Būdami armijas tipa avantūristi, «legionāri» uzskatīja par iespējamu realizēt savu apvērsumu ar divu ložmetēju rotu spēkiem. «Legionāri» zināja par gaidāmo Ulmaņa apvērsumu 15. maijā, taču nespēja noticēt, ka Ulmanis izšķirsies par noteiktu rīcību.

17. maijā V. Munters savā dienasgrāmatā notikumus virknē šādā secībā: «Legionāri. Balodis. Skujenieka veltīga aicināšana. Manifests (pēdējā svētdienā uzrakstīts)². Paralēlā redakcija³ — slikta. Dzīvošana pa istabām. Saspīlējums un slogs aug. Anšmita sēdes. Saeimas sēdi beidz mierīgi un ātri. Ulmanis vairākreiz brauc uz Valdemāra ielu.» Par 15. maija notikumiem ierakstīts: 21⁰⁰ Nervozitāte. Ģenerālis (Balodis) atkal pretojas. 23⁰⁰ Iziēt (aizsargi un uzticīgās karaspēka daļas) no kazarmām. 24³⁰ (Tā oriģinālā. — O. N., M. V.). Telefoni izslēgti. Nams pilns ar zaldātiem. Taisa sludinājumus un manifestu. Skujenieks arī Namā. Pirms 2⁰⁰ Ulmanis pie Valsts Prezidenta. (...)⁴

¹ Par apvērsuma norisi *sikāk sk. E. Zagars. 1934. gada 15. maija apvērsums // Latvijas likteņgadi. 2. — R.: Avots. — 1988. — 52.—68. lpp.*

² Rakstītājs, tāpat kā daudzu Ulmaņa runu pamatautors, bija V. Munters. Ulmanis šās runas tikai attiecīgi pārlaboja pēc savas gaumes.

³ Acimredzot tika rakstīti vairāki manifesta varianti.

⁴ E. Dunsdorfs uzskata, ka tieši šim jautājumam, tieši cikos Ulmanis informējis Kviesi par notikušo apvērsumu, ir principiāla nozīme. Ja Kviesis par visu bija uzzinājis tikai pēc pusnakts, tad viņam bijusi iespēja ataicināt armijas komandieri ģen. Mārtiņu

Brūno Kalniņš vienreiz šāvis gaisā (pie apcietināšanas). 3¹⁵ visi lielvīri spriež par deklarāciju.

Sagaida, ka Skujenieks nodarbosies ar Satversmes reformu. Balodis obīžojies, ka Ēķis teicis «klausos».

Ulmaņa apvērsuma bruņotais spēks galvenokārt bija aizsargi, armija — līdzīgi kā Vācijā — bija mazāk aktīva. Tas arī vēl krietni vēlāk izsauca neapmierinātību virsniecībā, kurā tika pārrunāts, ka Ulmanis «sēž uz aizsargu durkļiem». Jādomā, krietna daļa patiesības ir E. Dunsdorfa dotajā apvērsuma novērtējumā: «Ulmanis kā demokrātiskās valdības ministru prezidents turēja valsts grožus tik stipri savās rokās, ka viņš viegli varēja likvidēt jebkuru konkurentu valsts apvērsuma plānus. Līdz ar to pilnīgi noraidāms aizbildinājums — ja Ulmanis nebūtu izdarījis apvērsumu, to būtu izdarījis kāds cits, un tas būtu bijis daudz ļaunāk.»

Kā Ulmanis vērtēja savu stāvokli pēc apvērsuma? Pēc Muntera izdarītā pieraksta 17. maija ministru kabineta sēdē Ulmanis teicis: «Cik labi, ka mums vairs nav jādebatē. Drusku pieradīsim pie jaunā stāvokļa. Visa partijas aģitācija izbeigta.» Atbildot kādam no kabineta locekļiem, Ulmanis norāda: «Jums ir vecu laiku domāšana. Metiet to laukā no savas galvas. Par to, kas ir bijis, nevienu matu Jums neaiztiks. Bet, ja Jūs tagad kaut ko darīsiet, tad būs citādi.» Tomēr arī pēc apvērsuma tā īstenotājiem nācās pārvarēt dažādas neapmierinātības izpausmes, kuras nāca no valdošās šķiras

---

Peniķi un viņa palīgu ģen. M. Hartmani, lai apspriestos par to «vai kaut ko var darīt, vai ne». Dunsdorfs izdara secinājumu, ka Kviesis «spriežot pēc visa, pat nepapūlējās par notikušo apspriesties ar armijas komandieri vai viņa palīgu», uzskata, ka viņi «abi mierīgi gulēja un neko par apvērsumu nezināja». Te Dunsdorfs, acimredzot nokļuvis vēlākā sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa atmiņu ietekmē, ka sazvērnieki Peniķa un Hartmaņa uzskatus pat nav mēģinājuši noskaidrot. Pēc mūsu (O. N., M. V. — Red.) rīcībā esošās informācijas Hartmanis ņēmis aktīvu dalību apvērsuma norisē.

puses, nerunājot par tām organizācijām un partijām, kuras tika pakļautas tiešām represijām. Jūnija sākumā Munters rakstīja, ka H. Celmiņš «taisa intrigas», bet E. Laimiņš esot apšaubījis apvērsuma likumīgumu.

Pēc apvērsuma tā organizētāji centās dažādi nostiprināt tautā pārliecību par savu un tautas interešu sakrītību. Ideoloģiskajai apstrādei gan nebija cerēto panākumu. Jaunais režīms centās organizēt pompozus tautas svētkus, vai nu tie būtu «pļaujas svētki», vai arī pirmie «tautas svētki» 1934. gada 21.—24. jūlijā ar nosaukumu «Atdzimšanas dziesma».

Ulmaņa ideoloģiskās nostādnes diktatūras periodā bija visai vienkāršas. 1938. gadā Līgotņu Jēkaba sakārtotajā Ulmaņa paša atziņā, norādījumā, aicinājumā un vēlējumā krājumā «Degsme» tās apkopotas nodaļā: «Mīlēsīm savu dzimto zemi Latviju! Padarisim to daiļu, varenu, latvisku un mūžīgu!», kas savukārt iedalīta «Norādījumos, aicinājumos un vēlējumos». «Norādījumos» tika prasīts lepoties ar savu valsti, ar 15. maijā izveidoto iekārtu, kuras dēļ esot jābūt gataviem iet nāvē, prasīta arī vienotība ap vadoni. Visu latvisko Ulmanis saista ar lauksaimniecību, tai pašā laikā norādot un uzsverot, ka tieši viņam esot izdevies izveidot «latviešu Latviju». Tātad, viņš nostājas tīri nacionālistiskās pozīcijās. Visi šie elementi tiek izcelti arī Ulmaņa «aicinājumos» un «vēlējumos». Visai zīmīgi par moto nodalījumam «Vēlējumi» likti Alfrēda Bērziņa vārdi: «Lai mūsu sirdis pieder Vadonim un valstij, un katrs solis lai būtu kalpošana valstij zem Vadoņa gribas, tad Latvija būs stipra.» Pārslasot krājuma visai vienveidīgās 60 lappuses, kļūst skaidrs, ka nacionālistiski noskaņoto elementu uzceltā «karaļa» ideoloģiskā bāze ir visai irdena un primitīva. Šā iemesla dēļ arī emigrantu darbos par Ulmani trūkst kaut cik plašākas viņa ideoloģiskās bāzes analīzes. Dunsdorfa skatījumā Ulmaņa režīma ideoloģisko šaurumu raksturo tas, ka

«starp grāmatām, kas bija atzītas par «nepiemērotām», bija Andrieva Niedras un Jāņa Poruka raksti, un skolām atzina par nederīgu pat tādu latviešu klasiskās literatūras darbu, kāds bija un ir brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki»». Edgars Andersons par Ulmani izteicies, ka «pakļaudams tautu savai gribai, viņš mazināja tautas realitātes apziņu, politiskās spriešanas spējas un individuālās rīcības iespējas». Jāteic, ir raksturīgi, ka, izveidojis pēc fašistiskās Itālijas un Austrijas parauga sešas kameras, viņš nepiešķīra tām lemšanas tiesības. «Pretēji vadoņiem Itālijā un Vācijā, kas balstījās savā partijā,» rakstīja E. Andersons 1984. gadā, «Ulmanis pārvaldīja Latviju ar paša izraudzīta ministru kabineta palīdzību.»

1936. gada 12. martā ar pilnīgi nekonstitucionālu ministru kabineta lēmumu Ulmanis, valsts prezidenta Alberta Kvieša pilnvaru laikam beidzoties, pārņēma savās rokās arī šo posteni. Ministru prezidenta biedrs (vietnieks) Margērs Skujenieks 1936. gada 11. aprīlī apsveikuma runā Ulmanim teica: «Jūs, savienodams mūsu valsts divus augstākos amatus, iegūstiet valsts varas pilnību, tādu varu, kāda valstīs atsevišķam cilvēkam parasti nav, jo Jūs neierobežo ne partijas organizācija, nedz arī sastingušās normas.»

Edgars Dunsdorfs jau minētajā darbā «Kārļa Ulmaņa dzīve» apgalvo, ka «piecpadsmītais maijs ir sašķēlis tautu vairāk nekā jebkurš cits politisks notikums». Par savu pamatuzdevumu Ulmanis uzskatīja lauku buržuāzijas ekonomisko prasību apmierināšanu, t. i., nodrošināt pietiekami augstas cenas un lētu darbaspēku. Arī tas apstākļi, ka saimnieciskā dzīve laukos attīstījās ekstensīvi, izvirzīja kā vienu no ekonomiskās regulēšanas alternatīvām autoritāri administratīvu iejaukšanos kapitālistiskajā ekonomikā. Pamatojumu šādai nostādnei apoloģētiskā garā attīstīja A. Ceihners 1939. gadā Rīgā izdotajā grāmatā «Kārļa

Ulmaņa saimnieciskā politika». Tur teikts: «...tagad lauksaimniekam ir valsts aizstāvība un valsts pabalsti, kā to saka Prezidents. Šāda stipra darbības pamata pirms Latvijas valsts pastāvēšanas lauksaimniecībai nebija. Un arī vēl tikai pirms dažiem gadiem lauksaimniecības darbam šis pamats bija daudz šaurāks nekā tagad. Tagad lauksaimniecība bauda pilnīgu aizsardzību pret ārējo (ārzemju) konkurenci, lauksaimniecības ražojumu pārdošana un lauksaimniekiem vajadzīgo preču pirkšana stingri organizēta un centralizēta; lauksaimniecības ražojumiem nodrošinātas cietas cenas un pilnīgs iekšzemes tirgus, kā arī visplašākais eksports.» Cietās cenas eksporta produkcijai valdība nodrošināja ar garantētām piemaksām, uz nodokļu maksātāju rēķina sedzot starpību starp iepirkuma un eksportētā sviesta un bekona pārdošanas cenām. Tā, piemēram, uz Angliju 1937. gadā tika eksportētas 10 814 tonnas vai 56% no visa eksportējamā sviesta, 72% — eksportētās gaļas, 51% — linšķiedras, 43% — kokmateriālu. Savukārt Vācija šai gadā iepirka 35% Latvijas sviesta, 70% — dzīvo cūku (50 784 cūkas), 16% — linšķiedras un 32% — kokmateriālu.

Pilsētu buržuāzijai šāda piemaksu politika bija neizdevīga. Tā bija spiesta maksāt palielinātus nodokļus un palielinātas algas, nesāņemot par to materiālu kompensāciju. Lauku buržuāzijas prasība pēc lēta darbspēka tika atrisināta, organizēti ievadot laukstrādniekus no Lietuvas un Polijas. Pēc Ceihnera datiem 1933. gada augustā bijuši reģistrēti 14 462 ārzemju laukstrādnieki, 1937. gadā — 46 502, 1938. gadā — 43 586. Ulmanis šai sakarā 1938. gada 6. martā teica, ka lauksaimniecībā «apmēram puse pieaugušo strādnieku ir ārzemnieki». Viens no Ulmaņa vistuvākajiem līdzstrādniekiem sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš žēlojās: «laukos aiz arkla tīrumā un laidarā ar katru gadu vairāk un vairāk kļūst dzirdama sveša valoda».

Pēc Ceihnera domām «politisku vai saimniecisku sarežģījumu gadījumā, ja attiecīgām kaimiņvalstīm izceļas ārpolitiski konflikti, vai ja pieaug vajadzība pēc strādniekiem pašās šajās ārvalstīs — visos šādos gadījumos iespējama ārzemju strādnieku ieceļošanas pārtraukšana un līdz ar to liels darbaspēka iztrūkums Latvijas lauksaimniecībā». Bez tam «ārzemju laukstrādnieku nodarbināšana saistīta arī ar lielas ārzemju valūtas ikgadēju aizplūšanu uz ārzemēm». Praksē minētais Ceihnera pareģojums arī patiešām piepildījās. Ulmaņa saimnieciskās politikas sabrukums 1940. gadā ārkārtīgi saasināja revolucionāro situāciju. Jaunajos, pasaules kara radītajos apstākļos, lauku buržuāzija un tās līderis sabruka zem izveidotās ekonomiskās sistēmas drupām.

15. maija politiskā sistēma balstījās uz vadonības principa. Ulmanis pats savā runā preses un valsts atbildīgo darbinieku sanāksmē 1935. gada 9. aprīlī šo principu raksturoja ļoti izteiksmīgi: «Kas ir Vadonis? Cilvēki vārdu — Vadonis — saprot tā, ka vadonis uzklauša visu to, ko viņam teic viņa padomdevēji, un, kad viņš visu to uzklaušījis, tad viņš izlemj. Un viņa lēmumi tad saistoši visiem, arī tiem, kuri domā, ka viņu padoms nav ievērots. Jo sargs un Vadonis atbild vispirms un vispirmā kārtā. Ja nu reiz lēmums ir, tad jāizbeidzas tālākai pretrunai, pretim runāšanai un pretim darišana.» Likumus sagatavoja Mazā kabineta sēdēs. Tās vadīja Ulmanis un tajās piedalījās tikai tieslietu ministrs, valsts kancelejas direktors un attiecīgais ministrs. Ministru kabineta sēdēs Ulmaņa vadībā likumi vienmēr pieņemti bez balsošanas. Jānis Lejiņš savā emigrācijā publicētajā dienasgrāmatā «Mana dzimtene» 1934. gada 1. augustā ierakstījis, ka Ulmanis kabineta sēdēs «kaut cik pieklājīgi runājot tikai ar ģenerāli (domāts Jānis Balodis — O. N., M. V.) un M. Skujenieku, ar pārējiem — strupi».

Politiskajai un ekonomiskajai situācijai saasinoties, abi 15. maija līdzdalībnieki Balodis un Skujenieks sāka no Ulmaņa distancēties. 1938. gada 8. februārī atlūgumu iesniedza ministru prezidenta biedrs (vietnieks) Margers Skujenieks. Anglijas diplomāti to novērtēja kā režīma diktatorisko tendenču pastiprināšanos un Skujenieka mēģinājumu neveiksmi panākt kaut kādas konstitūcijas ieviešanu. 1940. gadā kulmināciju sasniedza Ulmaņa konflikts ar Balodi, kurš bija valsts prezidenta vietnieks un kara ministrs. Ulmaņa mēģinājumu piešķirt Balodim maršala pakāpi pret atteikšanos no kara ministra posteņa, Balodis noraidīja. Jāatgādina, ka Balodis savā 1940. gada 3. aprīļa vēstulē Ulmanim prasīja jaunas Satversmes (konstitūcijas) izstrādāšanu. Pēc Alfrēda Bērziņa domām, minētās vēstules autors bija Skujenieks. Emigrants Unāms pat apgalvo, ka 1940. gada martā Baloža uzdevumā senators Kārlis Ducmanis šādu konstitūciju izstrādājis, bet tā ceļā uz Rīgu pārtverta un nonākusi Ulmaņa rokās. 1940. gadā 5. aprīlī Ulmanis par kara ministru iecēla armijas komandieri ģenerāli Krišjāni Berķi. Alfrēda Bērziņa mēģinājumi iegūt kara ministra posteni beidzās neveiksmīgi.

Atbrīvojies no saviem tuvākajiem un vienlaikus arī «grūtākajiem» sabiedrotajiem 15. maija notikumos, Ulmanis ķērās pie sarežģītas politiski ekonomiskas operācijas realizēšanas, ar kuru cerēja saglabāt sev un varbūt arī savai šķīrai kādu daļu no politiskās un ekonomiskās varas. Vispārējās ekonomiskās un politiskās krīzes situācijā Ulmaņa un viņa klišes darbībai šai posmā ir raksturīgi drudžaini, bet visai neveiksmīgi iekšpolitiskie un ārpolitiskie manevri.

Karam sākoties, pārtrūka Latvijas tirdzniecības sakari ar Angliju un tās kolonijām. Līdz ar to izbeidzās akmeņogļu un naftas produktu imports. Tā apjomi 1936. gadā sasniedza attiecīgi 711 tūkstoši tonnu un

55 tūkstoši tonnu.¹ Zuda cerības, ka tuvākajā laikā beīs kara darbība Eiropā un atjaunosies iepriekšējie saimnieciskie sakari. 1940. gadā izbeidzās ārzemju laukstrādnieku ieplūdums Latvijā. Importēto rūpniecības preču nebija, bet pašu zemē ražoto rūpniecības un lauksaimniecības produktu cenas pieauga. Tā 1940. gada jūnija sākumā salīdzinājumā ar 1936. gadu Rīgā sviesta mazumtirdzniecības cenas paaugstinājās no 2,05 uz 2,70 latiem kilogramā, cūkgaļas — attiecīgi no 1,06 uz 1,53 latiem, liellopu gaļas (ar kauliem) — no 0,64 uz 1,11 latiem, vīriešu uzvalka — no 45,00 uz 81,50 latiem, bet vīriešu vienkāršo darba zābaku — no 12,00 uz 15,50 latiem.²

Centoties saglābt brūkošo ekonomiku, Ulmanis ķērās pie ārkārtējiem pasākumiem. Aprīļa beigās pieņemtais likums par valsts aizsardzību paredzēja kara dienestam nepakļauto pilsoņu piespiedu norīkošanu darbā, uzņēmumu darbības pakļaušanu stingrai valsts kontrolei. Rīgas un Liepājas rūpniecības un amatniecības uzņēmumos līdz 15. oktobrim aizliedza pieņemt darbiniekus. 1940. gada 9. maijā Latvijas darba centrāle izdeva rīkojumu par visu 16 līdz 60 gadus veco iedzīvotāju, «kas nav nodarbināti vai ir nepietiekoši nodarbināti», obligātu reģistrāciju līdz 15. jūnijam.

Tos, kuri būtu atteikušies reģistrēties, likums paredzēja «sodīt ar naudas sodu līdz 500 latiem, vai ar arestu līdz 2 nedēļām, vai ar abiem sodiem kopā»³. 1940. gada 12. maijā laikrakstā «Rīts», pamatojot šo pasākumu nepieciešamību, A. Ceihners rakstīja: «Karš

---

¹ *Ceihners A. Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika. R.: A-s «Zemnieka domas», 1939. — 464. lpp.*

² *Strukturbericht über das Ostland. R. (o. v.): 1942. — Teil 1. — S. 56.*

³ *Rīts. — 1940. — 10. maijs, Nr. 129.*

un karojošo lielvalstu piekoptā savstarpējā blokāde dragājusi Latvijas ārējo tirdzniecību, kavējusi ārzemju preču un izejvielu ievadumus mūsu zemē, kā arī mūsu ražojumu izvedumus uz ārzemēm. Tas spiedis sašaurināt mūsu rūpniecības darbus, paaugstinājis preču cenas, samazinājis valsts aizņēmumus, iespaidojis mūsu tautas dzīves līmeni.» 23. maijā tika izdots rīkojums par daļas strādnieku atlaišanu uz 4 mēnešiem Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Ventspils un Jelgavas rūpniecības un amatniecības uzņēmumos, kā arī par obligātu ražošanas sašaurināšanu tajos. Vairākās nozarēs bija paredzēts atbrīvot trešo daļu un pat pusi strādājošo, nosūtīt viņus kūdras ieguves vai lauku darbos. 28. maijā tika pieņemts likums par saimniecisko dienestu, kas paredzēja no 16 līdz 60 gadiem veco iedzīvotāju iesaukšanu nosūtīšanai darbā līdz 1942. gada 1. februārim. Likums noteica, ka «saimnieciskā dienestā iesauktie nedrīkst pirms noteiktā termiņa izbeigšanās atstāt viņiem ierādīto darbu bez Latvijas darba centrāles atļaujas».¹ 3. jūnijā tika izdots rīkojums, ka visiem pēc uzņēmumu darbības obligātās sašaurināšanas atlaistajiem līdz 8. jūnijam jāstājas darbā lauku saimniecībās. Rīkojumu nepildīja. Varas iestādes ar lielām bažām konstatēja strādnieku sašutuma strauju pieaugumu. Politiskās pārvaldes Liepājas rajona priekšnieks 3. jūnijā ziņoja Lejaskurzemes rajona garnizona priekšniekam un Drošības policijas departamenta direktoram: «Pēdējās dienās, kad tiek pārrunāts likums par valsts saimniecisko dienestu, izsakās, ka šis likums esot izdots tikai tamdēļ, ka citādi pilsētniekus nevarot piedabūt iziet lauku darbos, pie kam piebilst, ka gan jau atradīšoties izeja, kā izbēgt «no vergošanas lauku budžiem». Mazāka izpeļņa, neapmierinoši dzīvokļi, šķirta dzīve ģimenes cilvēkiem — ir galvenie iemesli,

¹ Rīts. — 1940. — 29. maijs, Nr. 148.

kādēļ likums par saimniecisko dienestu nav ieguvis pilsētu strādnieku labvēlīgu atsauksmi.»¹

Administratīvā ziņā Ulmanis cenšas palielināt valsts prezidenta tiesības. 1985. gadā Edgars Andersons viņai reakcionārajā emigrantu izdevumā «Daugavas vanagu mēnešraksts» norādīja: «Ar 1940. g. 23. aprīļa likumu, kas stājās spēkā 1940. g. 15. maijā, tātad tikai mēnesi pirms valsts bojāejas Kārlis Ulmanis pārņēma absolūtu varu Latvijā. Viņš tagad bija ne tikai bruņoto spēku, bet visas valsts aizsardzības augstākais vadonis, pārņemot visus dzīvā spēka un materiālos resursus.» Latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Andersons šajā rīcībā saskata Ulmaņa varaskāres pastiprināšanos, norāda, ka iekšlietu ministrs Veidnieks viņu dēvējis par «plenipotenciāru (pilnvarotu O. N., M. V.) zemes valdnieku», žurnāls «Sējējs» — par «majestāti», bet Ulmanis pats sevi kādā runā nodēvējis par «tautas un valsts varas pilnvarnieku».

Jāpiezīmē, ka minētais likums dēva iespēju jebkurus konstitucionāla rakstura likumdošanas aktus izdot bez saeimas, satversmes sapulces vai tautas nobalsošanas piekrišanas.

Laikraksts «Rīts» savā 1940. gada 15. maija ievadrakstā izklāstu par Ulmaņa vietu un lomu valstī pēc 23. aprīļa likuma stāšanās spēkā nobeidza ar Edvarda Virzas vārdiem:

«Tu stāvi mierīga, lai tautas brīnās,

Šai klusumā, kas tevi apņemt sāk.

Tavs Dievs un Vadons tavš par tevi cīnās.»

Ulmaņa valdības ārējai politikai šajā periodā, mūsu prāt, raksturīga manevrēšana starp PSRS un Vāciju. Alfrēds Bērziņš savā plašajā 1976. gadā Ņujorkā izdo-

---

¹ Darba «tiesības» buržuāziskajā Latvijā. Dokumenti un materiāli. — R.: Liesma, 1971. — 239. lpp.

tajā grāmatā «1939. Lielo notikumu priekšvakarā» apgalvo, Ulmanis un Munters, parakstot 1939. gada savstarpējās palīdzības paktu ar PSRS, uzskatījuši, ka Hitlers piekritis neaizsalstošo Liepājas un Ventspils ostu nodošanai PSRS militāro bāzu izveidei. Ulmanis sakarā ar pakta noslēgšanu teiktajā runā valsts saimniecības un kultūras padomes kopsēdē norādījis: «Man jāsaprot, ka pakts, kā tas parasts Padomju Savienības paktos, izceļas ar savu skaidrību un noteiktību, kā arī ar otras puses interešu atzīšanu un ievērošanu — un patiesi ir savstarpējs.» Sasaistot noslēgto paktu ar iekšējo politiku, viņš uzsvēra: «Ar visu vajadzīgo stingrību valdība aplūsinās baumu fabricētājus un atbrīvos sabiedrību no visādiem citiem nīkoņām, nespēka, baiļu un briesmu sludinātājiem un iekšējās vienības šķēlējiem. Neviens no ārienes mums jaunu iekārtu neuzspiež, bet, ja pie mums rastos kādi, kas tā domā, tad mēs paši dosim viņiem arī piemērotu atbildi.» Munters Ulmani informēja, ka, pēc 1939. gada oktobrī notikušās sarunas ar Staļinu, viņam radies iespaids, ka Staļins uzskata Latvijas Komunistisko partiju par trockistisku organizāciju. Citētā Ulmaņa runa valdības sēdē liecina par cerībām, ka pakts viņam dos plašākas iespējas cīņai pret revolucionāro kustību.

Nevēlēdamies galīgi saraut sakarus ar Vāciju, Ulmanis vēlāk teiktajās runās uzsvēra savu cenšanos stiprināt bruņotos spēkus.

1940. gada 10. februāra radiorunā Ulmanis norādīja: «Ja smagais izšķiršanās brīdis pienāks, tad, caurmērā ņemot, no katras lauku mājas vienam vīra cilvēkam būs jāuzvelk uniforma... Un tad ziniet, ka jārūpējas vismaz par diviem krekliem un attiecīgiem citiem veļas piederumiem — diviem dvieļiem un pāris labiem zābakiem, zeķēm un autiem. Sāciet par to gādāt un turiet gatavībā. Var atnākt brīdis, kad mūsu jaunie ļaudis tiks aicināti un iesaukti citā darbā, cita uzdevuma

pildīšanai.» Tā kā runa tika teikta PSRS un Somijas bruņotā konflikta kulminācijas brīdī, radās iespaids, ka gaidāma sadursme ar PSRS. «Šī runa satrauca iedzīvotājus,» raksta Dunsdorfs, un mums viņam pilnīgi jāpiekrīt. Baloža atbrīvošana 1940. gada aprīļa sākumā šo uztraukumu palielināja, jo bija zināms, ka Balodis uzstājies pret attiecību saasināšanu ar PSRS.

25. maijā Ulmanis no Latvijas bankas līdzekļiem iedalīja 75 tūkstoši latu aizsargu pulku pārapsbruņošanai. Jūnija sākumā Ulmanis Gāršenes pamatskolas izlaiduma aktā uzstājās ar plašu runu. Viņš aicināja «rūpēties par mūsu bruņoto spēku apgādāšanu ar ieročiem». 1940. gada 6. jūnijā «Jaunākajās Ziņās» tika iespiests fragments no kādas šā paša brauciena laikā teiktās Ulmaņa runas: «Mēs nekad neesam aizmirsuši to, kas patiesi mieru nodrošina. Tas pirmā kārtā ieroču spēks.» Šās runas liecina, ka Ulmanis gatavo sabiedrību iespējamam līgumam ar Vāciju par armijas pārapsbruņošanu, kas pavērtu ceļu arī vācu instruktoru iesūtīšanai Latvijā, ceļu, pa kuru gāja Somija 1941. gadā, gatavojoties kopā ar Vāciju karam pret PSRS. Taču Gāršenē teiktajā runā Ulmanis norāda: «Nupat mūsu kara ministrs ģenerālis Berķis viesojās Maskavā. Sis ir draudzības apciemojums, nav nekādu strīdu vai domstarpību, kas tā laikā būtu kārtojami.» Berķis uz Maskavu izbrauca 1. jūnijā, ieradās Maskavā 2. jūnijā, bet atgriezās no Maskavas 12. jūnijā. Maskavā viņam bija sarunas ne tikai ar militārajiem darbiniekiem, bet arī ar PSRS toreizējo Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāju V. Molotovu. Berķa vizītes laikā Maskavā ieradās Lietuvas ministru prezidents Merķis. 6. jūnijā «Jaunāko Ziņu» Kauņas korespondents rakstīja: «Katrā ziņā ir skaidrs, uzsver lietuviešu politiskās aprindas, ka nesenie starpgadījumi ieguvuši politisku raksturu un ka gaidāmas zināmas politiskas sekas.» 12. jūnijā Merķis atgriezās caur Rīgu Kauņā

un pa ceļam paziņoja Munteram, ka Maskavā jau panācis jaunu vienošanos ar PSRS. Pēc Alfrēda Bērziņa atmiņām, Ulmanis jau 14. jūnijā ar viņu apspriedies par gaidāmo PSRS notu un aizbraukšanas iespējām no Latvijas. Acīmredzot Molotovs sarunās ar Berķi bija izteicis PSRS pamatprasības un iespējams arī PSRS pamatpriekšlikumus, ko Berķis personīgi nodeva Ulmanim. Kā liecina Latvijas valdības protokoli, tā PSRS notas oficiālo tekstu saņēma 1940. gada 16. jūnijā pulksten 13⁰⁸ pēc vietējā laika. Pēc dažām stundām sanāca valdības sēde. Pulksten 17⁰⁸ rādiurunā Latgales Dziesmu svētku dalībniekiem Ulmanis publiski paziņoja par PSRS prasību pieņemšanu: «Latgale tieši robežo ar mūsu lielo austrumu kaimiņu, ar kuru mūs saista ārkārtīgi svarīgas kopīgas intereses. Tas zīmējas uz mūsu un Padomju Savienības drošību un prasa vispirmā kārtā savstarpēju uzticību.» Sai pašā dienā Ulmanis pieņēma valdības demisiju, bet 17. jūnija vakarā uzstājās ar rādiurunu. Tajā ir divas interesantas vietas. Pirmā: «Mūsu zemē kopš šī rīta ienāk padomju karaspēks. Tas notiek ar valdības ziņu un piekrišanu, kas savukārt iziet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību.» Otrā: «Esmu pārliecināts, ka jūs sapratīsiet rīkojumus, ko valdība devusi un dos, kaut arī tie vienā otrā gadījumā būs stingri un pat bargi.» Šie bargie rīkojumi bija iekšlietu ministra Veidnieka izsludinātais aizliegums Rīgā privātpersonām iziet no dzīvokļiem laikā no pulksten 22 līdz 4, kā arī aizliegums pulcēties vienkopus vairāk par 4 personām.¹ Kāpēc Ulmanis nesekoja Lietuvas diktatora Smetonas paraugam un nebēga no Latvijas? Ulmanis labi zināja, ka sociāldemokrāti prasa viņa saukšanu pie tiesas atbildības par 1934. gada 15. maija apvērsumu, ka komunisti šo prasību atbalsta.

¹ Jaunākās Ziņas. — 1940. — 18. jūn., Nr. 136.

Mūsaprāt, tieši PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska ierašanās Latvijā 1940. gada 18. jūnija vakarā Ulmanī un viņam tuvās aprindās viesā zināmas cerības. Apliecinājumu šādam viedoklim sniedz 17.—19. jūnija notikumi. Vecās valdības un varas orgānu rīcību šajās dienās raksturo nepretošanās padomju karaspēka papildu kontingentu ieviešanai, no vienas puses, un cenšanās noslāpēt tautas masu uzstāšanos provincē un Rīgā, no otras puses. Tautas valdības sastāvs bija antifašistisks, bet tajā neiegāja neviens LKP CK loceklis vai vadošs darbinieks. Mūsaprāt, Ulmanis cerēja, ka, paliekot valsts prezidenta amatā, izdosies nobremzēt revolucionārās kustības attīstību. Zinot Staļina un Višinska lomu LKP CK locekļu arestēšanā un iznīcināšanā Padomju Savienībā trīsdesmito gadu otrajā pusē, zinot, ka praktiski 1940. gadā Komunistiskās Internacionāles vadošo orgānu un LKP CK sakari ir satrūkuši, Ulmanis un viņam tuvās aprindās pavisam savādāk, nekā tas faktiski notika, prognozēja 1940. gada jūlija notikumus. Palīka arī ārējais faktors. Ulmanieši varēja cerēt, ka hitleriskā Vācija, pabeigusi Francijas kampaņu, panāks nekomunistisku valdību saglabāšanu Baltijas valstīs.¹

Mēs nedrīkstam pilnīgi ignorēt Ulmaņa valsts prezidentūras faktoru 1940. gada jūnijā — jūlijā, mums daudz nopietnāk, vērīgāk no mūsdienu redzes punkta jāizvērtē LKP CK rīcība šajās dienās, tās prasme vadīt tautas masu antifašistisko kustību, nodrošinot proletariāta diktatūras izveidošanu un Tautas valdības nomaiņu ar Padomju valdību Tautas saeimas vēsturiskajā sesijā 1940. gada jūlijā.

---

¹ Zināmas cerības Ulmanim varēja izraisīt arī 1940. gada sākumā no Briseles saņemtā Miķeļa Valtera vēstule. Tajā tika izteikts apgalvojums, ka PSRS vadītāji apsollījuši Vācijas vadītājiem neieņemt Baltijas valstis PSRS sastāvā.

Sajā sakarā nedrīkstam aizmirst arī to, ka Latvijā bija vēl viens cilvēks, kurš, Ulmanim aizbēgot, pilnīgi likumīgi varēja ieņemt valsts prezidenta vietu. Tas bija ceturtais saeimas priekšsēdētājs labējais sociāldemokrāts Pauls Kalniņš, kam šādas tiesības paredzēja 1922. gada Latvijas satversme. Zināmu ieskatu Ulmaņa politiskajos manevros Tautas valdības periodā sniedz pēdējā valsts prezidenta oficiālās rezidences — Rīgas pils komandanta pulkvežleitnanta Oskara Neimaņa 1941. gadā pierakstītās un 1978. gadā emigrantu izdevuma «Ceļa Zīmes» 60. numurā publicētās atmiņas.¹ Pili līdz pat Tautas saeimas sanāksšanai turpināja apsargāt štāba bataljona karavīri, kas pakļāvās pils komandantam, bet tas savukārt — tieši Ulmanim. Neimanis norāda, ka Ulmanis visā šajā laikā aktīvi strādājis, vairākkārt pieņēmis Višinski, PSRS sūtni Derevjanski, ministru prezidentu Augustu Kirhenšteinu, kā arī, balstoties uz 1940. gada 23. aprīļa likumu, turpinājis vadīt armiju un floti, vairākkārt pieņemot kara ministru ģenerāli Robertu Dambīti un armijas komandieri ģenerāli Robertu Kļaviņu. Abpusīgi labas attiecības šajā posmā — pēc Neimaņa liecības — Ulmanim bijušas ar ģenerāli Kļaviņu.² Pēc Kļaviņa priekšlikuma

¹ Neimanis stājās pie pils komandanta pienākuma pildīšanas 1940. gada 6. jūlijā pulkveža Bebra vietā, kurš pēc smagas slimības 1940. gada 15. jūnijā bija miris.

² Roberts Kļaviņš (1885. 10. XI — 1944. 12. I) 1906. g. beidzis Viļņas kara skolu, komandējis 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulka bataljonu, no 1918. gada decembra buržuāziskās Latvijas armijā. 1934. gadā ģenerālis, Vidzemes divīzijas komandiera vietnieks un 4. Valmieras pulka komandieris. 1934. gada maija otrajā pusē no armijas atvaļināts. Pēc politpārvaldes materiāliem saistīts ar tā saucamo «leģionāru» kustību. No 1940. gada 21. jūnija — Latvijas armijas komandieris, pēc tam — Sarkanās Armijas ģenerāļleitnants un 24. teritoriālā korpusa komandieris. No 1940. gada augusta beigām — Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija loceklis, 1941. gada 13. jūnijā komandēts uz Maskavu, kur arestēts, Miris ieslodzījumā. Pēc Edgara Andersona domām, Kļaviņš

2. jūlijā Ulmanis piešķīra ģenerāļa pakāpi Tautas armijas štāba priekšniekam pulkvedim Jeskem.¹ Neimanis apgalvo, ka 19. jūlijā pēc pēdējās pavēles parakstīšanas, atstājot Ulmaņa kabinetu, «Kļaviņš bijis ļoti nopiestā gara stāvoklī», ka 22. jūlijā, aizbraucot no pils, Ulmanis licis nodot sveicienus Kļaviņam. Par Ulmaņa centieniem šai laikā mēģināt balstīties uz armiju, liecina viņa demonstratīvā ierašanās Latvijas kara invalīdu savienības sēdē 10. un 11. jūlijā, kā valsts prezidentam uzņemoties sēdes vadību. Abās sēdēs tika noraidīts Sarkanās palīdzības pieprasījums par pabalsta piešķiršanu. Jāpievienojas E. Andersonam, ka Ulmanis palika valsts prezidenta amatā, «cerot uz kaut kāda veida sadarbību ar jauno iekārtu». Alfrēds Bērziņš atceras, ka pēdējo reizi sarunājies ar Ulmani 1. jūlijā, kad Ulmanis ieteicis viņam bēgt, bet izteicis arī cerības, ka pašam ar jauno valdību izdosies sadarboties, tiesa gan, esot «grūti, pat ļoti grūti ar visu to aprast, kas mūsu zemē tagad notiek». Arī Tautas valdības pirmajā oficiālajā sēdē 1940. gada 21. jūnijā Ulmanis jaunizveidotajai valdībai uzdeva nodrošināt «rūpīgu gādību par labu un draudzīgu attiecību uzturēšanu ar kaimiņiem un sevišķi ar mums draudzīgo lielo austrumu kaimiņu — Padomju Savienību. Pie sirds lieku lojāli sadarboties pie mūsu zemē atrodošos Padomju

---

«iespēju robežās centās armiju saglabāt Latvijas tautas armijas un vēlāk 24. (teritoriālā) latviešu strēlnieku korpusa ietvaros». Mēs (O. N., M. V. — Red.) neizslēdzam iespēju, ka Kļaviņš saglabājis sakarus ar trīsdesmito gadu vidū izveidoto slepeno leģionāru organizāciju armijas virsnieku vidū. Minētā problēma prasa tālākus pētījumus.

¹ Mārtiņš Jeske (1883. — ?) pirmā pasaules kara laikā cīnījies Francijā, kur ieguvis militāro izglītību. No 1933. līdz 1935. gadam Latvijas Augstākās kara skolas vadītājs. 1938. gadā kā Latvijas armijas štāba sevišķu uzdevumu virsnieks nosūtīts uz Franko Spāniju. Pēc Tautas armijas pārveidošanas par Teritoriālo korpusu Jeske tika atvaļināts, bet 1941. gadā apcietināts,

Savienības karaspēka daļu izvietojanas un viņu dzīves apstākļu nokārtošanas».¹ No pelnītās tiesas Ulmanim palīdzēja izvairīties, acīmredzot ne bez Staļina ziņas, Višinskis. Kad pēc atbrīvošanas no valsts prezidenta pienākumiem 1940. gada 21. jūlijā Ulmanis pieprasīja Sveices diplomātiskajam pārstāvim vīzu, Sveices valdība deva norādījumu vīzu neizsniegt. Pēc Neimaņa apgalvojuma PSRS sūtnis Derevjanskis informēja Ulmani, ka Višinskis viņam Staļina vārdā piedāvā iespēju izbraukt uz Padomju Savienību. 22. jūlijā atvadoties, Ulmanis esot Neimanim teicis, ka «beidzamās stundās apstākļi tik krasi mainījušies, ka atstāju Latviju jau šodien. Biju nodomājis doties uz vakariem, bet manu vēlēšanos šodien noraidīja. Man piedāvāja citu maršrutu, kas man nepatika, un es izvēlējos trešo — tam piekritu, un tā es aizbraucu tagad uz austrumiem». Mūsaprāt, nav nopietna pamata apšaubīt šo Neimaņa atstāstu. Ulmanis šai laikā labi saprata, ka kuru katru brīdi var tikt pieņemts lēmums par viņa nodošanu tiesai, un centās aizbraukt pēc iespējas ātrāk. Ar Tautas saeimas sanākšanu un vēsturiskajiem lēmumiem tika aizslaucītas viņa cerības uz kaut kādām politiskām mahinācijām. Komunistiskās partijas autoritāte un nozīme sociālistiskās revolūcijas gaitā Latvijā bija tik spēcīga, bet Ulmaņa ietekme tik vāja, ka tas kopā piešķieda Staļinu rēķināties ar latviešu tautas masu gribu. Višinskis varēja vienīgi aizkavēt Ulmaņa tiesāšanu un dot viņam iespēju izbraukt uz Padomju Savienību. Anglijas toreizējais sūtnis Maskavā sers Stafords Kripss 24. jūlijā telegrafēja savai valdībai, ka Ulmanis 23. jūlijā ar vilcienu ieradies Maskavā: «...Viņš izskatījās labi un pret viņu izturējās ar cieņu.» Padomju valdība Ulmanim atļāva apmesties Stavropolē. Pēc Lielā Tēvijas kara sākuma Ulmanis tika apcietināts un

¹ LPSR CVVA. — 1307. f. — 1. apr. — 317. I.

1942. gada rudenī Krasnovodskā mira. Novērtējot Ulmaņa politisko ceļu, jāuzsver, ka tas likumsakarīgi atsedz latviešu lauku buržuāzijas — tās intereses viņš visu mūžu pārstāvēja — ceļu uz varu un valdīšanas metodes pēc varas sagrābšanas. Nacionālā buržuāzija varēja nākt pie varas un noturēt to vienīgi ar dažādiem politiskiem manevriem. Izzūdot šo manevru iespējai, notika tās ekonomisks un politisks krahs. Latvijā uzvarēja sociālistiskā revolūcija un varu savās rokās saņēma proletariāts.

Vēstures zinātņu doktors
O. NIEDRE un

vēstures zinātņu kandidāts
M. VIRSIS

REVOLUCIONĀRIE DEPUTĀTI
BURŽUĀZISKAJĀ SAEIMĀ
(1928.—1934.)

Pēdējā laikā vairākkārt esmu dzirdējusi jautājumu — vai komunistiskā partija, atrazdamās pagrīdē un skaitīdama savās rindās tikai atsevišķos gados nedaudz vairāk par tūkstoti biedru, spēja gūt plašāku ietekmi darbatautā. Gribētos atbildēt ar V. I. Ļeņina vārdiem, kas teikti cariskās Krievijas pagrīdes apstākļos: «Partija ir šķiras apzinīgais, progresīvais slānis, tās avangards. Šā avangarda spēks 10, 100 reižu un vairāk lielāks nekā tā skaits.

Vai tas ir iespējams? Vai simta spēks var pārsniegt tūkstoša spēku?

Var un pārsniedz, *kad simts ir organizēts.*

Organizācija desmitkārtšo spēkus.»¹

Sos V. I. Ļeņina vārdus var attiecināt uz nelegālo Latvijas Komunistisko partiju laikposmā no 1920. līdz 1940. gadam.

Lai uzturētu saiknes ar strādnieku šķiru, pilsētu un lauku darbaļaudīm, komunisti izmantoja tās legālās iespējas, kuras pieļāva Latvijas buržuāziskā demokrātija. Šīs iespējas praktiski attiecas uz parlamentārās republikas 14 gadiem (1920.—1934. 15. V). LKP biedri, turpinādami revolucionārās Latvijas sociāldemokrātijas

¹ Ļeņins V. I. Raksti. Tulk. no 4. izd. — Raksti — 19. sēj. — 360. lpp.

tradīcijas, centās atrasties visur, kur bija darbatauta, Viņi darbojās arodbiedrībās, slimo kasēs, kooperatīvos, kultūras un izglītības, īrnieku, atturības un citās biedrībās, kā arī pašvaldību iestādēs, tas ir, pilsētu domēs un pagastu padomēs. Par šā masu darba galveno leģālo atbalstu divdesmito gadu sākumā izvirzījās Rīgas Arodbiedrību centrālbirojs. Tāds tas bija līdz pat 1928. gada vasarai, kad varas iestādes to slēdza.

Piecus gadus (1928. 3. nov. — 1933. 21. nov.) LKP leģālā priekšposteņa funkcijas veica saeimas strādnieku un zemnieku frakcija.

Jāzina, ka jau divdesmito gadu sākumā Latvijas komunisti tiecās iegūt parlamenta tribīni. Uz to savās vēstulēs un rakstos viņus vairākkārt mudināja Pēteris Stučka. Tomēr šis nodoms neizdevās nedz Pirmās saeimas vēlēšanās (1922.), nedz Otrās saeimas vēlēšanās (1925.), jo kreiso (t. i., LKP ietekmē esošo) strādnieku organizāciju iesniegtos kandidātu sarakstus vēlēšanu komisijas noraidīja. Turklāt sarakstu iesniedzējus, tāpat kā daudzus šo sarakstu parakstītājus un izvirzītos deputātu kandidātus arestēja. Līdz 1928. gadam tikai vienu reizi — 1925. gadā — Latgales vēlēšanu apgabalā kreisajiem strādniekiem izdevās reģistrēt savu kandidātu sarakstu. Taču tūlīt pēc tam vietējās varas iestādes speciāli sāka uzmanīt šo sarakstu, lai nepieļautu nekādu leģālu aģitāciju par to.

Kas politiskajā situācijā bija mainījies 1928. gadā?

Sis gads iezīmējās ar strādnieku šķiras politiskās aktivitātes īpašu pacēlumu. Notikumi rādīja, ka komunistu propagandētā vienotās frontes ideja gūst spēcīgu atbalsi ne vien proletāriskajā un pusproletāriskajā vidē, bet arī daļā sociāldemokrātiskās un bezpartijiskās inteliģences. Tas kļuva skaidri redzams jau 1928. gada ziemā. Pēc autores domām īpaši akcentējami sekojoši momentī. Vispirms jau tas, ka vairāku — tieši strādnieciskāko — sociāldemokrātisko arodbiedrību gadskār-

tējās pilnsapulcēs un kongresos stiprāk nekā iepriekšējos gados izpaudās revolucionārā opozīcija, prasot līderiem nekavēt strādniecības spēku apvienošanos. Par strādnieku kustības abu virzienu — revolucionārā un reformistiskā — lietišķas sadarbības sekmīgām iespējām pauda arī tā saucamā sociālistiskā spārna pozīciju pastiprināšanās Rīgas domē. Sis spārns galvaspilsētas pašvaldībā izveidojās 1926. gadā un sastāvēja no kreiso strādnieku, sociāldemokrātu un Bunda domniekiem. Pēc 1928. gada vēlēšanām skaitliski tas deva 39 no 90 Rīgas pilsētas domniekiem. Turklāt sociālistiskais spārns pilsētas amatu vēlēšanās guva vairāku demokrātisko domnieku atbalstu un līdz ar to tika izbalsooti visi reakcionārās buržuāzijas kandidāti. Buržuāziskā prese ar satraukumu rakstīja, ka labējais spārns Rīgas domē esot nostumts opozīcijā.

Un tad — kā turpinājums strādnieku šķiras centieniem pēc vienotības — sekoja Pirmā Maija plašā demonstrācija. Pirmo reizi Latvijas buržuāziskās republikas pastāvēšanas laikā pēc strādnieku kustības abu virzienu savstarpējās vienošanās kopīgā gājienā devās Rīgas, daudzu provinces pilsētu un pat lauku proletariāts un inteligences pārstāvji. Jāpaskaidro, ka šās demonstrācijas organizēšanā īpaša loma piederēja Latvijas Neatkarīgo sociālistu partijai un Latvijas Atvaļināto karavīru biedrībai. Pēc LKP ierosmes Neatkarīgo sociālistu partiju 1928. gada februārī bija reģistrējis progresīvais sabiedriskais darbinieks — tolaik populārais ārsts un dzejnieks — Andrejs Kurcijs (ist. v. Andrejs Kuršinskis). Atvaļināto karavīru biedrības vadībā 1928. gada ziemā valdes vēlēšanās pārsvaru bija guvis revolucionārais spārns. 1928. gada ziemā un pavasarī Latvijas Neatkarīgo sociālistu partijas Centrālā Komiteja un Latvijas Atvaļināto karavīru biedrības valde vairākkārt publicēja aicinājumu visām strādnieku organizācijām saliedēt strādnieku šķiras spēkus

zem prefašisma lozunga. Tas ietekmēja Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadību. Uz Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja ierosinājumu organizēt kopīgu Pirmā Maija gājienu Latvijas SDSP Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja deva piekrietošu atbildi.

Vienotās frontes lozunga popularitātes pieaugums — no vienas puses, kreisās strādniecības pastiprināta aktivitāte, no otras puses, sociāldemokrātisko strādnieku atsaucība — vēstīja par strādnieku šķiras saliedēšanos. Tas, dabiski, valdošajā šķīrā izraisīja bažas par savu pozīciju stiprumu un lika meklēt jaunu taktiku. Manuprāt, galvenokārt šis apstāklis noteica kreiso strādnieku kandidātu sarakstu reģistrāciju Trešās saeimas vēlēšanās. Jau 1928. gada pavasarī izteikumi buržuāziskajā presē liecināja par valdošās šķiras ieceri pieļaut kreisās strādniecības piedalīšanos vēlēšanu kampaņā, lai saskaldītu strādnieku spēkus. Par nodomu ielaist dažus komunistiskos deputātus saeimā, lai tur vājinātu sociāldemokrātu frakcijas — līdz tam strādnieku šķiras vienīgās pārstāves — pozīcijas, pavisam atklāti rakstīja galēji nacionālistisko aprindu līderis Arveds Bergs savā avīzē «Latvis»: «Beidzamās Saeimas vēlēšanās sociāldemokrātus no tās (kreisās strādniecības — I. K.) konkurences atsvabināja iekšlietu ministrijas un Centrālās vēlēšanu komisijas laipnā pretimnākšana, izputinot kreisākos sarakstus. Vairāk kā jāšaubās, vai šoreiz šīs iestādes viņiem izdarīs tādu pašu pakalpojumu!»¹

Turpmākā valdošo aprindu izturēšanās liecināja, ka tās gan grib vājināt sociāldemokrātu pozīcijas, pielaižot kreiso strādniecību vēlēšanās, bet vienlaikus baidās no komunistisko spēku nostiprināšanas. 1928. gada jūlijā varas iestādes slēdza LKP galveno legālo atbalstu — Rīgas Arodbiedrību centrālbiroju — un vēl 19 citas kreiso strādnieku organizācijas. Latvijas proletariāts atbildēja

---

¹ Latvis. — 1928. — 15. maijs.

ar 1928. gada 22. augusta ģenerālstreiku un demonstrāciju, kurā pretēji Latvijas SDSP vadības lēmumam piedalījās daudzi sociāldemokrātisko organizāciju biedri.

1928. gada 22. augusts ieviesa lielāku skaidrību šķiru attiecībās un paplašināja LKP ietekmi. To rādīja Latvijas Trešās saeimas vēlēšanu rezultāti.

Bet vispirms vēl par politiskajiem apstākļiem pirmsvēlēšanu posmā. Pēc 22. augusta notikumiem varas iestādes apturēja Latvijas Neatkarīgo sociālistu partijas darbību. Notika plaši aresti kreisās strādniecības un tai simpatizējošās intelīģences vidū. No jūlija līdz septembrim politieslodzīto skaits palielinājās no 348 līdz 524 cilvēkiem. Pirmsvēlēšanu nedēļās tas vēl pieauga. Gandrīz visi kreisie izdevumi tika konfiscēti, sapulces ierobežotas. Ar šādiem līdzekļiem centās vājināt revolucionāros spēkus pirms vēlēšanām.

Arī minētajos apstākļos nelegālā LKP un tās legālais aktīvs veica pirmsvēlēšanu agitāciju. Neslēgto un slēgto kreiso arodbiedrību enerģiskākie biedri, pilsētu domju un pagastu padomju kreiso frakciju locekļi, slimo kasu kreisie pilnvarnieki, J. Raiņa kluba un Latvijas Atvaļināto karavīru biedrības daudzu nodaļu, tāpat vairāku reformistisko arodbiedrību vietējo nodaļu, Latvijas Telpu īrnieku biedrības, daudzu kultūras biedrību biedri rīkoja sapulces, izplatīja literatūru, veica individuālu izskaidrošanas darbu.

Minēšu dažus skaitļus no LKP legālās preses un politpārvaldes materiāliem par kreiso strādnieku rīkotajām sapulcēm. Jāpiebilst, ka pāris nedēļas pēc 22. augusta un pēdējā nedēļā pirms saeimas vēlēšanu dienas — vēlēšanas notika 7. oktobrī — sapulces vispār tika aizliegtas. Laikā no 6. līdz 30. septembrim Latvijā notika apmēram 105 šādas sapulces. Tikai 30. septembrī vien — tā bija svētdiena — Rīgā kreisā strādniecība noturēja četras, bet Kurzemē un Zemgalē — 34 priekšvēlēšanu sapulces. Turklāt tās tiešām bija masu

sapulces. Kuldīgā sešās sapulcēs, ko priekšvēlēšanu laikā bija noorganizējusi Kuldīgas strādnieku arodbiedrība, piedalījās 6680 cilvēku. Tātad vidējais sapulces dalībnieku skaits tādā samērā nelielā pilsētā pārsniedza tūkstoti. Var pamatoti teikt, kreiso arodnieku sapulcēs piedalījās viss Kuldīgas proletariāts (jo slimo kasē, kas aptvēra gandrīz simtprocentīgi visus Kuldīgas strādniekus, bija reģistrēti 1000 dalībnieki). Arī Liepājā kreiso arodnieku sapulces pulcēja ap pusotru tūkstoti klausītāju. Daudzviet, piemēram Ventspilī, Daugavpilī, vairākās Vidzemes un Zemgales pilsētās, tāpat daudzos pagastos sakarā ar lielajām grūtībām dabūt sapulcei atļauju, komunisti, komjaunieši un bezpartijiskais revolucionārais aktīvs izmantoja sociāldemokrātu sapulces, lai aģitētu par LKP organizētajiem sarakstiem.

Jāapbrīno Trešās saeimas vēlēšanu kampaņas laikā izdotās nelegālās un legālās literatūras klāsts. Pēteris Stučka, vērtēdams vēlēšanu rezultātus, 1928. gada rudenī žurnālā «Cīņas Biedrs» atzinīgi rakstīja, ka «...rakstiskā aģitācija pieņēma nedzirdētus apmērus.» Jāuzsver, ka arī legāli izdoto literatūru nācās izplatīt nelegāli, jo gandrīz visus tipogrāfijā iespiestos izdevumus varas iestādes tūlīt konfiscēja. Un bija vajadzīga liela veiklība, lai, apmānot dežūrējošos politpārvaldes vīrus, iespiesto iznestu no spiestuvēm. Šis uzdevums lielākoties atradās revolucionāro jauniešu pārziņā.

1928. gada 3. novembrī Trešās saeimas atklāšanas dienā saeimas namā — tagad Latvijas PSR Augstākās Padomes ēka — ar deputātu mandātiem ienāca seši strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti: Jānis Balodis, Oskars Jankus, Leonīds Jeršovs, Linards Laicens, Ernests Miezišs, Jānis Slaugotnis-Cukurs. Visi deputāti bija komunisti. Populārais revolucionārais rakstnieks Linards Laicens par tādu kļuva 1929. gadā. Viņš bija arī pirmais frakcijas priekšsēdētājs. 1930. gada aprīlī šajā amatā L. Laicenu nomainīja J. Balodis.

Strādnieku un zemnieku frakcijas ienākšana saeimā paplašināja tās sociālo sastāvu — pirmo reizi deputātu anketās ailē «nodarbošanās» četriem deputātiem tika ierakstīts «strādnieks».

Strādnieku un zemnieku frakcija 1928. gadā pārstāvēja turpat 75 000 vēlētāju (prezīci — 74 703)¹, kas piecos vēlēšanu apgabalos bija balsojuši par kreisās (lasīt, komunistiskās) strādniecības kandidātu sarakstiem Nr. 22. un Nr. 19. Pirmo sarakstu (Nr. 22) bija organizējuši LKP vadītās kreisās arodbiedrības, un to izdevās reģistrēt trijos vēlēšanu apgabalos (Rīgas, Kurzemes, Zemgales), bet LKP atbalstītais neatkarīgo sociālistu saraksts Nr. 19 deva divus deputātus — Latgales vēlēšanu apgabalā tika ievēlēts Leonīds Jeršovs un Vidzemes vēlēšanu apgabalā — Andrejs Kurcijs (Kuršinskis). Viņš strādnieku un zemnieku frakcijas sastāvā neiekļāvās, taču Trešās saeimas sākumā aktīvi atbalstīja visus strādnieku un zemnieku frakcijas ierosinājumus. Tātad īstenībā kreisās strādniecības saraksti bija ieguvuši 7 deputātu vietas.

Arī 1931. gadā ievēlētajā Ceturtajā saeimā LKP organizētie saraksti Nr. 19 un Nr. 16 ieguva kopā 7 deputātu vietas. Pirmo sarakstu, kura sākumā kandidēja L. Laicens, izdevās reģistrēt visos piecos — Rīgas, Kurzemes, Zemgales, Vidzemes un Latgales — vēlēšanu apgabalos, bet sarakstu Nr. 16 — Rīgas un Zemgales vēlēšanu apgabalā. Zīmīgi, ka Latgales vēlēšanu apgabalā šo pašu sarakstu formālu iemeslu dēļ noraidīja. Šī novada politiskās dzīves virsslānim pārlieku netīkams bija saraksta Nr. 16 pirmais kandidāts Konstantīns Mežulis — ar saviem baznīcu zaimojošajiem rakstiem un runām, demonstratīvo aiziešanu no sociāldemokrātu Latgales organizācijas. K. Mežuli ievēlēja Rīgas vēlēšanu apgabalā, kaut gan šeit viņa sabiedriskā darbība bija mazāk zināma.

¹ Valdības Vēstnesis. — 1928. — 27. okt.

Par kreiso strādnieku sarakstiem nodoto balsu skaits (70 672 biļeteni) 1931. gadā salīdzinājumā ar 1928. gadu¹ bija samazinājies par četriem tūkstošiem, tomēr deputātu skaits palika tas pats. To nodrošināja revolucionāro strādnieku organizētība. Rīgas vēlēšanu apgabalā LKP aicināja strādniekus Maskavas priekšpilsētā un Sarkandaugavas rajonā balsot par sarakstu Nr. 16, bet pārējos pilsētas rajonos — par sarakstu Nr. 19. «Sakarā ar šo komunistisko agitāciju», pēc vēlēšanām atzina politiskās pārvaldes aģentūras vadītājs R. Stiglics. «Mežulis arī tika ievēlēts Saeimā.»

1931. gadā visi deputāti aktīvi darbojās priekšvēlēšanu kampaņā. Lieti noderēja viņu parlamentārā darba iemaņas, «knifū» pārzināšana, kā arī plašie kontakti ar strādnieku organizācijām un atsevišķiem cilvēkiem. Kandidātu sarakstu noformēšana, legālās priekšvēlēšanu literatūras izdošana, daļēji pat nogādāšana vēlētāju grupām, kuru noorganizēšanā arī lielāko darba smagumu iznesa deputāti, — atradās frakcijas pārziņā.

Pēc lieluma strādnieku un zemnieku frakcija Trešajā saeimā ieņēma trešo vietu — aiz sociāldemokrātu un Zemnieku savienības frakcijām. Oficiālie skaitliskie rādītāji bija šādi¹:

	Vēlēšanās iegūtie taloni		Deputātu vietas	
	1928. g.	1931. g.	1928. g.	1931. g.
Kreisā str.	74 703	70 672	7	7
Latvijas SDSP	226 824	190 562	25	21
Zemn. savienība	142 899	118 974	16	14

Ceturtajā saeimā strādnieku zemnieku frakcija ieņēma piekto vietu, jo bīskapa Rancāna vadītajai Latgales kristīgo zemnieku savienībai, kā arī Latvijas Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijai izdevās katrai iegūt 8 deputātu vietas.

¹ Valdības Vēstnesis. — 1928. — 27. okt.; 1931. — 20. okt.

«Var rasties jautājums, kāpēc 1931. gadā, kad objektīvie apstākļi — ar ekonomiskās krīzes grūtībām neapmierināto tautas masu aktivitātes pieaugums — bija labvēlīgi, par LKP organizētajiem sarakstiem nodoto balsu skaits samazinājās? To, no vienas puses, var izskaidrot ar represiju pastiprināšanos, legālo iespēju sašaurināšanos. Bet, no otras puses, to radīja LKP kļūdas vienotās frontes taktikā, sektantisma izpaudumi, kas Ceturtās saeimas vēlēšanu priekšvakarā pieņēma īpaši asu raksturu. So kļūdu cēloņiem pievērsīsimies tālāk.

Ceturtajā saeimā ievēlētās strādnieku un zemnieku frakcijas personālais sastāvs mainījās galvenokārt represiju dēļ. 1931. gada rudenī deputātu mандātus atkārtoti saņēma O. Jankus, L. Jeršovs, L. Laicēns un E. Mieziš. Pirmo reizi atbildīgos deputāta pienākumus sāka pildīt Frīdrihs Landovskis, Konstantīns Mežulis un Emīls Sudmalis. Jāatgādina, ka E. Sudmalis līdz 1933. gada sākumam bija frakcijas priekšsēdētājs. Pēc tam šos pienākumus pārņēma otrā sastāva deputāts Oskars Gulbis. Deputātu sastāva nomaiņa sākās jau 1932. gada vasarā. Ernestu Mieziš arestēja. Pārējie deputāti — Oskars Jankus, Linards Laicēns, Frīdrihs Landovskis un Konstantīns Mežulis ar partijas vadības lēmumu atstāja Latviju un aizbrauca uz Padomju Savienību. No pirmā sastāva deputātiem mandātu paturēja vienīgi Leonīds Jeršovs. Gribas piebilst, ka šis 1906. gadā dzimušais Daugavpils strādnieku puisis bija gados jaunākais saeimas deputāts gan Trešajā, gan arī Ceturtajā saeimā un ļoti populārs Latgales strādnieku un trūcīgo zemnieku vidū. Otrajā sastāvā bez L. Jeršova un O. Gulbja darbojās Fricis Bergs, Miķelis Bite, Rūdolfs Lapiņš, Augusts Matisons un Pēteris Rūtiņš.

Pirmā sastāva četri deputāti bija strādnieki, otrajā deputātu sastāvā pieci frakcijas locekļi bija rūpniecības

strādnieki, viens laukstrādnieks un viens darba zemnieks. Visi abu sastāvu deputāti bija komunisti.

1928. gada rudenī savā novēlējumā strādnieku un zemnieku frakcijas deputātiem Pēteris Stučka atgādināja, cik revolucionārā parlamentārieša darbs ir atbildīgs un grūts. «Cīņas Biedra» septembra—oktobra numurā viņš rakstīja: «Priekš vienkāršā strādnieka tas ir grūtāks darbs nekā pie āmura un laktas. Jo te ir jāved ne vienkārši parlamentāra cīņa, bet revolucionāra parlamentāra cīņa, pie kam parlamenta formas rada ilūzijas un daždažādas pretrunas, kas prasa dialektisku izpratni, ko gan atvieglina strādnieku dabiskā šķiras izjūta, bet kas tomēr jāattīsta un grūti piesavināma bez kļūdīšanās.»¹

Strādnieku un zemnieku frakcijas deputātiem visiem bija zināma revolucionārās darbības pieredze, divi (L. Laicens un E. Miežis) bija pat Piektais gada revolūcijas dalībnieki. Visi viņi bija daudz maz apguvuši politiskās zināšanas, arī Latvijas revolucionārajā kustībā tik pieprasītajā V. I. Ļeņina grāmatā «Bērnišķā «kreisuma» slimība komunismā» formulētos revolucionārā parlamentārisma pamatprincipus. Un tomēr deputātiem neklājās viegli, sevišķi pašā frakcijas gaitu sākumā, jo katrā jautājumā vajadzēja izteikt strādnieku šķiras viedokli. Kā izdevumā «Kreissais Darbs» rakstīja Linards Laicens, frakcijai «katru minūti bija jāaizstāvas un reizē jāuzbrūk».

Kaut arī LKP CK un Rīgas komiteja sistemātiski uzturēja kontaktus ar frakciju, likumprojektu izstrāde, runu gatavošana gandrīz pilnīgi atradās pašu deputātu ziņā, sevišķi Ceturtās saeimas posmā.

Ja ielūkojas deputātu anketēs, kas nodrukātas Latvijas Republikas saeimu stenogrammās izziņu pielik-

---

¹ Cīņas Biedrs. — 1928. — Nr. 9—10. — Sept.—okt. — 23. lpp.

kumā, kļūst redzams, ka citās frakcijās lielākajai daļai parlamenta locekļu bija augstskolas izglītība. Strādnieku un zemnieku frakcijā, izņemot L. Laicenu, O. Janķusu un strādnieku un zemnieku saraksta pēdējo deputātu Arnoldu Deglavu, kuriem bija nepabeigta augstākā izglītība, visi pārējie bija beiguši tikai pamatskolu vai zināšanas guvuši pašizglītības ceļā. Deputātu spēks slēpās viņu saistībā ar darbatautu, pašizliedzīgajā gribā aizstāvēt «mazo ļaužu» intereses, stingrā apņēmībā cīnīties par strādnieku varu. Politisko darījumu gaisotnē, kāda valdība buržuāziskās Latvijas parlamentā, kur valdības tika sastādītas kuluāros un tirgošanās ar deputātu balsīm bija parasta parādība, bet deputāta mandāts tika uzskatīts par materiālās nodrošinātības un politiskās karjeras garantu, viņi palika savai šķirai uzticīgi. Atbildot uz sociāldemokrātu frakcijas pārstāvja kritiku par strādnieku deputāta O. Gulbja negludo runu, F. Bergs, viens no enerģiskākajiem pēdējā sastāva deputātiem, 1932. gada oktobrī teica: «Mūsu frakcijas locekļi nav mācījušies daiļi runāt...»

Strādnieku un zemnieku frakcijas darbība risēja divās savstarpēji saistītās jomās — saeimā un ārpus tās. V. I. Ļeņins 1920. gadā, mudinādams ārzemju komunistiskās partijas strādāt buržuāziskajos parlamentos, akcentēja šā darba atmaskojošo raksturu, jo — «...tieši šai tribīnei ir sevišķi svarīga nozīme to strādājošo masu visplašāko slāņu acīs, kuras atpalikušas vai sīkburžuāzisko aizspriedumu piesātinātas; tāpēc komunistu pienākums ir tieši no šās tribīnes veikt propagandas, agitācijas un organizācijas darbu...»¹

Revolucionārie deputāti gan parlamentārajā, gan ārpusparlamentārajā darbā par savu galveno pienākumu arī uzskatīja kļiedēt ilūzijas, kas darbaļaudīm saistījās ar saeimu. Savā pirmajā numurā frakcijas avīze «Darbs

¹ Ļeņins V. I. Raksti. — 31. sēj. — 161.—162. lpp.

un Maize» aicināja darbaļaudis nelolot īpašas cerības uz saeimu, jo «strādniecības spēks nav ne piecos, ne septiņus deputātos, bet ārpus parlamenta».

Kopš 1928. gada rudens strādnieku un zemnieku frakcija nostājās legālās revolucionārās masu kustības priekšgalā. Vadošo vietu partijas legālajā darbā frakcija saglabāja arī pēc jauna kreiso arodbiedrību centra izveidošanās. Latvijas Arodbiedrību savienība pārstāvēja no 1929. gada ziemas līdz 1931. gada vasarai, kad Ceturtais saeimas vēlēšanu priekšvakarā varas iestādes to slēdza. Istenībā gan savienības izveidošanā, gan tās vadošajos amatos aktīvi darbojās deputāti. J. Balodis bija Latvijas Arodbiedrību savienības valdes priekšsēdētājs, E. Miežis — valdes loceklis un metālrūpniecības arodbiedrības priekšsēdētājs, O. Jankus — revīzijas komisijas priekšsēdētājs un avīzes «Darba Vieta» galvenais veidotājs. Vairāki deputāti vienlaikus veica arī domnieku pienākumus. Deputātu imunitātes tiesības viņiem ļāva drošāk rīkoties. Daugavpils domē arodbiedrību frakcijas aktīvākais, nereti — sakarā ar citu domnieku arestu — arī vienīgais pārstāvis bija saeimas deputāts L. Jeršovs, Liepājas domē arodbiedrību frakciju vadīja deputāts O. Jankus. Rīgas domes arodbiedrību frakcijā darbojās deputāti L. Laicens, J. Balodis, J. Slauģotnis-Cukurs, O. Gulbis, R. Lapiņš, P. Rūtiņš.

Strādnieku un zemnieku frakcijas iesniegtās prasības saeimā deva darbības programmu legālā darba aktīvam — pilsētu un lauku pašvaldību, kā arī slimo kasu kreisajām frakcijām, tāpat revolucionārajai opozīcijai reformistiskajās arodbiedrībās, bezdarbnieku komitejām u. c.

Trešās saeimas posmā saikne ar vēlētājiem īstenojās galvenokārt ar frakcijas preses starpniecību. Tur tika publicētas deputātu runas un iesniegumi saeimā, paziņojumi par frakcijas un kreiso strādnieku organizāciju rīkotajiem pasākumiem, informācija par bezdarb-

nieku un streiku kustības norisēm, vērtētas tās un doti padomi. Avīze sniedza konsultācijas dažādos šķiru cīņas jautājumos. Vairākos numuros tika nodrukāta domu apmaiņa par kreiso domnieku darba iespējām pilsetu pašvaldībās. Avīzes finansiālo pamatu veidoja darbaļaužu ziedojumi un deputātu algu fonda līdzekļi.

Frakcijas avīze «Darbs un Maize» no 1928. gada 3. novembra līdz 1929. gada 15. janvārim iznāca kā dienas avīze uz četrām lappusēm. Jau sākumā tās mētiens bija par 2000—3000 eksemplāriem lielāks nekā sociāldemokrātiskās partijas oficiozam. Pēc «Darba un Maizes» slēgšanas 1929. gada ziemā frakcija izdeva nedēļas laikrakstus. Trešās saeimas laikā frakcijas preses izdevumus 20 reizes slēdza, daudzus numurus konfiscēja. Tā, piemēram, var minēt faktu, ka no frakcijas nedēļas avīzes «Uz Priekšu» pieciem numuriem četri tika konfiscēti. 1929. gada pavasarī saeimas pieņemtie grozījumi preses likumā liedza deputātiem vienlaikus būt redaktoriem. Līdz ar to frakcijas prese zaudēja privilēģiju, kuru atbildīgajam redaktoram bija devušas deputāta neaizskaramības tiesības. Deputāti biežāk sāka praktizēt vienreizēju izdevumu izlaišanu. Taču 1930. gada sākumā saeima pieņēma ierobežojumus arī šajā ziņā.

Cīņā ar tādām grūtībām tapa frakcijas prese. Tās veidošanā galvenie nopelni bija Linardam Laicenam. Avīzei daudz rakstīja arī Oskars Jankus. Viņam jau bija pieredze Kurzemes Arodbiedrību centrālbiroja laikraksta «Ceļš» izdošanā. Ceturtās saeimas posmā frakcijas priekšsēdētājs E. Sudmalis ar progresīvās inteliģences atbalstu noorganizēja nedēļas izdevumu — «Informators». E. Sudmalis jau bija darbojies LKP legālajos izdevumos (arī «Darba un Maizes» veidošanā). Pieredze žurnālistikā bija arī Konstantīnam Mežulim. Pēdējā deputātu sastāvā nevienam šādas pieredzes nebija. Turklāt pastiprināto represiju apstākļos

savu laikrakstu izdot kļuva aizvien grūtāk, tādēļ deputāti saistījās ar avīzi «Jaunā Diena», kuras redaktors, Piektā gada revolūcijas dalībnieks Fricis Mierlauks simpatizēja komunistu darbībai. Ceturtās saeimas posmā paplašinājās deputātu tiešā saikne ar strādnieku masām. Jau Trešās saeimas strādnieku un zemnieku frakcijas locekļi bija piedalījušies visu lielāko masu pasākumu — bezdarbnieku demonstrāciju, Pirmā Maija gājienu un mītiņu, streiku — organizēšanā un vadīšanā. Ceturtās saeimas revolucionārie deputāti šo darbību izvērta vēl plašāk, pastiprinājās viņu organizatoriskā līdzdalība. Jāievēro, ka politiskā dzīve ekonomikās krīzes apstākļos arī bija ieguvusi asāku raksturu. Turklāt šajā periodā strādnieku un zemnieku frakcijai bija mazāk legālo atbalsta punktu. Pēc kreiso izdevumu ziņām laikā no 1928. līdz 1931. gadam tika slēgtas 40 revolucionāras organizācijas un biedrības ar pāri par 25 tūkstošiem biedru. Tā kā esošo organizāciju sapulcēs drīkstēja piedalīties tikai reģistrētie biedri, deputāti iestājās dažādās vietējās biedrībās un, likdami lietā savu politiskā darba pieredzi, palīdzēja dibināt jaunas organizācijas. Emīla Sudmaļa ziņojumā, kuru viņš rakstījis 1933. gada sākumā, deputāta gaitas beigdams, minēts, ka šajā laikā frakcijas vadībā darbojušās 16 kreisās legālās organizācijas Rīgā un pāri par 20 organizācijām provincē, turklāt 16 no tām bijušas noorganizētas 1932. gadā ar deputātu līdzdalību. Katrs frakcijas loceklis ciešāk saistījās ar sava vēlēšanu apgabala strādnieciskajām organizācijām, taču brauca arī uz citiem novadiem. Frakcijas locekļu pienākumi netika nodalīti pa legālā darba nozarēm, tomēr pastāvēja zināma «specializācija». Piemēram, apavstrādnieku streikus allaž vadīja šajā proletariāta daļā populārais Rūdolfs Lapiņš, pats šīs profesijas pārstāvis. Viņš pārzināja arī slimo kasu kreiso frakciju darbu, vienlaikus daudz darīdams, lai veicinātu opozī-

ciju Latvijas Atvaļināto karavīru biedrībā, kuras valdē kopš 1929. gada vairākums atkal piederēja sociāldemokrātiem. F. Bergs sevišķi daudz paveica, stiprinādams revolucionāro opozīciju Lauku strādnieku arodbiedrībā un instruēdams pašvaldību kreisās frakcijās.

Nedaudz ielūkosimies strādnieku un zemnieku frakcijas darbībā saeimā. LKP bija centusies iekarot parlamentārās cīņas arēnu, lai, pirmkārt, parādītu šās likumdevējas iestādes buržuāzisko raksturu un atgādātu 1919. gadā iesāktu ceļu. Taču, būdami saeimā, komunistiskie deputāti lūkoja gūt, kā teica P. Stučka, «arī daļējas uzvaras jeb... uzstādīt daļējas prasības, kas populāras lielajās masās».

Pirmais likumprojekts un pirmā runa, ar kuru 1928. gada rudenī sevi pieteica strādnieku un zemnieku frakcija, bija veltīts amnestijai. «Amnestiju! Amnestiju strādniecības darbiniekiem! Šis ir pirmais vārds, ko mēs no šīs katedras sakām šinī namā», teica frakcijas priekšsēdētājs L. Laicens.

Amnestijas prasība bija ļoti populāra ne vien strādniekos, bet arī plašos sīkburžuāzijas slāņos, darba zemniecībā, īpaši Latgalē, progresīvajā inteligencē. Ne velti prasība pēc politieslodzīto amnestijas bija iekļauta sociāldemokrātu un pat dažu buržuāzisko grupējumu vēlēšanu platformās, kur šī prasība tika tulkota galvenokārt kā apžēlošanas akts sakarā ar gaidāmo Latvijas Republikas 10 gadu jubileju. Strādnieku un zemnieku frakcija savu vēlēšanu vārdā paziņoja, ka tā prasa nevis apžēlošanu vai daļēju amnestiju, bet gan visu politieslodzīto atbrīvošanu, uz ko strādnieku šķīrai ir likumīgas tiesības.

Komunistisko deputātu drošais darbības sākums izsita saeimu no ierastajām sliedēm. Pirmās dienas Trešajā saeimā P. Stučka raksturoja ar vārdiem — «vispārēja panika». Saeimas buržuāziskais vairākums izlēma iesniegto likumprojektu tūlīt nenoraidīt, kaut gan ar

prasību ziņā šaurāko un mērenāko sociāldemokrātu likumprojektu tā tika izdarīts. Strādnieku un zemnieku frakcijas likumprojektu nodeva juridiskajai komisijai. Krietni apcirpts, tas atgriezās saeimā apspriešanai. Triju lasījumu gaitā ar balsu vairākumu tika noraidīti visi politiskie panti. Tad L. Laicens paziņoja, ka frakcija balso pret šādu amnestijas aktu, jo «...no mūsu iesniegtā projekta nekas nav palicis pāri»¹.

Amnestijas prasību atbalstīja strādnieku organizācijas, sūtīdamas saeimai un strādnieku un zemnieku frakcijas avīzei savu sapulču rezolūcijas. Tādas pieņāca no Bauskas, Daugavpils, Grīvas, Jēkabpils, Jelgavas, Liepājas, Kuldīgas, Talsiem un citām pilsētām. Daugavpilī 1928. gada 13. decembra mītiņā, kurā runāja deputāts L. Jeršovs, piedalījās 2500 strādnieku. Arī vairākās citās pilsētās mītiņos un sapulcēs runāja deputāti. Rīgā strādnieku un zemnieku frakcija kopā ar Rīgas domes arodnieku frakciju šīs kampaņas laikā sasauca 4 protesta mītiņus. Atbalsta rezolūcijas frakcija saņēma arī no laukiem. 1928. gada 15. decembrī, protestēdami pret amnestijas likumprojekta galveno politisko pantu noraidīšanu otrajā lasījumā, Latvijas cietumos 169 politieslodzītie uzsāka bada streiku.

Revolucionāro deputātu iesniegto amnestijas prasību, tāpat frakcijas pretdeklarāciju, kuru kā atbildi uz Zemnieku savienības vadībā sastādītās valdības deklarāciju nolasīja Oskars Jankus, noklausījās visi, kas pa radio sekoja saeimas darbam. Saeimas sēžu translācija pa radio bija jaunums, kuru prese bija plaši reklamējusi un piesaistījusi tam iedzīvotāju interesi. Komunistisko deputātu, īpaši Laicena un Jankus, spilgtās runas radīja sensāciju. Taču drīz vien, kad uzstājās strādnieku un zemnieku frakcijas locekļi, sēžu translā-

---

¹ Latvijas Republikas III Saeimas Stenogrammas. — R., 1928. — I sesija. — 339. lpp.

Sudrabkalniņš.
 Piemineklis 6. Rīgas
 kājnieku pulka
 karavīriem, kas
 krituši cīņās pret
 bermontiešiem
 (tēln. K. Zāle,
 arhīt. E. Štālbergs).
 Atrodas Imantā starp
 Slokas ielu un
 Komarova prospektu

Brīvības pieminekļa
 cilnis «Cīņas
 ar bermontiešiem
 uz Dzelzs tilta
 1919. gadā»

Mazpulki sveic Kārli Ulmani Jaunatnes svētkos 1937. gadā.

Saeimas Strādnieku un zemnieku
frakcijas deputāti 1933. gadā.

Pirmajā rindā (no kreisās):
F.Bergs, O.Gulbis, P.Rūtiņš.

Otrajā rindā (no kreisās):
M.Bīte, R.Lapiņš, A.Matisons.

Linards Laicens — saeimas
Strādnieku un zemnieku
frakcijas priekšsēdētājs
(1928.—1930.).

Jānis Balodis — saeimas
Strādnieku un zemnieku
frakcijas priekšsēdētājs
(1930.—1931.)

Arnolds Deglavs — saeimas
Strādnieku un zemnieku
frakcijas vienīgais pārstāvis
(1933.XII—1934.V)

Kalnciema katordznieki

Demonstrācija 1940. gada jūlijā Rīgā

cija lielākoties tika pārtraukta. Arī prese, atskaitot frakcijas avīzi, vai nu noklusēja strādnieku deputātu runas, vai atreferēja tās tendenciozi.

Cīņa ap amnestijas likumprojektu bija mācībstunda ne tikai deputātiem, bet arī vēlētājiem tā kļiedēja ticību saeimas spējai darboties visu Latvijas iedzīvotāju interesēs. Arī turpmāk, tāpat kā amnestijas likumprojektu, frakcijas iesniegumus atbalstīja strādnieku organizācijas. Jau Trešās saeimas posmā radās mēģinājumi organizēt klausītājus uz saeimas sēdēm, bet Ceturtajā saeimā, it īpaši sākot ar 1932. gada rudeni, tas kļuva par jo svarīgu frakcijas darba sastāvdaļu. 1933. gada janvārī LKP CK toreizējais sekretārs F. Deglavs rakstīja: «Saeimas pēdējās sēdēs piedalījušies zvejnieki, bezdarbnieki, lauku darbaļaudis. Daži braukuši pat no tālienes un redzējuši, kā noraida strādnieku un zemnieku likumprojektus.»

Strādnieku un zemnieku frakcija saeimā bija viena no aktivākajām, bet vairākās sesijās pat visaktīvākā frakcija. Piecos parlamentārās darbības gados komunistiskie deputāti apmēram 900 reizes uzstājās saeimas tribīnē, iesniedza 32 likumprojektus un 99 jautājumus, ierosināja 310 priekšlikumus. Deputāti sevišķi izmantoja jautājumu iesniegšanu kā elastīgāko un ar masām vairāk saistīto parlamentārās darbības formu. Pēc satura jautājumi galvenokārt attiecās uz politiskajām tiesībām — tie bija vērsti pret represijām un tiesību ierobežojumiem. Lūk, 1932. gada 23. februārī iekšlietu ministram iesniegtais jautājums. Te septiņos apakšpunktos sargrupētas galvenās terora formas — masu aresti, aizliegums kreisi noskaņotajiem strādniekiem rīkot sapulces un dibināt savas arodnieciskās biedrības, kreisās preses vajāšanas, bezdarbnieku sapulču un gājienu izklīdināšana, policijas vardarbības pret dažādiem darbaļaužu slāņiem, politiskās imunitātes tiesību neievērošana attiecībā pret strādnieku un zemnieku

frakcijas deputātiem u. c. Katrs apakšpunkts ir ilustrēts ar vairākiem piemēriem.

Darbaļaužu dzīves pārzināšana ļāva deputātiem izturēt sīvas obstrukcijas kaujas. Tās bija tā sauktās komunistu dienas saeimā, kā buržuāziskā un sociāldemokrātiskā prese jau 1928. gada rudenī iedēvēja sēdes, kurās saeimas tribīni savā ziņā gandrīz pilnīgi pārņēma komunistiskie deputāti.

Revolucionāro deputātu ienākšana saeimā buržuāzijas nometnei sagādāja ne mazumu apjukuma un raīžu. Drīz vien labējā spārna deputātu runās atskanēja nožēla un pārmetumi Arvēdam Bergam kā galvenajam vaininiekam par ideju ielaist komunistus likumdevējā iestādē.

Lai ierobežotu strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu aktivitāti, 1929. gada marta sākumā saeimas vairākums nobalsoja par grozījumiem saeimas kārtības rullī. Motivēt tos uzticēja Albertam Kviesim, kurš teica, ka «sanākot trešai Saeimai, no visām pusēm pacēlās balsis, ka kārtības rullis katrā ziņā būtu revidējams». Spriežot pēc stenogrammas, nākošais valsts prezidents nejutās ērti, — runa neveikla un neskaidra, tajā nav atbildes, kāpēc pēkšņi vairs nederēja kārtības rullis, kurš bija kalpojis piecus gadus kopš tā pieņemšanas 1923. gada martā.

Var rasties jautājums, vai strādnieku un zemnieku frakcijas parlamentārajai darbībai bija tikai aģitācijas nozīme, vai arī tā deva kādus konkrētus sociālus un ekonomiskus un politiskus ieguvumus? Pirmajā acu uzmetienā tie šķietniecīgi. Frakcijas iesniegtie likumprojekti taču tika noraidīti vai pieņemti ārkārtīgi apcirtā veidā. Un tomēr šai darbībai bija arī konkrēti panākumi. Ekonomiskās krīzes apstākļos degpunktā izvirzījās Satversmes (tā sauca Latvijas Republikas konstitūciju) apsolīto tiesību aizstāvēšana, iepriekšējā šķiru cīņas gaitā iegūto uzlabojumu nosargāšana. Vaja-

dzēja uzstāties, lai ievērotu 8 stundu darba dienu un ar likumu noteikto sociālās apdrošināšanas kārtību, lai saglabātu iepriekšējos gados izcīnītos algu tarifus. Deputāti enerģiski vērsās pret uzņēmējiem, kuri ietu-rēja strādnieku darba algu un savlaicīgi nekārtoja iemaksas slimo kasēs, bet izmantoja šos līdzekļus kā sava veida aizņēmumu. Lai atbildētu saeimas priekšā uz šiem jautājumiem, valdības locekļiem nācās kaut ko pasākt, it sevišķi, ja klausītāju solos atradās ieintere-sēto strādnieku pārstāvji. Šajā deputātu darbībā cieši savijās atmaskojoši un audzinoši elementi ar nelieliem praktiskiem ieguvumiem.

Strādnieku un zemnieku, kā arī sociāldemokrātu frakcijas obstrukcijas rezultātā tika noildzināti vairāki valdošajai šķirai tīkami likumi, piemēram, grozījumi slimo kasu likumā, kurus valdība bija ierosinājusi jau 1928. gada beigās, bet pieņēma 81. panta kārtībā 1930. gada vasarā¹, turklāt šaurāk, nekā valdošā šķira bija iecerējusi.

Un tirdzniecības līguma pagarināšana ar PSRS 1931. gadā, pašā ekonomiskās krīzes karstumā? Te pozitīva loma bija Linarda Laicena spilgtajai pār-liecinošajai runai saeimā. Tā lika uz Latvijas grūto ekonomisko stāvokli reālāk palūkoties arī buržuāzijas galēji labējām aprindām, kuras šajā līgumā saskatīja vienīgi «komunisma stiprināšanu». L. Laicens teica, ka strādnieku un zemnieku frakcija ir par valdības iesniegto likumprojektu ne tāpēc, ka «tas dod iespēju uz brīdi buržuāzijai kaut cik stabilizēt savu stāvokli, bet tāpēc, ka tirdzniecības līgums ar Padomju Savie-nību jau ir devis visus šos trīs gadus iespēju dzī-vot arī Latvijas strādniecības lielai daļai. Latvijas

¹ 81. pants deva valdībai tiesības īpaši steidzamos gadījumos saeimas sesiju starplaikos izdot likumus un tikai pēc tam dot sa-eimai apstiprināšanai. Šis tiesības valdība izmantoja sev vēlamu likumu pieņemšanai.

revolucionārā strādniecība ir aizstāvējusi un aizstāv šo reālo stāvokli un turpmāk arvien vairāk un vairāk prasīs šos ciešos sakarus pastiprināt un attīstīt».

Nevarēdami pievienoties strādnieku un zemnieku frakcijas politiskajam viedoklim, daļa buržuāzisko deputātu piekrita L. Laicena loģikai. Finanšu ministrs Annus, izsaukdamies: «...Mēs neesam tik bagāti, lai varētu atsacīties no eksporta uz Krieviju!», atzina, ka visdziļāko un loģiskāko jautājuma izpratni devis Laicēns. Sai sakarībā buržuāziskajā presē pat parādījās ironizējoši raksti, ka, lūk, Ulmaņa valdības finanšu ministram autoritāte esot Linards Laicēns.

Jāpiebilst, ka visā frakcijas darbībā sistemātiski tika popularizēta Padomju valsts, ļoti bieži saistot to ar Padomju Latvijas īsajā pastāvēšanas laikā uzsāktajiem sociālistiskajiem pārkārtojumiem. Sevišķi spilgti tas izdevās L. Laicēnam. Viņa garais apraksts «69 dienas Sociālistisko Republiku Savienībā», kuru iespieda «Darbs un Maize» un kurš tika izdots arī atsevišķā grāmatā, bija ļoti populārs ne vien strādniekos. Apraksts attēloja Latvijas strādnieku delegācijas iespaidus Padomju Savienībā 1927. gadā slimo kasu rīkotajā ekskursijā. Te stāstīts par padomju dzīves pozitīvajām realitātēm, īpaši reljefi atainojot sociālistiskās industrializācijas radīto entuziasmu. Tas sasaucās ar Latvijas proletariāta cīņas entuziasmu.

Deputāti, analizēdami ekonomiskās grūtības Latvijā, salīdzinājumam jo bieži minēja sociālos un ekonomiskos pārkārtojumus Padomju Savienībā, kuri divdesmitajos gados tika veikti leņiniskā sociālisma celtniecības plāna ietvaros. Šī plāna staļiniskie izkropļojumi, kas plašāk sākās divdesmito gadu beigās — trīsdesmito gadu sākumā, un to radītās ekonomiskās sekas, piemēram, pārtikas kartišu ieviešana, tika iztulkoti kā pārejošas sociālisma celtniecības grūtības. Frakcijas deputāti informāciju smēlās galvenokārt no Padomju

preses un ārzemju komunistiskajiem izdevumiem. Jebkuru padomju zemes kritiku revolucionārie deputāti vērtēja viennozīmīgi kā pirmās sociālisma zemes apmelojumu. Pēc raksta autores domām šāda nostāja šķiru ciņas apstākļos bija dabiska, it īpaši vēl, ja ņem vērā, ka divdesmito gadu sākumā Ļeņina ievadīto jaunās ekonomiskās politikas kursu Latvijas buržuāziskā un sociāldemokrātiskā prese iztēloja par padomju ekonomisko un politisko krahu.

Turpinot iesākto tēmu par deputātu darbību strādnieku un citu «mazo ļaužu» ikdienas interešu aizstāvēšanā, jāpieskaras sāpīgam jautājumam Latvijas strādnieku kustības vēsturē — komunistu attiecībām ar sociāldemokrātiem aplūkotajā periodā. Tās bija ļoti saasinātas, sevišķi 1930. un 1931. gadā.

Iepriekšējos gados Latvijas komunisti bija uzkrājuši vērā ņemamu pieredzi strādnieku vienotības veicināšanā uz lietišķās kopdarbības pamatiem, par ko liecina arī raksta sākumā minētie notikumi 1928. gada ziemā un vasarā. Ļeņiniskās vienotās frontes taktikas izveidē Latvijas apstākļos lieli nopelni bija Jānim Bērziņam (Andersonam). Viņš 1923.—1927. gadā vadīja LKP Centrālo Komiteju. Šīs taktikas īstenošanā pieredzi bija guvuši arī strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti, it īpaši Linards Laicens.

Diemžēl, tieši 1928. gadā Komunistiskās Internacionāles vadošajos orgānos pārsvaru guva kļūdainā nostādne pret buržuāzisko demokrātiju un sociāldemokrātiskajām partijām. Ciņā pret fašismu vairs netika atzīta buržuāziski demokrātisko brīvību aizstāvēšana, bet par tuvāko ciņas mērķi tika izvirzīts proletariāta diktatūras lozungs. Sociāldemokrātiskās partijas savukārt tika atzītas par profašistisku spēku. Šī kļūdainā nostādne daļēji atspoguļojās jau LKP 25. konferences (1928. g. septembrī) lēmumā par politisko stāvokli. Turpmāk Komunistiskās Internacionāles dokumentos

šīs kļūdas vēl saasinājās, ietekmējot arī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un tās Ārzemju Biroja darbību. Attiecībās ar sociāldemokrātiem aprītē iegāja «sociālfašistu» jeb saīsināti «socfašistu» apzīmējums.

Jāatgādina, ka Latvijas Komunistiskās partijas rindās jau iepriekšējā periodā laiku pa laikam izpaudās sektantisma noskaņas. Tām labvēlīgus objektīvos apstākļus radīja pārmaiņas Latvijas iedzīvotāju sastāvā, palielinoties sīkburžuāziskajai daļai gan pilsētās, gan it īpaši laukos. Arī buržuāzijas varas metodes — sistematiska vērsšanās pret revolucionāro kustību — un leģālās sociāldemokrātiskās partijas privileģētais stāvoklis sekmēja saasināti piesardzīgas attieksmes veidošanos pret sociāldemokrātiem strādnieku šķiras komunistiskā aktīva vienā daļā, it īpaši tajā, kas pastāvīgi atradās šo represiju lokā. Līdz šim LKP vadība bija tā, kas virzīja partijas organizācijas un kreisās strādniecības aktīvu pret sektantismu, bet nu, sākot ar 1929. gadu, Centrālā Komiteja pati sāka paust šīs noskaņas. Komunistiskās Internacionāles politikas maiņa Latvijas apstākļos sakrita ar personālām maiņām LKP vadībā. Pēc Jāņa Bērziņa (Andersona) aresta 1927. gada rudenī un Rīgas komitejas vadītāja Mārtiņa Ozola aizbraukšanas no Latvijas tajā pašā laikā partijas Centrālajā Komitejā ienāca vairāki jauni locekļi ar mazu politiskā darba pieredzi.

Strādnieku un zemnieku frakcija sākumā (galvenokārt 1928. gada rudenī un 1929. gada ziemā) saglabāja agrāko nostādni attiecīgajos jautājumos un uzsāka sadarbību ar opozicionāri noskaņotajiem sociāldemokrātu deputātiem I. Muižnieku, Ed. Dzelzīti un J. Opincānu. Par to 1930. gadā partijas plēnumā frakcija tika bargi kritizēta. Līdzās pamatotajam aizrādījumam plašāk izvērst ārpusparlamentāro darbību plēnums kļūdaini konstatēja: «Savā pretfašisma cīņā frakcija daudzos

gadījumos pielaiž lielas kļūdas, uzlūkodama pilsonisko (buržuāzisko — I. K.) demokrātiju kā cīņas ieroci pret fašismu. ... Pie tam arī sociāldemokrātus un neatkarīgos¹ frakcija pieskaita pie pretfašisma cīnītājiem, uzstādot viņiem prasības cīnīties pret fašismu un solot atbalstu, ja tie šīs prasības pildīs...»²

Šī kritika bija ne vien kļūdaina, bet arī nebiedriska. No Latvijā strādājošajiem partijas darbiniekiem plēnumā piedalījās tikai pieci, turklāt nebija uzaicināts neviens deputāts. L. Laicens tika uzskatīts par galveno «oportūnisma ideologu». Pēc plēnuma viņu atcēla no frakcijas priekšsēdētāja amata. Deputātu centienus sadarboties ar sociāldemokrātiem un tā saucamajiem neatkarīgajiem arī turpmāk saistīja ar Laicena «negatīvo» ietekmi. Pat safabricētajās apsūdzībās, kuras 1937. gadā staļinisko represiju aparāts vērsa pret O. Jankusu, L. Jeršovu, L. Laicenu, F. Landovski, K. Mežuli, E. Sudmali — visiem uz Padomju Savienību aizbraukušajiem deputātiem — kā galvenais figurēja L. Laicena vārds.

Kļūdainā nostādne, ar kādu LKP vērsās pret sociāldemokrātiem un tā saucamajiem neatkarīgajiem, atgrūda no strādnieku un zemnieku frakcijas Andreju Kurciju (Kuršinski). Bet viņa erudīcija politiskajos, filozofijas un kultūras vēstures jautājumos, literāta dotības un autoritāte inteliģences aprindās frakcijai varēja būt liels ieguvums.

---

¹ Domāti 1928. gada rudenī slēgtās Latvijas Neatkarīgo sociālistu partijas biedri, sevišķi inteliģences pārstāvji, kuri simpatizēja komunistiskajām idejām, atbalstīja LKP līniju pašvaldību iestādēs un strādnieku organizācijās, palīdzēja legālās preses izdošanā. Kopš 1928. gada rudens sākās norobežošanās no šīs inteliģences. Pamazām sadarbība atsākās ar 1932.—1933. gadu, bet pilnīgāks attiecību izvērtējums kļuva iespējams tikai pēc Komunistiskās Internacionāles 7. kongresa (1935. g.).

² Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. R.: LVI, 1958. 1. d. — 431. lpp.

Vairākus gadus tika bremsēta vienotās frontes veidošana. Kļūdu meklēšana un attiecību saasināšana ar sociāldemokrātiem nebija tikai Latvijas parādība. Tāda tolaik bija Komunistiskās Internacionāles līnija, un tās veidošanā noteicošo lomu spēlēja Staļina nepatika pret sociāldemokrātiskajām partijām. Šī kļūdainā nostādne vairāk vai mazāk negatīvi ietekmēja daudzu komunistisko partiju darbību. Šajos apstākļos — vai nu negācijas pastipriņošā vai mīkstinošā nozīme — bija cilvēkiem, kuri atradās partijas vadībā. Toreizējā gaisotne radīja labvēlīgus apstākļus tam, lai varētu izvirzīties karjeristiski elementi, gadījuma cilvēki. Par tādu uzskatāms Alberts Strautiņš (Citrons), kurš 1929. gada oktobrī kļuva LKP CK sekretārs un šajā atbildīgajā amatā atradās līdz LKP VIII kongresam (1931. g. janvārī), bet pēc tam — līdz 1932. gada janvārim — ieņēma Komunistiskās Internacionāles Latsekcijas sekretariāta sekretāra posteni. Viņa ultra kreisums politiskajos jautājumos, nebiedriskais komandējošais darba stils nelabvēlīgi atsaucās uz visu partijas darbu. LKP Centrālajā Komitejā valdīja domstarpības. Strīdu un neuzticēšanās atmosfēra tika sekmēta arī strādnieku un zemnieku frakcijā, sevišķi starp bijušo un esošo priekšsēdētāju. Saeimas stenogrammas rāda, cik strauji saplok L. Laicena aktivitāte. Divās sesijās (1930. g. beigās un 1931. gada sākumā) viņš vispār slimības dēļ nepiedalījās saeimas darbā. Trešās saeimas beigu posmā sektantisms uzstā augstāko vilni. Starp abām frakcijām praktiski vairs nebija nekādas sadarbības. Ceturtās saeimas vēlēšanu kampaņas laikā gan LKP nelegālajos izdevumos, gan frakcijas presē galvenā kritikas uguns tika vērsta pret Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Šajā ziņā ne vien attaisnojās, bet pat tika pārspētas Arvēda Berga cerības.

Priekšvēlēšanu kampaņā LKP propagandā novārtā

palika bezdarba, nacionālais un citi aktuāli darbaļaužu dzīves jautājumi. Kaut gan kritika it kā bija vērsta pret sociāldemokrātiskās partijas virsotni, neuzticēšanās gaisotne veidojās arī pret ierindas biedriem, pret opozicionāri noskaņoto sociāldemokrātu inteligenci. Vēlēšanu laikā pie strādnieku un zemnieku frakcijas deputātiem griezās daudzi sociāldemokrātisko organizāciju biedri, pat veselas šīs partijas nodaļas (īpaši Latgalē) ar priekšlikumu darboties LKP vadībā. Diemžēl frakcijas deputāti nezināja, ko iesākt ar šo opozicionāro kustību, kaut paši ar savu darbību to bija sekmējuši. Par to frakcijas priekšsēdētājs J. Balodis runāja LKP CK paplašinātajā plēnumā, kas notika 1932. gada janvārī Maskavā. Šajā plēnumā deputātu darbs tika analizēts visa partijas darba kontekstā, meklētas iespējas palīdzēt deputātiem. Plēnums atzina nepieciešamību izstrādāt pamatīgāku teorētisku bāzi jautājumos par ekonomisko krīzi un šķiru attiecībām Latvijā, par agrārām attiecībām, par nacionālo un citiem akūtiem politiskās un ekonomiskās dzīves jautājumiem.

Pēc plēnuma saasinājums attieksmē pret sociāldemokrātiem atslāba, un, kaut arī vēl šad un tad tika lietots sociālfāšistu apzīmējums, atsākās zināma sadarbība starp abām frakcijām. To sekmēja reālākas politikas meklējumi Komunistiskās Internacionāles Izpildu Komitejā, sevišķi 1933. gada ziemā pēc Hitlera uzvaras Vācijā. Darbu pozitīvi ietekmēja arī pārmaiņas LKP vadībā. 1932. gadā par LKP CK sekretāru kļuva Fricis Deglavs, kura politiskā erudīcija un personiskās īpašības sekmēja radoša darba atmosfēras veidošanos starp partijas vadību un frakcijas locekļiem. F. Deglava biedrisko darba stilu nespēja grozīt neuzticēšanās un pārspīlētās piesardzības gars, kas arvien pieaugošā personības kulta ietekmē bija jūtams arī LKP CK Ārzemju Biroja pārstāvju, galvenokārt R. Salnas vēstulēs. Aicinādams, ka «visādu savstarpēju intriģēšanu, kas

raksturīgas bijušā vadoņa Citrona laikam, ir jāizskauž», viņš pats savās vēstulēs deva augsni neuzticībai, aizdomām. Lūk, divi fragmenti no R. Salnas vēstulēm, kas 1932. gada vasarā un rudenī nosūtītas LKP CK sekretāram F. Deglavam: «Uzmanies ar frakciju. Neuzticies nevienam no tiem pilnīgi. Nepārbaudītas aizdomas uz Jankusu un Laicenu». Tālāk: «Mūsu domas, ka ar Sudmalī nav labi. Pēc iepazīšanās ar GPU (Galvenā politiskā pārvalde — I. K.) materiāliem liekas, ka Latgalē provokācija lielā mērā audzināta ar Jeršova darbību nelegālā laukā. Viņš visu laiku spiegu rokās.» Arī tālākajā sarakstē turpinājās šīs aizdomas, piemēram, par deputātu O. Gulbi.

Tas bija partijas Centrālās Komitejas nopelns, ka šīs tendences kopumā nemainīja partijas vadības stilu attiecībā uz frakcijas vadību, kaut gan faktu pārbaude prasīja veltīgu laiku. LKP CK sekretārs F. Deglavs tīkās ne tikai ar frakcijas priekšsēdētāju, bet arī ar visu frakciju. Sajā laikā revolucionāro deputātu aktivitāte īpaši auga ārpus saeimas, sevišķi laukos. To noteica arī deputātu sastāvs — 1932. gada rudenī saeimā ienāca Lauku strādnieku arodbiedrības ilggadīgs aktīvs darbinieks no Talsu novada Fricis Bergs un darba zemnieks no Turaidas puses — Augusts Matisons. 1933. gada janvārī F. Deglavs rakstīja Ārzemju Birojam, ka deputāts «F. Bergs viens pats 3 mēnešos noturējis ap 30 sapulces, apspriedes utt. uz laukiem».

Apjomīgāks kļuva deputātu darbs pretfašistiskajā kustībā. 1933. gada februārī frakcija izdeva pretkara uzsaukumu, kuru bija parakstījušas 29 biedrības un organizācijas, paziņojot, ka pievienojas Amsterdamas pretkara kongresa manifestam. Sajā kongresā bija piedalījies arī Emīls Sudmalis. Viņš pēc tam uzstājās visos Latvijas novados dažādās strādnieku un inteliģences organizācijās. 1933. gada 23. jūlijā Rīgā notika pretfašisma konference. Tajā ieradās 400 delegāti no visām

Latvijas malām. Konferences organizatoriskajā darbā pēc strādnieku un zemnieku frakcijas aicinājuma iekļāvās vairākas strādnieku un progresīvās inteligences organizācijas un biedrības. Referātu konferencē nolasīja F. Bergs.

1932.—1933. gadā sakarā ar fašistisko tendenču pieaugumu Latvijā arvien asāk izvirzījās prasība pēc strādnieku šķiras vienotības kā politiski organizēta spēka. Tikai tāds spēks varēja aizšķērsot ceļu valdošo aprindu tīkojumiem pēc stingrākas diktatūras.

Strādnieku un zemnieku frakcija 1933. gadā no marta līdz septembrim Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas vārdā četras reizes griezās pie sociāldemokrātu vadības ar vienotās frontes priekšlikumu. Pirmajā reizē vēl priekšlikumam bija izteikti sektantiska nokrāsa — sociāldemokrātu līderus aicināja atzīt proletariāta diktatūru. Toties 1933. gada septembrī, kad frakcija aicināja sociāldemokrātiskās partijas vadību radīt vienotu fronti sakarā ar valdības nodomu slēgt sociāldemokrātiskās jaunatnes sporta organizāciju, līguma piedāvājumā bija ierakstītas visakūtākās prasības un visupirmā no tām — aicināt un organizēt strādniekus uz enerģisku pretdarbību fašistiskiem nodomiem. Diemžēl, par vienotību pretfašisma cīņā bija noskaņoti tikai nedaudzi sociāldemokrātiskās partijas vadošie darbinieki, kuriem partijas līnijas noteikšanā bija mazs svars.

Vienlaikus komunistiskie deputāti vienotās frontes priekšlikumu izteica tieši sociāldemokrātiskajās organizācijās, un tur rada atsaucību. Par to saistoši pastāstīts F. Berga atmiņu grāmatā «Kopsolī ar gadsimtu» (R., Avots, 1981).

Strādnieku un zemnieku frakcijas darbība pretfašistisko spēku pulcēšanā kļuva par nepatīkamu traucēkli valdošajai šķirai. Arī plašā streiku kustība 1933. gada pavasarī un vasarā cieši saistījās ar deputātu vārdiem.

Buržuāzijas nometnē nebija vienprātības, tomēr arvien biežāk presē un saeimas kuluāros tika pārcilātas komunistisko deputātu izolācijas iespējas. Politisko tenku lapā «Pēdējā Brīdī» pat pasteidzās ziņot, ka strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu vietas jau esot sadalītas starp buržuāzijas frakcijām un sociāldemokrātiem. Ipaši aktīvi par komunistisko deputātu arestu uzstājās tā saucamā centra grupa.

Arvien biežāki kļuva revolucionāro deputātu politiskās imunitātes tiesību pārkāpumi. Tādi bija jau Trešajā saeimā, bet nu tie ieguva ikdienišķu raksturu. Juridisko pamatojumu deputātu arestēšanai 1932. gada janvārī deva Margers Skujenieks, kurš toreiz ieņēma ministru prezidenta posteni. Nākošais ministru prezidents, viens no centra grupu līderiem A. Bļodnieks lauku pašvaldību kongresā 1933. gada 27. aprīlī paziņoja, ka valdība «izdos republikas aizsardzības likumus, kuri nesaudzīgi vērsīsies pret visiem valsts ienaidniekiem, arī pret tiem, kas atrodas un slēpjas mūsu Augstajā namā» (saeimā — *I. K.*).

1933. gada rudenī, sanākot Ceturtās saeimas VII sesijai, bija pilnīgi skaidrs, ka revolucionāro deputātu dienas saeimā skaitītas.

1933. gada 23. oktobrī Ministru kabinets piesūtīja saeimai izmeklēšanas materiālus trijos sējumos par F. Berga, M. Bites, O. Gulbja, L. Jeršova¹, R. Lapiņa, A. Matisona un P. Rūtiņa nodarījumiem un lūdza atļauju viņus apcietināt.

Veselu mēnesi katru dienu darba kārtībā tika iekļauts punkts par strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu izdošanu tiesai.

Rodas jautājums, kāpēc vajadzēja tik ilgi vilcināties? Varbūt, lai pārliecinātos par sociāldemokrātu frakcijas

---

¹ L. Jeršovs jau bija emigrējis uz Padomju Savienību, tikai vēl nebija atteicies no mandāta.

nostādni? Vai arī, lai dotu iespēju strādnieku un zemnieku frakcijai pašai atkāpties? Iespējams, ka pastāvēja arī citi motīvi. Kaut gan attiecībā par sociāldemokrātisko partiju īpaši nenācās šaubīties. Ja jau tā atteicās no masu protesta organizēšanas pret pašu jaunatnes sporta organizācijas slēgšanu, tad vairāk par formālu protestu saeimā no tās nevarēja gaidīt. Un tomēr, valdībai būtu bijis patīkamāk, ja varētu iztikt bez deputātu izdošanas tiesai un bez apcietināšanas, kas neapšaubāmi kompromitētu Latvijas Republiku ne vien savas valsts pilsoņu, bet arī veco demokrātijas valstu acīs. Strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu atmiņās minēts, kā viņus centušies pārliecināt par bēgšanu. Izraksts no Rūdolfā Lapiņa atmiņām: «Jaunsaimnieku un sikgruntnieku līderis ministru prezidents Bļodnieks man un citiem mūsu frakcijas deputātiem vairākkārt starpbrīžos ieteica bēgt, jo savādāk taču draudot cietums. Šādus ierosinājumus izteica arī sociāldemokrāti.»¹

Taču komunistiskie deputāti bija nolēmuši palikt līdz galam savās cīņas pozīcijās. Šī raksta tapšanas laikā autore saņēma bijušā deputāta F. Berga vēstuli, kurā viņš par frakcijas pēdējo cēlienu stāsta: «Man un O. Gulbim bija vairākas sarunas ar partijas vadošiem darbiniekiem — F. Deglavu, M. Ozolu. Viņi ieteica arī mums emigrēt, kad pienāks apcietināšana. Mēs, ievērojot 1934. gada vēlēšanas (Piektās saeimas — *I. K.*), atteicāmies emigrēt, jo, būdami cietumā, dotu partijai svarīgu aģitācijas līdzekli jaunās frakcijas sastāva izvēlēšanai. Dotu pretsparu meņševiku (sociāldemokrātu — *I. K.*) aģitācijai, ka «komunistu vadoņi aizbēg, bet strādnieki sēd cietumā». Mūsu rīcībai piekrita partijas vadība.»

¹ LKP CK PVI PA Rokrakstu fonds. — 1139. 1. — 9.—10. lp.

Tas redzams arī no LKP Centrālās komitejas vēstules Ārzemju Birojam, kurā ziņots par deputātu nodomu «droši vest cīņu līdz galam».¹

1933. gada 21. novembrī strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti saeimā uzsāka pēdējo kauju, kas ietilga līdz naktij.

Strādnieku un zemnieku frakcijas arests izraisīja sašutumu Latvijas strādnieku šķirā, taču plašākas organizētas akcijas nenotika, jo strādnieku spēki nebija apvienoti un organizēti kopīgai cīņai pret fašismu. Sociāldemokrātu frakcija apmierinājās ar protesta iesniegšanu. Avīze «Sociāldemokrāts», aprakstot 21. novembra dramatiskos notikumus saeimā, pārmeta, ka «varmācīgā izrēķināšanās ar deputātiem notika, neievērojot pat visnepieciešamākās likumīgās formalitātes»². Strādnieku deputātu arests jo spilgti nodemonstrēja Latvijas buržuāziskās demokrātijas visai trūcīgo mantiju. Viens no LKP izcilākajiem teorētiskajiem darbiniekiem, Latsekcijas sekretariāta vadītājs J. Krūmiņš (Pilāts) to raksturoja ar vārdiem: «Vienīgi šī frakcija, kas reprezentē visu Latvijas strādniecību, kura nes sevī visu Latvijas darbaļaužu nākotnes cerības, vienīgi viņa vēl bija tā, kas piedeva buržuāziskai saeimai zināmu «tautas pārstāvniecības» īzskatu.»

LKP Centrālā Komiteja neatzina par lietderīgu atjaunot visu frakcijas sastāvu. Saeimā ienāca tikai viens saraksta Nr. 19 kandidāts no Kurzemes vēlēšanu apgabala — Darba studentu biedrības biedrs, aktīvs krēslās preses darbinieks Arnolds Deglavs — prasmīgs orators un teicams organizators. Saeimā viņš cieši sadarbojās ar deputātu I. Muižnieku, kurš par opozicionārismu bija izslēgts no sociāldemokrātu frakcijas. A. Deglavs prasmīgi turpināja jau iepriekšējā depu-

¹ LKP CK PVI PA. — 240. f. — 1. apr. — 567. l. — 71. lp.

² Sociāldemokrāts, — 1933. — 23. nov.

tātu sastāva iesākto kontaktu veidošanu ar progresīvo inteligenci, noorganizēja jauna legāla laikraksta izdošanu. Vienlaikus viņš sekmīgi piedalījās Rīgas pilsētas domē un Rīgas Centrālajā kopējā slimo kasē kreiso strādnieku frakciju pūliņos veidot lietišķas sadarbības attiecības ar sociāldemokrātu, sīkražotāju un demokrātiskās inteligences pārstāvjiem. Kā īpaši veikls runātājs A. Deglavs motivēja kreisās strādniecības priekšlikumus, gūstot labus panākumus.

Var rasties jautājums, vai komunistiskās partijas vadība tomēr nedomāja izmantot arī citus mandātus? Avoti par to nesniedz ziņas. Pēc autores domām strādnieku un zemnieku sarakstu partija paturēja kā legālā centra rezervi Piektās saeimas vēlēšanām 1934. gadā.

Revolucionāro deputātu darbība, arī viņu arests un vēlāk — jau pēc fašistiskā apsvēruma — tiesas prāva un cietumā pavadītie gadi bija īsts komunistisko cīnītāju pašizliedzības, bezbailības un idejiskas uzticības paraugs. No tā mācījās Latvijas proletariāts, it īpaši strādnieku jaunatne. Piecus gadus, atrazdamās šķiru ciņas pirmajās pozīcijās, strādnieku un zemnieku frakcija, kaut arī tās darbā bija kļūdas, stiprināja un popularizēja komunistisko autoritāti. Šai autoritātei darbatauta sekoja 1940. gadā.

Vēstures zinātņu kandidāte

I. KAPENIECE

CIETUMOS UN KATORGĀ

Trīsdesmito gadu sākumā Latvijā iestājās smaga ekonomiskā krīze. Pēc Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas lēmuma 1932. gada 3. marts tika izsludināts par bezdarbnieku cīņas dienu par darbu un maizi. Sajā dienā bija paredzēts visā Latvijā sarīkot kopīgus strādājošo un bezdarbnieku protesta streikus, solidaritātes mītiņus un demonstrācijas.

LKP Rīgas pilsētas II rajons, kur es tajā laikā biju rajona organizators, enerģiski gatavojās šim pasākumam. Komjaunieši izplatīja tūkstošiem uzsaukumu ar aicinājumu visiem aktīvi piedalīties protesta kustībā pret bezdarbu. Komjaunatnes rajona komiteja izstrādāja rīcības plānu. Taču 2. martā agri no rīta pie manis Pērnavas ielā, kur pie kādas sirmas vecenītes irēju gultas vietu, ieradās špiki ar kratīšanas un apcietināšanas orderi. Divas stundas viņi okšķerēja pa visu dzīvokli un pēc tam mani aizveda uz politisko pārvaldi. Mani ieveda pie sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas ierēdņa, kas divu špiku klātbūtnē tūlīt sāka tirdīšanu.

Nolēmu: tikai neatzīties, jo citādi var sapīties. Tā arī darīju. Nekā nezīnu — un punkts.

Kad izmeklētājs nojauta, ka ar labu nekā nepanāks, viņš tūdaļ mainīja toni un taktiku. Vispirms lielākas iespaidošanas labad izņēma no atvilktnes pistoli un uz-

lika uz galda. Tad, triecot dūri pret galda malu, sāka nesavaldīgi uz mani kliegt.

Kad arī ar draudiem nekā nevarēja panākt, tad nēmās mani «apstrādāt» citiem paņēmieniem, patiesību sakot — sist. Viens jautāja, bet otrs no mugurpuses zvēla ar dūri pa galvu un kļiedza, lai atbildot ātrāk. Nepaguvu nekā atbildēt, kad nāca jauns zvēliens. Tad sāka sist ar gumijas nūjām pa galvu un kaklu, notrieca zemē, turpināja sist, spārdīt ar kājām, kamēr zaudēju samaņu.

Kad atguvu samaņu, biju apliets ar aukstu ūdeni. Mani nosēdināja krēslā.

— Nu, varbūt apdomājāties? Jūs taču esat bezizejas stāvoklī. Jūs tak gaida «šlīpse» (t. i., pakāršana). Jūs tiesās pēc 102. panta otrās daļas, t. i., par bruņotu terororu. Bet, ja iespītēsieties, mēs varam arī šeit uz vietas nosist, aprakt kaut kur mežā, un ne gailis jums pakal nedziedās!

Kad arī tas nelīdzēja, atkal sāka sist līdz nemaņai. Soreiz atguvos kādā atsevišķā tumšā istabā bez logiem. Aptaustīju seju — tā viscaur sāpēja un bija asiņās. Arī drēbes ar asins traipiem. Viss ķermenis likās salauzts. Piegāju pie durvīm un sāku tās dauzīt. Kāds pienāca un rupjā balsī uzprasīja, ko vajagot. Teicu, ka nomazgāties.

Izlaida. Izrādījās, ka neatrodos vaīrs parastajās aresta telpās, bet kādā citā stāvā atsevišķā kamerā, kur turēja tikai pagaidām, kamēr izdarīja pirmo, tā saukto «karsto» nopratināšanu ar piekaušanu un spīdzināšanu. Pēc nomazgāšanās mani ieskundēja atpakaļ kamerā.

Naktī atkal izsauca. Gaitenī no reproduktora skanēja jautra deju mūzika. To parasti uzgrieza, kad izmeklētājs «pratināja». No tā es sapratu, ka atkal priekšā spīdzināšana. Un nebiju maldījies.

Pēc pāris stundu «pratināšanas» mani aizveda atpakaļ uz to pašu kameru. Tad dažas dienas lika mieru. Pēc nedēļas, kad sasistā seja un deguns jau bija apdzijis, mani pārvietoja uz piektā stāva aresta telpām. Te varēja justies jau samērā mierīgi. Lai gan arī no šejienes veda uz «karsto» nopratināšanu.

Desmitajā ieslodzījuma dienā mani atkal izsauca pie izmeklētāja. Istabā atradās arī politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšnieks Fridrihsons. Šoreiz iztika bez piekaušanas, Fridrihsons vēl mēģināja visādi pierunāt, lai atzīstoties, un draudēja, ka mani tiesāšot par terorismu. Kad tas nelīdzēja, uzrakstīja nopratināšanas protokolu, skaļi nolasīja un deva parakstīt. Es atteicos bez lasīšanas parakstīt. Tad izmeklētājs lamādamies saplēsa šo protokolu un uzrakstīja jaunu, ko deva izlasīt. To jau es varēju parakstīt.

Ar to nopratināšana politpārvaldē beidzās. Pēc nedēļas mani pārveda uz Centrālcietumu. «Melnā Berta» aizriboja garām Matīsa kapiem un apstājās pie cietuma vārtiem. Pa mašīnas kulbas aizrestoto lodziņu varēja redzēt cietuma administrācijas korpusa sarkano ķieģeļu sienu. Durtiņas atvērās, un mēs pieci izkāpām no mašīnas un, pēdējo reizi pametuši acis atpakaļ uz pilšētas pusi, iegājām pa maziem vārtiņiem cietuma teritorijā. Tiku ievietots kādā no tā sauktajām sadalīšanas kamerām. Apmēram septiņi soļi plata un divdesmit soļu gara, patumša telpa ar asfalta grīdu; gaitēņa pusē smagas dzelzs durvis, otrā — restots logs, kas pāri pusei nokrāsots ar baltu krāsu, lai neredzētu, kas notiek ārā; pa vidu cits pie cita salikti vairāki galdī, bet pie tiem — rupji koka soli; gar malām pie sienas paceltas koka lāviņas — «nāras» ar salmu guļamiem maisiem; pie kameras gala sienas blakus restotajām durvīm bija daži plaukti, kur cietumnieki varēja turēt traukus — alumīnija bļodiņu, krūzīti un produktus. No visiem divdesmit trim šās kameras ieslodzītajiem politiskie bijām

tikai trīs — es, Koļa Stepanovs un vēl kāds Latgales zemnieku puisis. Pārējie — kriminālisti.

Pēc trim nedēļām mani pārveda uz IV korpusu un ievietoja izmeklēšanā esošo ieslodzīto kamerā. Salīdzinājumā ar iepriekšējo tā bija daudz gaišāka un arī tīrāka. Pēc iepazīšanās ar tās iemītniekiem izrādījās, ka biju ievietots tā sauktajā «inteligento» kriminālnoziedznieku kopkamerā. Par inteligentiem viņus sauca tāpēc, ka viņi bija «augsti cienijami» buržuāziskās sabiedrības locekļi — ievērojami banķieri, tirgotāji, nam-saimnieki un politiķi, kuri bija nonākuši līdz atklātiem noziegumiem. Tā man bija jauna un sākumā grūti izprotama publika. No rīta līdz vakaram viņi runāja tikai par dažādām banku un krājkasu operācijām, par uzņēmumu akciju kursiem, par dažādiem izdevīgiem un neizdevīgiem komerciāliem darījumiem. Sajās sarunās bieži tika pieminēti augsti stāvošo tā laika valstsvīru un pazīstamu latviešu buržuāzijas pīlāru uzvārdi. Tie visi, kā no sarunām varēja secināt, viņiem bija savi cilvēki.

Lūk, viens no šiem «iekritušajiem» valdošās buržuāzijas dižvīriem — krājaizdevumu bankas «Zelta lats» direktors Oto. Neilgi pirms manas apcietināšanas vairākas nedēļas no vietas visa buržuāziskā bulvāru prese bija pilna ar vissensacionālākajiem aprakstiem par naudas noguldītāju grandiozo apkrāpšanas afēru. Šās līdz pēdējai iespējai izreklamētās krājaizdevumu bankas «Zelta lats» vadītāji, izmantojot visu kapitālistiskās reklāmas mākslu, iestāstīja, ka viņi dodot par šajā krājkasē ieguldīto naudu desmit procentus. Tas bija pasākaini augsts procents. Daudzi lētticīgie ieguldīja šajā bankā visus savus sūri nopelnītos un krātos latus. Tādā veidā banka īsā laikā savāca lielas summas un... bankrotēja. Visi ieguldītāji kļuva nabagi, bet šās bankas saimnieki — miljonāri. Šās afēras organizētāju Oto notiesāja uz trīs gadiem cietumsoda, bet jau pēc

gada amnestēja. Kā redzams, ne viņš vien bija guvis labumu šajā komerciālajā darījumā.

Līdzīgu afēru bija nostrādājis arī kādas apdrošināšanas sabiedrības direktors un vairāki citi.

Cietumā viņi visi bija privileģētā stāvoklī — piensumus varēja saņemt katru dienu. Un nesa viņiem arī veselīem groziem vissmalkākos ēdienus un visādas delikateses, arī satikties ar piederīgajiem viņiem atļāva katrā laikā. Viņu lietas kārtoja visslavenākie un dārgākie Rīgas advokāti. Cietuma ēdienu šie kungji neēda. Daži mēģināja piedāvāt man no sava bagātīgā galda, bet es kategoriski atteicos — no šādiem cilvēkiem es nekā nevarēju ņemt pretī.

Taču drīz cietuma administrācijā noskaidrojās, ka šajā kamerā mani ielikuši pārpratuma dēļ, un pēc nedēļas mani pārvietoja politieslodzīto izmeklēšanas kopkamerā Nr. 8. Te savu cīņas biedru vidū nosēdēju visu izmeklēšanas laiku — gandrīz veselu gadu. Un sāku izprast, ko nozīmē agrāk bieži dzirdētie vārdi: cietums — strādnieku augstskola. Šeit es apguvu marksisma-lenīnisma pamatus un mācījos saprast daudz ko tādu, ko līdz šim neizpratu.

Jau ar pirmo soli šajā kamerā es izjutu biedru vislielāko gādību un izpalīdzību. Tas bija saliedēts, draudzīgs politieslodzīto kolektīvs, kas brālīgi dalījās gan priekos, gan bēdās. Parasti šeit bija divdesmit astoņi, trīsdesmit cilvēki. Tie, kam pietrūka nāras, gulēja uz galdiem. No šā kolektīva biedriem visspilgtāk palikuši atmiņā Ansis Kadiķis, Ernests Ozoliņš, Valdis Pūķis, Pēteris Kurzemnieks, Sniedziņš, Millers, Liepiņš, Kārklīņš, Rozenštoks, Karpovs, Galiņš, Mazjēcis, Adlers, Griķītis, Garzubovs, Svāns, Lībersons, Spungins, Bjaļijs, Sprugevičs, Pētersons, Elbe, Dūče, Petruļevičs, Grīslis un citi.

Kamerā dzīve daļēji ritēja pēc pašu izstrādātas kārtības. Pēc rīta tualetes un brokastīm sākās «klusā

stunda», t. i., patstāvīgas mācības un grāmatu lasīšana. Pēc pusdienām — atpūta ar atļauju nolaist nāras un pēc tam atkal mācības vai pārrunas. Slepni organizējām seminārus, jautājumu vakarus, kuros iztirzājām izlasīto vielu, vai apspriedām dažādus jautājumus — gan teorētiskus, gan pēdējos notikumus. Jāteic, ka šo semināru un jautājumu vakaru disputi un strīdi bija visefektīvākā dažādu politisku jautājumu noskaidrošanas forma. Mācību programmā ietilpa politika, dialektiskais un vēsturiskais materiālisms, partijas vēsture, ģeogrāfija, vispārīgā vēsture, matemātika, krievu valoda un vēl citi priekšmeti. Noteikts laiks bija ieplānots arī daiļliteratūrai. Citi vēl mācījās kādu no svešvalodām.

Politieslodzītajiem arī cietumā bija sava stingra organizācija: vispirms kopējā visā cietumā, tad katrā korpusā, korpusu kameru grupā. Sava organizācija bija arī kopkamerām un, beidzot, katrā kopkamerā vai vienīcu grupā. Katrai tādai organizācijas vienībai vadība bija vai nu izraudzīta no augšas, vai arī ievēlēta. Šie vadošie centri uzturēja sakarus savā starpā, starp kamerām un korpusiem, kā arī ārpus cietuma sienām. Katrs politieslodzītais iekļāvās šai cietuma organizācijā jeb, kā toreiz teica, — cietuma kolektīvā un pakļāvās visiem kolektīva un tā vadības norādījumiem un rīkojumiem.

Sakarus uzturējām ārpus cietuma visdažādākajos veidos, gan ieliekot zīmītes pienestajos produktos, veļā, apģērba gabalos, gan iešujot vīlēs uz smalkas zīda drēbītes rakstītas zīmītes. Uz āru bieži vien pastu nodeva sodu izcietušie biedri, dažreiz arī kriminālieslodzītie, uzticami cietuma uzraugi, ieslodzītie, kas gāja ārā darbos, pēc norunas, ļoti piesardzīgi pārmeta zīmītes pāri cietuma sētai, utt. Ja viena sakaru līnija pārtrūka, rezervē vienmēr bija cita, tā ka sakari ar vaļu gandrīz nekad uz ilgāku laiku nepārtrūka un cietumā

ieslodzītie komunisti un komjaunieši vienmēr bija saistīti ar savu Centrālo Komiteju, vienmēr dzīvoja vienu kopēju dzīvi ar to, izcīnīja vienu kopēju cīņu. Nekādi cietuma mūri nevarēja ne nožogot, ne atraut cietumā ieslodzītos biedrus no Latvijas darbaļaužu kopējās cīņas pret buržuāziju, par padomju varu.

1932. gada decembrī mani tiesāja. Izmeklēšanas kamerā biju nosēdējis gandrīz gadu.

Mēs bijām vienā lietā mākslīgi «sastīķēti» 13 cilvēki, visi jaunieši, kaut gan katru no mums apvainoja pilnīgi dažādās lietās, un agrāk mēs redzējušies nebijām.

Lai gan tiesā savu vainu neviens neatzina un nekādu lietišķu pierādījumu nebija, tomēr visus notiesāja uz dažāda ilguma cietuma gadiem. Man piesprieda četrus gadus katorgā bez iepriekšējā izmeklēšanā pavadītā gada ieskaitīšanas soda laikā. Tātad faktiski man iznāca nosēdēt piecus gadus.

Sākumā mani ievietoja viennīcā (kamerā, kura bija paredzēta vienam, bet telpu trūkuma dēļ sēdējām divi) kopā ar jelgavnieku Gūtmani. Mēs turpinājām kopkamerā aizsāktās politmācības. Pa starpām lasījām daļēji literatūru un pārrunājām visdažādākos jautājumus. Vēlāk sēdēju kopā ar rēzeknieti Zubrovski, tad — Brolišu un pēc tam ar Rūdolfu Pētersonu. Tā kā viennīcas režīms bija daudzkārt stingrāks un izolētība lielāka nekā kopkamerās, tad arī bija sarežģītāk uzturēt sakarus, tomēr sakari ar citām kamerām, korpusiem, cietuma politieslodzīto vadību un brīvi netika pārtraukti.

Pasta pārsūtīšana uz citu kameru vai korpusu līdzinājās īstam burvju mākslinieka darbam. Apstākļu spiesti, šim nolūkam izgudrojām visneiedomājāmākos paņēmienus, apgūdami šai ziņā īstu virtuozitāti. Par pastkastītēm izlietojām slotu un saslauku liekšķeri, kam ar maizi pielipinājām zīmīti, un tad pats uzraugs tādu «pasta kastīti» pēc vienas kameras izslaucīšanas nodeva tālāk nākošajā kamerā, kur biedrs zīmīti izņēma.

Šim nolūkam izlietojām arī visdažādākās vietas tualetē, gaitenī, zem trepju margām vai citur, kur, garām ejot, «pastu» varēja nemanot pielipināt ar maizi. Ar augšējo un apakšējo stāvu uzturējām sakarus, nolaižot pastu pa logu ar diedziņu, ar citiem korpusiem — izmantojot pirti.

Šāda sakaru uzturēšana prasīja pastāvīgu risku un stiprus nervus, jo iekrišanas gadījumā vainīgais dabūja septiņas diennaktis karcerā un «melno mēnesi».

Kad 1934. gada beigās mani ievēlēja par cietuma IV korpusa vadības «kolektīva biroja» priekšsēdētāju, pie manis koncentrējās sakaru līnijas gan ar visiem šā korpusa stāviem un grupām, gan ar citiem korpusiem. Gandrīz katru dienu vajadzēja pastu saņemt un arī nosūtīt citiem. Kādu rītu man bija jānolaiž pasts uz apakšējo stāvu. Brīdis bija izdevīgs. Es pakāpos uz ķebliša un izmetu diegā iesieto pastu pa logu. Signalizēju uz leju, ka iet pasts. Atbildēja, ka saprasts un viss kārtībā. Taču pēkšņi atsprāga durvis, uzraugs kā tīģeris ielēca kamerā un metās man klāt. Es palaidu diegu vaļā un uzrauga roka to vairs nerasniedza. Diega gals uzrauga acu priekšā mierīgi pārslidēja pāri kaplodziņa rāmim un pazuda tumsā. Uzraugs, ne vārda neteicis, izmetās laukā, lai skrietu lejā un tur mēģinātu to saķert. Es tūlīt nodevu uz leju briesmu signālu.

Uzraugs pastu apakšā neatrada. Biedri to bija paguvuši norīt.

Mani aizveda pie dežūrējošā cietuma priekšnieka vietnieka Āža, bijušā baltgvarda, rūdīta sadista un bendes, strādnieku slepkavotāju komandas vadītāja 1919. gadā, kad Rīgā krita padomju vara. Noklausījies uzrauga ziņojumu, Āzis sāka kliegt, ka visi komunisti jānošauj, un lika mani iesēdināt uz septiņām diennaktīm karcerī. Piedevām vēl iedeva «melno mēnesi».

Karceri bija ierīkoti cietuma korpusa pagrabā zem viennīcām. Mans karceris bija pilnīgi tumša, trīs soļus

gara un nedaudz vairāk par soli plata ala. Vienā malā bija šaura, zema koka lāviņa. Karceri nekad nekurināja, un tādēļ tur bija tik drēgns un auksts, ka gulēt gandrīz nebija iespējams. Est deva vienu reizi dienā — nelielu gabalu maizes un bļodiņu ar aukstu nevāritu ūdeni. Pirms ievietošanas karcerī kopā ar jostu un citām mantām atņēma arī visas siltās drēbes un iedeva plānas linu bikses ar blūzi. Iegrūžot karcerī, vēl saņēmu pāris sāpīgu dunku mugurā, kuras pavadīja draudi vienreiz par visām reizēm izrēķināties ar komunistiem, sasaldēt viņus karceros par ledus gabaliem, nobeigt ar diloni utt.

Iegrūsts karcerī, atsēdos uz zemās lāviņas. Sākumā aukstumu nejutu, bet pēc piecpadsmit minūtēm drēgnums sāka lodāt pa muguru un drīz pārņēma visu ķermeni. Lai drusku sasildītos, sāku staigāt. Trīs soļi turp, trīs atpakaļ. Un tā līdz pagurumam.

Laika sajēga bija zudusi, visapkārt valdīja pilnīgs klusums. Tikai, kad pirmā stāva kopkamerās vakarā no darba pārnāca kriminālisti, dzirdēju koka tupeļu klaboņu. No tā varēju secināt, ka pienācis vakars. Pēc šī trokšņa rītā atkal varēju noteikt, ka uzaususi diena. Reižu reizēm klusumu pārtrauca tikai žurku pīkstieni, kuras, kad es atgūlos, līda klāt, rāpās virsū un mēģināja kost. Kad pēc bezgalīgas staigāšanas biju noguris līdz pilnīgam nespēkam, likos uz nāriņas un mēģināju kaut drusku iemigt. Beidzot uz pāris stundām iekritu miegā kā nesamaņā. Kad atmodos, ķermenis no aukstuma bija tā sastindzis, ka nevarēju pat locekļus pakustināt.

Pēc trim diennaktīm tumšajā karcerī mani uz vienu diennakti pārvietoja gaišajā karcerī, kas atšķīrās no tumšā ar to, ka te bija maziņš, aizrestots un ar baltu krāsu aizkrāsots caurums, ko sauca par logu, un vēl ar to, ka te bija vēl aukstāks. Kad jautāju cietumzraugam, kāpēc tāda augstsirdīga pārvietošana uz gaišo

karceri, uzraugs paskaidroja, ka cietuma vadība gādājot par manu veselību un acu gaismu. Pēc gaišā karcerā pārējās trīs diennaktis atkal pavadīju tumsā.

Kad nokļuvu atpakaļ kamerā, mani kratīja drudzis, temperatūra sacēlās līdz 39°. Atsauktais cietuma feldšeris pateica, ka blēņas vien esot un tādu nieku dēļ nevajadzējis viņu šurp saukt. Viņš iedeva dažas tabletes aspirīna un vairs nerādījās. Pa visu cietumā pavadīto laiku es šādos karceros biju deviņas reizes, kopā — sešdesmit trīs diennaktis.

Kādu dienu 1933. gada pavasarī mēs izdzirdējām no apakšējā stāva skaļus kļiedzienus: «Palīgā, mani žņaudz!» — tad cīņas troksni, ķeblišu un trauku kritienus un atkal izmisīgus kļiedzienus: «Palīgā, žņaudz!» Mēs sapratām, ka uzraugs mēģina kādam atņemt zīmīti, kuru tas cenšas norīt. Protestēdami pret šādu rīcību, mēs nekavējoties sākām ar visu spēku daudzīt durvis, sākumā ar dūrēm, tad ar ķeblišiem, un kļiedzām, lai pārtrauc žņaugšanu. Citās kamerās darīja to pašu. Viss korpuss dārdēja. Kļiedzieni turpinājās, un mēs sākām sist kamerās logus. Stikli trinkšķēdami izbīra. Caur izsistajiem logiem mēs kļiedzām: «Palīgā, uzraugs žņaudz un sit politieslodzīto!»

Pēc dažām minūtēm korpusa gaitenī iedrāzās ar šautenēm bruņota dežūrējošā «nomierināšanas komanda». Kameru durvis cita pēc citas atsprāga vaļā, un uzraugi, mūs nežēlīgi daudzīdami, vilka ārā no kamerām un pa galvu pa kaklu grūda pa gaiteni kāpnēm lejā. Tur mūs sagaidīja citi uzraugi un, mežonīgi sizdami, pavadīja līdz pagraba stāva karcerim, kur izģērba veļā un sasisus — ar asiņainām brūcēm — sabāza vienā karcerī pa četri pieci cilvēki. Nevarējām ne gulēt, ne staigāt, ne lāgā sēdēt.

Katram bija ievainojumi. Plēsām no kreklu apakšējās malas strēmeles, lai pārsietu asiņojošās rokas, kājas un

galvas. Man asiņoja ar šautenes laidī sasistā roka. Nekāda medicīniskā palīdzība nebija gaidāma, te mierīgi varēja kaut vai nomirt. To mēs labi zinājām.

1935. gada jūlijā atkal cietuma gaitenī atskanēja drausmīgi kliegzieni. Mēs sākām jau sist durvis, kad izdzirdām no apakšas «telegrāfu». Sākām klausīties. Biedri ziņoja, ka politieslodzītais Sniedziņš sajucis prātā un tāpēc kliedz. Sniedziņu aizveda uz tā saukto «piekto korpusu» jeb trakomāju. Tur viņu ārstniecības nolūkā kailu bāza vannā un dauzīja ar slapju dvieļi. Tādā veidā viņu galīgi nomocīja, un viņš drīz pēc tam nomira.

Šo ārstēšanas veidu cietuma administrācija dažreiz piemēroja pilnīgi veseliem, ja vien gribēja ar kādu pārāk nepaklausīgu ieslodzīto izrēķināties. Viņu pasludināja par prātā jukušu, un cietuma ārsts parakstīja piektā korpusa «ārstēšanas» procedūru, t. i., auksto vannu un piekaušanu. Pēc šādas «ārstēšanas» cilvēks patiešām saslima. Tā latviešu nacionālā buržuāzija izrēķinājās ar Latvijas strādnieku šķiras labākajiem dēliem un meitām.

1933. gadā vienlaikus ar vispārējo kursu uz fašizāciju tika izdots jauns drakonisks soda likums, kas paredzēja politieslodzīto cietuma režīma ārkārtīgu pasliktināšanu Latvijas cietumos. Tagad ieslodzītos varēja piespiest strādāt spaidu darbos, ieslēgt važās, kā arī jūtami sašaurināt cietumā pieejamās literatūras apjomu. Šis likums, tāpat kā 1927. gada tā saucamais progresīvais soda režīms, paredzēja trīs «labošanas» kategoriju ieviešanu kā politieslodzītajiem, tā arī kriminālnoziedzniekiem. Jaunās sistēmas nolūks bija dezorganizēt un sašķelt politieslodzīto iekšējo organizāciju un solidaritāti, lai mazinātu viņu cīņas un pretošanās spēkus. Bet to nedrīkstēja pieļaut. Pret šo jauno reakcijas uzbrukumu Latvijas Komunistiskā partija organizēja protesta kampaņu. LKP CK un LKJS CK savos

uzsaukumos aicināja darbaļaudis rīkot protesta demonstrācijas un streikus. Latvijas strādniecība atsaucās uz šo aicinājumu. Notika desmitiem demonstrāciju, streiku, mītiņu, kuros tika izteikts visasākais protests pret reakcijas jauno uzbrukumu politieslodzītajiem. Saeimas deputāti, valdības locekļi, iekšlietu ministrs, prokuratūra, tiesa un laikrakstu redakcijas saņēma tūkstošiem protesta vēstuļu, kurās pieprasīja atcelt jauno soda likumu. Tā bija viena no plašākajām masu kustībām strādnieku šķiras cīņā visā buržuāziskās varas pastāvēšanas laikā Latvijā.

Pēc LKP CK un politieslodzīto kolektīva saskaņota kopēja lēmuma 1933. gada 1. augustā visos Latvijas cietumos tika izsludināts protesta bada streiks, kurā piedalījās visi politieslodzītie un arī daļa kriminālo. 1933. gada bada streiks, kas pēc savām formām un metodēm bija līdzīgs 1927. gada bada streikam, ilga gandrīz 13 dienas. Tā bija varonīga un smaga protesta cīņa pret reakcijas jauno uzbrukumu buržuāziskās Latvijas cietumu mūros ieslodzītajiem revolucionāriem. Šis bada streiks radīja plašu atbalsi ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs. Protestus buržuāziskās Latvijas valdībai piesūtīja Francijas, Beļģijas un citu valstu komunistiskās partijas, kā arī redzami kultūras un zinātnes darbinieki — Romēns Rolāns un vairāki citi. Taču buržuāziskās Latvijas varasvīri, juzdamies droši tuvojošā fašisma apstākļos, nepiekāpās un jauno soda likumu neatcēla.

1933. gada nogalē, 1934. gada sākumā cietuma režīms kļuva aizvien nežēlīgāks. Uzraugi izmantoja visniecīgāko ieganstu, lai kādu iesēdinātu karcerī, citam iedotu «melno mēnesi» vai piekautu. Fašistiski noskaņotie uzraugi atklāti draudēja, ka drīz visus komunistus «pieliks pie sienas». No cietuma administrācijas un uzraugu izturēšanās varēja just, ka tuvojas fašistiskais apvērsums.

1934. gada 15. maijā uzzinājām, ka cietuma teritorijā ienākusi un izvietojusies bruņota kareivju grupa un aizsargi. 16. maijā «pa telegrāfu» saņēmām ziņu, ka pagājušā naktī Ulmanis izdarījis fašistisko apvērsumu, ka likvidētas arī visas sociāldemokrātu organizācijas un daļa to aktīvo biedru apcietināta. Tika arī paziņots, ka cietuma teritorijā ienākusi jauna apbruņotu aizsargu grupa, kura gribot izrēķināties ar komunistiem, ka jābūt gataviem uz visu, ja būs vajadzīgs, jāaizstāvas līdz pēdējam. Taču diena un nākamā nakts pagāja mierīgi, aizsargi un kareivju patruļa aizgāja.

Cietuma režīms kļuva arvien bargāks. Tūlīt pēc jaunā soda likuma pieņemšanas mūs darbā vēl nesūtīja, to sāka darīt nedaudz vēlāk. Katorgas darbos notiesātajiem noorganizēja vairākas papildu darba vietas — lielākās no tām bija kalķakmens lauztuve Kalnciemā un kūdras fabrika Siguldā.

1935. gadā arī mani pārcēla uz politieslodzīto darba kopkameru ceturtā korpusa pirmajā stāvā. Tur jau bija priekšā daudz pazīstamu biedru.

Kūdru izkrāvām no dzelzceļa vagoniem un nogādājām cietuma katlu mājas pagalmā. Te strādāja vairāk nekā simts cilvēku no dažādiem korpusem. Te saņēmām pastu — nelegālos žurnālus un laikrakstu «Cīņa». Izkraudot no Siguldas kūdras fabrikas pienākušos vagonus ar kūdru, mēs jau iepriekš zinājām, kāda vagona kurā stūrī zem kūdras noslēpts pasts ar literatūru un vēstulēm. Rīgas biedri bieži vien pa nakti ielika pastu vēl cietuma teritorijā neievestās kūdras kaudzē. To paņemt un ienest reizē ar kūdru cietuma teritorijā bija pavisam vienkārša lieta. Tā dabūjām informāciju par to, kas notiek ārpusaulē.

Pa vakariem kamerā mācījāmies un spriedām par visdažādākajiem politiskajiem un citiem jautājumiem. Saņemto pastu un nelegālo literatūru parasti lasījām pēc vakara pārbaudes, kad kameras atslēgas vairs neatra-

dās pie dežūrējošā uzrauga, bet korpusa kancelejā, un uzraugs, pamanījis ko aizdomīgu, uzreiz nevarēja ieskriet kamerā.

Kādu dienu no ārpasaules saņēmām nelegālās «Cīņas» eksemplāru. Vakarā pēc pārbaudes, ielicis «Cīņu» grāmatā tā, lai no durvīm nekā neredzētu, klusi lasīju to priekšā pārējiem biedriem. Te pēkšņi grupa uzraugu veikli atslēdza kameras durvis un drāzās pie galda, kur mēs sēdējām. Es paguvu nomest «Cīņu» zem galda. Bet uzraugs tomēr bija pamanījis, ka es to lasu. Mani aizveda pie cietuma priekšnieka. Viņš mani labi atcerējās no iepriekšējām reizēm un pavēlēja korpusa vecākajam:

— Nosūtīt uz septiņām karcerī! Melno! Pēc tam atpakaļ viennīcā un ar pirmo partiju uz Kalnciemu. Pietiek mums ar viņiem krāmēties! Lai palauž akmeņus, varbūt tas izārstēs.

Nosēdēju «septiņas», pēc tam atkal viennīcā, un pēc nedēļas ar kārtējo partiju mani aizveda uz Kalnciema katorgas akmeņlauztuvēm.

Sākās vissmagākais posms manā soda izciešanas laikā. Daudzi zina, ka Kalnciems atrodas netālu no Jelgavas un ka tur ir lieli ķieģeļu ceplī un kaļķakmens lauztuves. Taču ne visi zina, ka tur Latvijas fašistiskās diktatūras laikā bija arī īsta nāves nometne — Kalnciema katorga.

Netālu no Lielupes krasta bija dziļa un plaša bedre, kur lauzta kaļķakmeni. Ap trīssimt metru no bedres ar biezu dzeloņstiepli žogu apvilktā laukumā atradās katordznieku baraka.

Baraka bija liela, šķūnim līdzīga mūra ēka, kuras vienā galā atradās virtuve, saimniecības telpas un pirts, otrā galā liela istaba — katordznieku dzīvojamā telpa, ja par tādu to var saukt. Nebija aizmirsti arī karceri — mazi, neapkurināmi, tumši bunkuriši vienā ēkas stūrī, puspagrabā.

Tālāk aiz žoga — administrācijas un nometnes priekšnieka Puķes un uzraugu dzīvojamās ēkas.

Tāda manā atmiņā saglabājusies Kalnciema katorgas kopaina.

Jau pa ceļam mūsu pavadoņi, akmeņlauztuves nometnes uzraugi, sniedza mums pirmo priekšstatu par režīmu jaunajā dzīves vietā. Viņi mežonīgi kļiedza un lamājās, solīja bēgšanas mēģinājumā mūs uz vietas nošaut, bet pie mazākās nepaklausības — nosist vai nosaldēt nometnes karcerī utt. Draudus pastiprināja ar darbiem: dažus gājienā mazliet atpalikušos nekavējoties smagi piekāva.

Mūs iedzina barakā. Pirmās ieraudzīju garas lāvu rindas: pa vienai gar katru malu un divas rindas pa vidu, galvgaļiem kopā, bez atstarpēm lāvu starpā. Starp lāvu rindu galiem šaura eja. Barakas galos guļamlāvas divos stāvos, bet sānu malās gari koka galdi. Abos lielās telpas galos pa apaļai krāsnij. Gaiss dūmu un izgarojumu pilns. Cilvēki nomocīti, noguruši, cits — kā nokritis ar visām dubļainajām drēbēm uz nāras, tā aizmidzis krāc. Pavisam šai telpā saspriests ap simt cilvēku. Ieraugu daudz paziņu gan no cietuma, gan no agrākā kopējā arodbiedrības un komjaunatnes darba. To vidū ir O. Sūlmeisters, P. Briedis, E. Frīdrihsons, J. Piesis, E. Mukins, M. Edžiņš, E. Rozenbergs, F. Duče, G. Grīnbergs, F. Sniedziņš, N. Ezers u. c.

Biedri mums ierādīja brīvās lāviņas un apbēra ar tūkstoš jautājumiem par jaunumiem «centrālē» un Rīgā. Visu, ko zinājām, izstāstījām. Tad biedri mūs informēja par dzīvi un kārtību Kalnciemā. Tā bija drūma informācija.

No rīta pulksten sešos komanda «celties», tualete. Pulksten septiņos komanda «darbā». Pulksten trīspadsmitos vienu stundu ilgs pusdienas pārtraukums. Tad atkal darbs līdz desmitiem vakarā, dažreiz arī vēl ilgāk.

Sākumā mani iedalīja darbā pie divus metrus biezas zemes kārtas norakšanas, lai atsegtu plienakmens slāni. Taču jau pirmajā dienā pārliecinājos, ka šeit visgrūtākais nebija darbs, bet gan nometnes administrācijas izsmalcinātās mocīšanas metodes.

Sevišķi grūti gāja lietainajās rudens dienās. Mālainā zeme lipa pie lāpstas, pie cietuma zābakiem, pie vagonēšu riteņiem. Viss pretīgi glums un slidens. Apkārt mālainu dubļu jūra. Drēbes, seja, rokas — viss aplipsis ar māliem un pārvērties mālu pikā. Sliežu ceļš sašķobījies, vietām izplests platāks nekā nākas, un vagonete pēc katriem desmit, piecpadmit soļiem izlēca no sliedēm. Kamēr to atcēla atpakaļ, arī pārējās vagonetes bija spiestas apstāties.

Biedri nāca palīgā uzcelt. Bet nometnes uzraugi stāvēja augšā bedres malā, kļiedza, lamājās visneķītrākajiem vārdiem un draudēja. Tā bija rīta pusē. Pievakarē uzraugi nokāpa bedrē un sāka «iespaidot» ne tikai ar vārdiem, bet arī ar darbiem — grūda mugurā šautenes laidī, bet, tumsai iestājoties, arī smagi piekāva un peldināja saltā ūdens bedrē.

Pie akmeņu laušanas strādājām komandās vai brigādēs pa 8—9 cilvēkiem katrā. Brigādei bija noteikta dienas norma — izlauzt un izvest ar vagoneti «kalnā», t. i., ārā no bedres, un sakraut strēķī 8—10 m³ plienakmens. Ja kāda brigāde normu laikā nevarēja izpildīt, tad šo brigādi vai dažus tās fiziski vājākos cilvēkus atstāja vakarā bedrē vienus un ar viņiem smagi izrēķinājās. Tas bija administrācijas iemīļotais soda veids par normas neizpildīšanu.

Dažreiz dzinām vagonetes ar akmeņiem uz Lielupi, kur tos lādējām liellaivās vešanai uz Rīgu. Parasti uzraugi lika dzīt vagonetes ar akmeņiem skriešus. Paši viņi stāvēja uz vagonetēm — viens uz priekšējās, otrs uz beidzamās. Šo skriešanu saucām par «hipodromu». Pēc šī darba nogurām tā, ka tikko spējām pavilkēt kā-

jas. No lielā nogūruma pat ēdiens negaršoja, un bieži vien, līdzko ienācām barakā, nenogērbusies, ar visām netīrajām drēbēm apgūlāties uz lāviņas un tūlīt pat iemīgām smagā miegā.

Slapjā laikā rudenī un pavasarī mūsu «siltās drēbes» — baltas linu bikses un svārki ar paplānu vatējumu iekšpusē — pārvērtās dubļu pikā.

Nometnes administrācija un uzraugi bija īpaši atlāsīti, Tie bija īsti nezvēri cilvēka izskatā. Lielākā daļa bija sadisti, kam cilvēku ciešanas sagādāja baudu, patikamu izklaidēšanos, izpriecu. Šajā ziņā sevišķi izcēlās tieši nometnes priekšnieks Puķe, kam nekad netrūka izdomas un fantāzijas cilvēku mocīšanā. Tādi paši sadisti bija arī visi pārējie, īpaši Puķes palīgs Karlovs. Ja viņam būtu bijis atļauts ieslodzītos nogalināt, sagraizīt gabalos, viņš to darītu ar vislielāko prieku.

Nometnes sadisti ārkārtīgi nežēlīgi izrēķinājās ar politieslodzītajiem, pret kuriem viņi, būdami zvērīnāti fašisti, izjuta jo sevišķu naidu, taču netika žēloti arī kriminālieslodzītie.

Reiz nometnes priekšnieks Puķe par savu uzjautrināšanās objektu bija izraudzījis sīka auguma, fiziski vāji attīstītu cilvēku, kas bija notiesāts par nodarbošanos ar kontrabandu Lietuvas pierobežā.

Jau no pusdienām šo puisī sāka dzenāt speciāli norikots uzraugs. Tas viņam lika ar spaini izsmelt duļķaino ūdeni no lielas peļķes. Tas bija tikpat bezjēdzīgs un nevajadzīgs darbs kā Dantes ellē aprakstītie grēcinieku mocīšanas darbi.

Puisis no sākuma mēģināja turēties un izpildīt šo uzdevumu. Bet no uzrauga pastāvīgiem lāstiem, ņirgām, grūdieniem un sitieniem pievakarē tam izsīka pēdējie spēki. Viņš iekrita tieši dubļu peļķē un nevarēja vairs piecelties. Tūlīt pieskrēja Puķe un, drausmīgi lamādams, sāka viņu spārdīt kājām pa dziļo dubļu peļķi.

Ieslodzītais, no galvas līdz kājām izvālāts dubļos, vaidēdams un stenēdams pussēdus un, noliecies pie Puķes kājām, raudādams sāka lūgties, lai viņu vairāk nemoka, bet Puķe ar smago zābaku iespēra viņam tieši sejā. Cauri dubļu kārtai uz sejas izspiedās asins straumīte, un nelaimīgais iekrita atkal dubļu peļķē. Viņš vēlreiz uzrausās ceļos, saknupa un drausmīgā balsī sāka gaudojoši gari kliegt: «Vā-ā-āi, vā-ā-āi, vā-ā-āi...» Puķe vēlreiz paskatījās uz viņu, kopā ar uzraugu sadistiski nosmējās un tad aizgāja. Cietušais palika dubļos un gari, drausmīgi vilka savu nesakarīgo «vā-ā-āi, vā-ā-āi...». Klusajā vakarā šīs gaudas skanēja pa visu akmeņlauztuvi.

Mēs, pārējie ieslodzītie, turpat līdzās piekraudami pēdējo vagoneti ar akmeņiem, šausmās sastingām, redzēdami ārprātīgo skatu. Taču apstāties darbā nedrīkstējām, jo tūlīt pašus piemeklētu līdzīgs liktenis. Kā pusautomāti dzinām savu vagoneti kalnā. No akmeņlauztuves bedres visu laiku skanēja drausmīgais, gaudojošais «vā-ā-āi»... No bedres malas pēdējo reizi atskatījāmies lejā. Bedre tukšojās, jo darba laiks beidzās un pēdējās vagonetes lēni cita pēc citas vilkās augšup. Tikai nomocītais, sīkais cilvēks, uz ceļiem saknupis dubļu peļķē, līdzīgs drebošai dubļu pikai, pusārprātā turpināja savu stiepto gaudošanu.

Ap viņu kā kraukļu bars ap gaidāmo upuri sāka pulcēties uzraugi ar Puķi priekšgalā, lai vēl paņirgātos un pēc tam aizstieptu uz karceri.

Pēc tam šis ieslodzītais barakā vairs neatgriezās — pēc dažām dienām tieši no karcera viņu aizveda uz Centrālcietauma slimnīcu. Tur viņš drīz vien nomiris.

Pastāstīju tikai vienu gadījumu. Bet līdzīgu bija daudz. Diezgan bieži kriminālieslodzītos ar vājāku raksturu drausmīgais režīms noveda pašnāvībā.

Kāds kriminālais, pēc aroda kurpnieks, bija notiesāts uz 3 gadiem par ādu zādzību. Šķiet, ka viņu šajā lietā

aiz lētīcības bija iepinuši citi. Viņš savā laikā bija sastāvējis kreisajā arodbiedrībā, un arī tagad viņš mums simpatizēja un, kur vien varēja, izpalīdzēja. Vispār viņš dzīvoja ļoti klusu un noslēgti. Kādu dienu viņš saslīma un palika barakā. Atnākot pusdienā, ievērojām, ka viņš uz savas nāras mierīgi gul. Kaimiņš sauca viņu pusdienot. Kurpnieks neatsaucās. Kad novilkām no galvas segu, ieraudzījām, ka viņš bija pārgriezis rokām dzīslas un no noasiņošanas miris. Vairāki mēģināja pakārties, citi sevi sakropļoja. Pa lielākai daļai tas notika tāpēc, ka cilvēki nespēja izturēt cinisko ņirgāšanos. Pats redzēju gadījumu, kad jauns puisis, kriminālais, tika novests tik tālu, ka pabāza kāju zem vagonetes riteņiem. Kājas pēdu saspieda, un vēlāk slimnicā to amputēja.

Politieslodzītie līdz tādām stāvoklim nenonāca — ne tāpēc, ka viņi būtu fiziski izturīgāki, bet gan tāpēc, ka bija morāli stiprāki, ka vienmēr jūta biedru kolektīva morālo atbalstu.

Arī ar politieslodzītajiem vismaz reizi nedēļā sarīkoja izrēķināšanos. Mēs to saucām par «jēriņu nakti», vai arī par strādāšanu «pie lampiņas». Tas nozīmēja, ka būs jāturpina darbs bedrē pie elektriskās gaismas, jo teiciens «paliksi pie lampiņas» bija uzraugu visiemīlotākais ieslodzīto iebiedēšanas līdzeklis. No uzraugu mutēs dzirdot šos trīs vārdus, katram ieslodzītajam instinktīvi pārskrēja salti drebuļi.

Drīz pienāca arī mana «jēriņu nakts». Kopā ar G. Grinbergu¹ dzinām vagoneti ar zemi. Mums nogāja vagonete no sliedēm. Tuvumā gadījās Puķe. Viņš apstājās un sāka uz mums skatīties. No viņa sarkanās sejas nojautām, ka nu nebūs labi. Sākām nervozēt, un pēc dažiem soļiem vagonete atkal nokrita no izšķobītajām sliedēm. Visi pārējie aiz mums arī bija spiesti apstāties. Puķe sāka blaut, ka mēs, «Maskavas algotņi»,

---

¹ Kritis cīņās Lielajā Tēvijas karā.

komunisti, tīšām grūžam vagoneti no sliedēm, lai sabotētu darbu.

Ar to arī sākās. Puķe norīkoja speciālu uzraugu. Viņš visu laiku sekoja mums pa pēdām, kļiedza, grūstīja un ar šautenes laidi šad tad iezvēla pa pleciem, muguru vai sānu. Tā tas vilkās kādu stundu. Dabiski, ka mums no belzieniem vagonete izlēca vēl biežāk. Tāpēc uzraugs mūs par «sabotēšanu» no šā darba atbrīvoja un lika, kā tādās reizēs bija parasts, izsmelt akmens slāņu virsas ieplakā sakrājušos dubļaino ūdeni un ar toveri, kas bija ierīkots uz nestuvēm, to iznest. Bija jau uzsalis, un peļķi klāja plāna ledus kārtiņa. Mūs dzina skriešus, lamāja un daudzīja. Spēki izsīka. Visus locekļus pārņēma nepārvarams nogurums. Mugura, sāni un rokas bija sadauzītas vienos zilumos. Acīs sāka migloties un dzirkstēlot. Mūs kājās noturēja viena vienīga doma: tikai nepakrist, tikai izturēt, citādi visas drausmīgās «jēriņu nakts» procedūras vēl nāksies pārciest.

Tā noturējāmies līdz kādiem desmitiem vakarā, tad atkal parādījās Puķe, Sargi no bedres malas nonāca lejā, un «jēriņu nakts» sākās. Mūs dzenāja ar nestuvēm skriešus, visu laiku sitot un riebīgi lamājot. Tad lika nestuves nomest un atnest kādu bedres malā guļošu koku. Mēs zinājām, ko tas nozīmē, un atteicāmies. Tad uzraugi cits pēc cita sāka mūs dauzīt un dzīt uz bedres pusi. Mēs atteicāmies uz to pusi tālāk iet, jo zinājām, ka būs peldināšana. Tas nelīdzēja. Mūs vilkšus pievilka pie bedres malas un iegrūda ledus aukstajā, stindzinošajā ūdenī. Kad izpeldējām malā, nelieši spēra ar kājām un grūda ūdenī atpakaļ. Beidzot, kad visi spēki bija izsīkuši un sākām grimt, tie mūs izvilka malā un aizvilka pa zemi uz karceri. Pie karcera mūs izģērba un pilnīgi kailus iegrūda šaurajā, tumšajā telpā.

Kad drusku atgīdāmies, appētījām šo alu. Sienas slapjas, zem kājām dubļains klons. Nāru, kur nogulties, nebija. Pēc milzīgā sasprindzinājuma atslābšanas sā-

kām pilnībā izjust stindzinošo aukstumu, kas apņēma miesu kā ledains palags. Drausmīgi salām. Arī staigāt diviem, pie tam basām kājām un pa dubļiem, gandrīz nebija iespējams.

Pēc pāris stundām izdzirdām aiz durvīm Puķes balsi. Noskrapstēja atslēga, un mūs apžilbināja kabatas laterniņas spožā gaisma.

Durvīs stāvēja Puķe ar Karlovu, abi piedzērušies. Puķe izvilka naganu un sāka mērķēt uz mums, piebilzdams:

— Tagad es jūs nolikšu. Ne gailis nedziedās. Bēgot nošauti. Likumīgi un pareizi. Tā jūs visus nošausim pēc kārtas... — Sekoja lamu vārdu un ņirgu virkne. Karlovs viņam piebalsoja.

Tad Puķe komandēja:

— Pie sienas stāties!

Mēs nekustējāmies ne no vietas. Atkal bira lamas un skanēja visbriesmīgākie draudi. Kad tas viss pašiem bija apnicis, Puķe teica:

— Iesim vēl iemetīsim pa čarkai, tad atnāksim un nobeigsim. Lai roka netrīc.

Durvīs aizvērās, un spalgi noskrapstēja atslēga.

Pēc stundas atkārtojās tas pats. Abi bija jau stipri piedzērušies un šūpojās. Puķe pacēla pistoli galvas augstumā un kādu minūti mērķēja man tieši pierē. Mēs klusējām, it kā viņu draudi uz mums nemaz neattiektos. Pusstundu tā noņēmušies, tie atkal aizgāja.

Otrā dienā mums iedeva bedrē galīgi samirkušās drānas. Izgriezām tās, cik varējām, un vilkām mugurā.

Karcerī nosēdējām septiņas diennaktis. Pēc tam man sacēlās temperatūra, taču no darba mani neatbrīvoja. Bija jāiet bedrē ar visu 38 grādu temperatūru. Kad tur pie vagonetes es bezsamaņā pakritu, mani aizveda atpakaļ uz baraku. Nogulēju trīs dienas — un atkal darbā.

Tamlīdzīgas ainas 1935. gada beigās un 1936. gada sākumā bija parasta parādība. Tikai pēc tam, kad Latvijas Komunistiskā partija ar Kominternes Latvijas sekcijas sekretariāta palīdzību ārzemēs noorganizēja plašu protesta kampaņu pret fašistiskā terora režīmu un spīdzināšanām Kalnciema katorgā, un kad pat dažās ārzemju buržuāziskajās avīzēs parādījās korespondences par drausmīgajām zvērībām Kalnciema katorgā, Latvijas fašistiskā valdība sava prestiža saglabāšanai kā ārzemju, tā arī Latvijas iedzīvotāju acīs sāka šo režīmu drusku mīkstināt, un atklātās sadistiskās zvērības izbeidza. Uz noietni pat atbrauca kāda valdības komisija it kā izmeklēt vairākas sūdzības, kas bija sūtītas Ulmaņa valdības ārzemju diplomātiskajām pārstāvniecībām.

Komisija atbrauca pie Puķes, divas dienas dzēra un uzzīvoja, tad vienu reizi izsauca dažus privileģētos kriminālos, kas pēc Puķes iepriekšējā norādījuma visas sūdzības atzina par nepamatotām. Ar šādu ziņojumu komisija arī aizbrauca.

Pēc šās komisijas aizbraukšanas Puķe pāris nedēļu trakoja vēl negantāk, bet pēc tam režīms tomēr kļuva mazliet mīkstāks, «jēriņu naktis» atkārtojās retāk.

Neraugoties uz necilvēcīgi smago darbu un nežēlīgo režīmu, politieslodzīto kolektīvs Kalnciema katorgā, tāpat kā visos buržuāziskās Latvijas cietumos, tomēr veica organizatorisku un politisku darbu. Mums bija savs ievēlēts kolektīva birojs, kas uzturēja sakarus ar ārpausli — ar LKP CK un Sarkanā Palīdzību.

Sākām izdot arī nelegālo katordznieku žurnālu «Kalnciema Katordznieks». Mani ievēlēja par redaktoru, un tāpēc ne vienu vien nakti, atsakoties no atpūtas, nācās strādāt žurnāla veidošanā. Es arī ar tušu pārrakstīju biedru rakstus sīkiem drukātiem burtiem uz plāna zīd-papīra. Žurnālā—dienasgrāmatā mēs aprakstījām jaunākos notikumus noietnē, atsevišķus administrāci-

jās izrēķināšanās aktus, ievietojām politiskus un pat teorētiskus rakstus, minējām visus Kalnciema katorgas dzīves svarīgākos notikumus. Ievietojām tur no ār pasaules dabūto jaunāko informāciju un nelegālajā presē publicētos partijas lēmumus. Bija arī karikatūras par nometnes priekšnieku Puķi, par viņa palīgu Karlovu un uzraugiem. Žurnāla izdošanā aktīvi piedalījās arī biedri M. Edžiņš, E. Fridrihsons, vēlāk E. Mukiņš un citi. Žurnāls gāja no rokas rokā. To lasīja slepeni pa naktīm.

Manas katorgas laikā iznāca vairāki žurnāla numuri. Diemžēl neviens no tiem nav saglabājies. Kādā naktī, izdarot pēkšņu kratīšanu, visi žurnāla numuri tika atņemti. Nometnes administrācija atrastos «Kalnciema Katordznieka» numurus savai priekšniecībai uz Rīgu nesūtīja, bet iznīcināja, jo tajos bija sīki aprakstītas visas Puķes, Karlova un viņa palīgu drausmīgās zvēribas. Viņi šos žurnālus iznīcināja, lai noslēptu savu asinsdarbu rakstisku vēsturi.

1936. gada 13. februārī mani atveda atpakaļ uz Centrālcietumu, jo 14. februārī izbeidzās piespriestais soda termiņš. Atstājot Kalnciemu, biju bezgala priecīgs. Grūti bija iedomāties, ka jau nākamajā dienā varēšu brīvi staigāt pa dzimtās Rīgas ielām. Taču, tiklīdz atcerējos savus akmeņlauztuvē palikušos biedrus, šis prieks uzreiz zaudēja spilgtumu.

Kādu mēnesi atpūtos, kamēr atkal apradu ar brīvību, uzzināju visus pārējos notikumus, sameklēju vecos draugus un ciņas biedrus. Drīz atradu darbu Vefā, kur mehāniskā cehā sāku strādāt par virpotāju. Biju ļoti priecīgs, taču pavisam neilgi. Pēc desmit dienām mani izsauca uz kadru daļu un paziņoja, ka «štatu samazināšanas dēļ» tieku atlaists. Saprātu, ka nevis štati vainīgi, bet gan izziņa par mani no politiskās pārvaldes. Pēc tam atradu darbu kādā atslēdznieku darbnīcā, bet vēlāk strādāju mašīnu fabrikā «Stars».

Drīz sameklēju b. Skuteļski, ar kuru sēdējām kopā cietumā, un ar viņa palīdzību uzņēmu sakarus ar partijas organizāciju. Atkal sākās revolucionārais pagrīdes darbs, tagad jau nelegālās LKP cīnītāju rindās. Bērzuāziskais cietums un katorga nebija «līdzējuši». Gluži otrādi, komunisti un komjaunieši, izgājuši «strādnieku augstskolu», vēl aktīvāk iesaistījās cīņā pret buržuāziju un fašismu, cīņā par padomju varu Latvijā.

I. PINKSIS

PAR REVOLUCIONĀRO SITUĀCIJU LATVIJĀ 1940. GADA VASARĀ

Marksisms-ļeņinisms māca, ka bez revolucionārās situācijas nav iespējama sociālistiskā revolūcija — pāreja no buržuāzijas varas pie strādnieku šķiras varas, no kapitālisma uz sociālismu. Revolucionāro situāciju Latvijā, kas bija galīgi nobriedusi 1940. gada jūnijā, noteica dažādi faktori. Buržuāziskās Latvijas ekonomika, tās imports un eksports bija cieši saistīti ar Rietumeiropas imperiālistiskajām valstīm. Otrā pasaules kara apstākļos šī saikne saira, kas galarezultātā iedzina Latvijas ekonomiku strupceļā. Pēc tam, kad hitleriskā Vācija okupēja Austriju, Čehoslovākiju un Lietuvas Klaipēdas novadu, pastiprinājās Latvijas sagrābšanas briesmas no vācu karaspēka puses. Latviešu tauta meklēja atbalstu no Padomju Savienības puses, lai paglābtos no saviem gadsimtu ienaidniekiem, kuri apspieda to septiņus gadsimtus.

Pēc Padomju Savienības un Latvijas līguma par savstarpējo palīdzību noslēgšanas 1939. gada 5. oktobrī padomju karaspēks tika izvietots Liepājas un Ventspils rajonā, lai aizstāvētu Baltijas robežas no imperiālistiskās agresijas. Šī līguma sagatavošanas gaitā atklājās Staļina politikai raksturīgās diktāta metodes. Staļins un Molotovs, aplūkojot Baltijas valstis kā PSRS ietekmes sfēru, diktēja tām savus noteikumus, kuri neatbilda

Padomju valsts un mazo zemju savstarpējo attiecību ļēniskajiem principiem. Taču objektīvi līgumā par savstarpējo palīdzību, kas nostiprinātu aizsardzības līniju pret reāli iespējamo Vācijas agresiju, bija ieinteresēta gan Padomju Savienība, gan Baltijas valstis, tajā skaitā arī latviešu tauta. Bez līguma par savstarpējo palīdzību tajā pašā gadā tika noslēgts Padomju Savienības un Latvijas tirdzniecības līgums.

Viena no svarīgākajām revolucionārās situācijas izpausmēm ir masu politiskās aktivitātes augšana. Latvijā tā spilgti izpaudās 1940. gada sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā. 1939. gadā, kaut arī nelegālās revolucionārās organizācijas pieauga ātri, atklātas masu sacelšanās vēl nebija. Bet 1940. gada 17. jūnijā, kad Latvijā ienāca padomju karaspēka papildus kontingenti (vienojoties ar Latvijas valdību), daudzu pilsētu un pagastu strādnieki un zemnieki ne tikai atklāti izrādīja savas simpātijas pret Padomju Savienību un tās bruņotajiem spēkiem, bet arī pieprasīja nomainīt Ulmaņa valdību ar Tautas valdību.

Nepieciešams norādīt, ka Padomju karaspēka papildus kontingents tika izvietots Latvijā pēc 1940. gada 16. jūnija padomju notas, kurai bija ultimātīvs raksturs. Taču objektīvi padomju karaspēka lielo kontingentu izvietošanai Latvijā 1940. gadā bija pozitīva nozīme. Ne tikai, lai aizsargātu Baltijas krastus no vācu karaspēka iebrukuma, bet arī kā faktoram, kam bija revolucionāra ietekme uz Latvijas darbaļaužu masām. Tieši no 17. jūnija sāka strauji pieaugt masu revolucionārā aktivitāte. Rīgā šajā dienā Stacijas laukumā sanāca vairāki tūkstoši cilvēku, kuri enerģiski cīnījās pret policiju, kad tā centās izklīdināt revolucionāro demonstrāciju. Vairāki simti strādnieku cieta no policistu steķiem, bet 29 cilvēki tika ievainoti, 2 no viņiem slimnīcā nomira. Sakarā ar šiem notikumiem «Cīņa» 23. jūnijā rakstīja, ka Rīgas ielās bija izlietas darbaļaužu asinis,

taču tas nenobiedēja strādniekus un viņi ar vēl lielāku aktivitāti metās kaujā.

Daugavpilī 17. jūnijā apmēram 600 demonstrantu izlauzās cauri policistu ķēdei un ar revolucionāriem karogiem un transparentiem apsveica padomju karaspēku, tāpat to darīja arī 400 darbaļaudis Skrudalienas rajonā. Ilūkstes, Abrenes, Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķī komunisti vadīja zemnieku revolucionāros nemierus. Kārsavas pagastā zemnieki jau naktī no 16. uz 17. jūniju atbruņoja aizsargus. Taču 18. un 19. jūnijā visā Latvijā sākās masu arestī. Policija un aizsargi nežēlīgi sita arestētos.

Ir jāatzīmē, ka padomju karaspēks neiejaucās revolucionāro masu sadursmē ar varas orgāniem, neiejaucās Latvijas iekšējās lietās ne tikai revolūcijas priekšvakarā, bet arī pēc tam, kad tā sākās. Tam, ka padomju karaspēks atradās Latvijas teritorijā, bija svarīga nozīme. Tas pasargāja Latviju no ārvalstu imperiālistu iejaukšanās. Karaspēka klātbūtne politiski paralizēja buržuāziju, atturot to pēc 20. jūnija no bruņotas pretošanās pret strādnieku šķiru, un iedvesmoja revolucionārās masas, kuras bija politiskā apvērsuma izšķirošais spēks.

Ievērojams notikums revolūcijas priekšvakarā bija Liepājas proletariāta uzstāšanās. To vadīja komunisti. 19. jūnijā rūpnīcas «Tosmāre» strādnieku demonstrācijai pievienojās citu Liepājas uzņēmumu kolektīvi. Pārvarot policijas un karaspēka apakšvienību pretošanos, demonstranti ar sarkaniem karogiem devās uz pilsētas centru. 20. jūnijā komunisti noorganizēja mītiņu, kurā piedalījās apmēram 10 000 cilvēku. Šajā dienā Liepājas strādnieki ieņēma pastu un telegrāfu, policijas iecirkni, vietējās avīzes redakciju un aizsargu namu. Tas viss spēcīgi ietekmēja K. Ulmaņa valdību, kura saprata, ka proletariāta revolucionārā cīņa turpina pieaugt un apspiest to neizdosies.

Sādi notikumi risinājās revolūcijas priekšvakarā, kad politiskajā cīņā piedalījās tūkstoši. Taču sociālistiskās revolūcijas nepieciešama pazīme ir simtu tūkstošu darbaļaužu piedalīšanās un politiskās varas pāriešana strādnieku šķiras rokās. Tas notika 1940. gada 20. un 21. jūnijā. Ulmaņa valdība demisionēja un 20. jūnijā masu revolucionāro nemieru laikā tika izveidota Tautas valdība A. Kirhenšteina vadībā. Šī valdība 21. jūnijā kļuva par strādnieku šķiras valdību un uzņēmās izpildīt tās gribu. Šādas saistības tā uzņēmās tajā dienā notikušajā septiņdesmit tūkstošu lielajā darbaļaužu demonstrācijā Rīgā. Demonstrācijas dalībnieki kopā ar no cietumiem atbrīvotajiem politiskajiem ieslodzītajiem parādīja savu gatavību, cik vien iespējams atbalstīt jauno valdību. Jāuzsver, ka šo demonstrāciju sagatavoja komunisti 19. un 20. jūnijā — vēl līdz varas pāriešanai Tautas valdības rokās.

V. I. Leņins rakstīja, ka «...katras īstas revolūcijas pazīme: desmitkārt vai pat simtkārt strauji pieaug to strādājošās un apspiestās, līdz šim apātiskās masas pārstāvju skaits, kuri spējīgi politiskai cīņai...»¹. Sādi notikumi risinājās Latvijā, sākot ar 21. jūniju. Šajā dienā Anglijas sūtnis ar telegrammas palīdzību informēja savu valdību Londonā par Rīgas darbaļaužu grandiozo demonstrāciju. Telegrammā tika norādīts, ka «entuziasms bija ļoti liels»².

21. jūnijā darbaļaužu vairākums piedalījās analogiskās revolucionārās demonstrācijās arī Liepājā, Ventspilī, Jelgavā, Daugavpilī un daudzās citās pilsētās un pagastos, atbalstot Tautas valdības izveidošanu. Šīs valdības sastāvā ietilpa progresīvās inteligences pārstāvji, kuri bija nolēmuši kalpot strādnieku šķiras lietai un darboties Komunistiskās partijas vadībā.

¹ Leņins V. I. Raksti. — 31. sēj. — 62. lpp.

² Public Record Office. — Fo 419/34. — P. 273.

Valdības sastāvā bija profesors A. Kirhenšteins, rakstnieks V. Lācis, ģenerālis R. Dambītis un citi. Viņi labi saprata, ka latviešu tauta stāv izvēles priekšā: vai kopā ar hitlerisko Vāciju pret Padomju Savienību, vai kopā ar Padomju Savienību pret hitlerisko Vāciju. Un viņi, tāpat kā Latvijas darbatautas vairākums, izšķīrās par labu PSRS atbalstam, Latvijas strādnieku šķīrai un tās Komunistiskajai partijai. Daļā bezpartijisko Tautas valdības locekļu iestājās Komunistiskajā partijā jau revolūcijas sākumā.

Ir jāatzīmē, ka vēsturiskie notikumi 1940. gada vasarā attīstījās pretrunīgi, ka nedrīkst vēsturisko procesu zīmēt tikai ar melnām un baltām krāsām un vēl vairāk tikai rozā krāsā. Staļina politikas negatīvās sekas nevarēja neatsaukties arī Latvijā. Tas izpaudās, piemēram, tajā apstākļi, ka uz Rīgu Staļina nosūtītais A. Višinskis un tā palīgi iejaucās Latvijas iekšējās lietās un izturējās pret tās Komunistisko partiju ar neuzticību, kaut arī reālajā situācijā Latvijas Komunistiskā partija bija vienīgā autoritatīvā politiskā partija valstī. J. Staļins un viņa līdzgaitnieki negatīvi izturējās pret Latvijas Komunistisko partiju un ir vainīgi nepamatotās represijās, kurām tika pakļauti Latvijas KP CK Ārzemju Biroja locekļi un citi latviešu komunisti, kuri dzīvoja Padomju Savienībā trīsdesmitajos gados. Taču ir pilnīgi skaidrs, ka revolucionārajām masām 1940. gadā Latvijā nebija pareiza priekšstata par Staļina represiju būtību un par sociālisma deformāciju Padomju Savienībā. Revolucionārās masas, kuras piedalījās 1940. gada revolūcijā Latvijā, cīnījās LKP vadībā par īstu sociālismu. Ir jāatšķir Staļina un viņa līdzgaitnieku noziedzīgā darbība no tautas masu, tajā skaitā arī Latvijas darbaļaužu, ilgām, tiekšanās un praktiskās darbības. Staļina izkropļojumi un noziegumi nevar mest ēnu uz sociālistiskās revolūcijas daudzdu tūkstošu aktīvajiem dalībniekiem, kuri godīgi un pa-

tiesi cīnījās par darbatautas interesēm, par īstiem humāniem sociālistiskiem ideāliem, kurus jau gadsimta sākumā propagandēja P. Stučka, F. Roziņš, J. Lencmanis un citi latviešu revolucionārie marksisti-leņinieši. Tādēļ masu revolucionārā aktivitāte 1940. gada jūnija beigās un jūlija sākumā pieauga. Daudzas demonstrācijas un sapulces tika organizētas, lai atbalstītu strādnieku arodbiedrību atjaunošanu. 22. jūnijā masu mītiņā Liepājā uzstājās komunisti A. Bušenieks, I. Sudmalis un citi. 25. jūnijā avīze «Daugavas Vēstnesis» ziņoja par masu mītiņu, kurš notika 23. jūnijā Daugavpilī un kurā latviešu, krievu, ebreju un poļu valodā uzstājās strādnieku, zemnieku, amatnieku un intelīģences pārstāvji. Viņi apstiprināja savu gatavību atbalstīt Komunistisko partiju. 25. jūlijā apmēram 5000 Kārsavas pagasta darbaļaužu pavadīja pēdējā gaitā zemnieku N. Saci, kuru bija nonāvējuši kontrrevolucionārie elementi. Jūnija beigās avīzes rakstija par darbaļaužu revolucionārajām sapulcēm un demonstrācijām Talsos, Līvānos, Tukumā, Saldū, Skrundā, Aucē un citās apdzīvotajās vietās, tai skaitā daudzos pagastos: Krāslavas, Izvaltas, Dundagas, Pededzes, Ābeļu, Sēlpils un daudzos citos. Revolucionārajos gājienos un mītiņos piedalījās desmitiem tūkstošu cilvēku — viņi dziedāja «Internacionāli», pauda savu atbalstu Komunistiskās partijas lozungiem.

Latvijas KP revolūcijas pirmajās divās nedēļās uzskatīja, ka pārāgri izvirzīt padomju varas atjaunošanas lozungu, acīmredzot, uzskatīja, ka vispirms ir nepieciešams nodrošināt daudz ciešākas saites ar masām, bet tikai pēc tam plaši popularizēt šo lozungu. Nevar atzīt šādu taktiku par neapstrīdamu. Jo faktiski vara valstī jau jūnija beigās bija strādnieku šķiras rokās, kuras vadībā bija Komunistiskā partija. Darbaļaužu vairākums netiecās atpakaļ pie buržuāziskās demokrātijas un tādēļ vienīgā reālā alternatīva bija iet uz

priekšu, uz sociālismu. Lietuvas Komunistiskā partija jau 25. un 26. jūnijā — revolūcijas pirmajās dienās — presē publicēja lozungu «Lai dzīvo Padomju Lietuva!».

Pilnīgi iespējams, ka daudz pakāpeniskāka revolūcionārā procesa attīstība būtu daudz auglīgāka un būtu ļāvusi saliedēt ap strādnieku šķiru vēl plašākus sīkburžuāzijas un intelīgenes slāņus. Iespējams, ka būtu bijis lietderīgi iesaistīt revolūcionārajā procesā vidējo slāni, kas varētu atkal izveidot dažādu sociālo slāņu politiskās organizācijas, tajā skaitā arī sīkburžuāzijas. Taču vēsturi nevar pārveidot. Tā ir palikusi pagātnē. Tai var piešķirt tikai citu jēgu. Bet esošie reālie fakti runā par to, ka 1940. gada revolūcija no paša sākuma bija sociālistiska, kaut arī galvenā uzmanība jūnijā beigās bija koncentrēta uz diktatoriskā režīma palieku likvidēšanu un vispārdemokrātisko uzdevumu atrisināšanu. V. I. Ļeņins rakstīja, ka «kas gaida «tīru» sociālu revolūciju, tas to *nekad* nesagaidīs. Tas ir revolūcionārs vārds, bet nesaprot īsto revolūciju»¹. Sociālistiskajā revolūcijā savijas kopā proletariāta cīņa par sociālismu ar dažādu iedzīvotāju slāņu cīņu pret dažādām sociāli ekonomisko, politisko un nacionālo spaidu formām. Taču 1940. gada revolūcijas raksturu nosaka tas, ka strādnieku šķīra, ko vadīja Komunistiskā partija, nedalīja valsts vadību ar vidējiem slāņiem un sīkburžuāziju, kam nebija politiskās organizācijas un preses. Politiskā sistēma Latvijā 1940. gada vasarā bija proletariāta tipa sistēma. Staļina kazarmu sociālisma koncepcijas ietekmē šajā politiskajā sistēmā nebija un nevarēja būt ne vispārdemokrātiska, ne sociālistiska plurālisma. Šāda bija reālā īstenība. Tomēr darbatautas vairākums atbalstīja Komunistiskās partijas sociālistisko kursu. Šajā ziņā īpaši raksturīga Rīgas darbaaužu demonstrācija 1940. gada 5. jūlijā, kurā piedalījās ap-

¹ Ļeņins V. I. Raksti. — 22. sēj. — 328. lpp.

mēram 125 000 cilvēku. Avīze «Cīņa» 6. jūlijā rakstīja, ka virs demonstrantu galvām plīvoja sarkano karogu un transparentu jūra ar uzrakstiem: «Lai dzīvo Latvijas Komunistiskā partija!», «Lai dzīvo Padomju Latvija!», «Mēs prasām pievienošanos Padomju Savienībai».

Sis svarīgais fakts atspēko leģendu, it kā darbaļaudis līdz Tautas saeimas vēlēšanām, kas notika 14. un 15. jūnijā, nezinājuši par Komunistiskās partijas lozungu sociālistisko raksturu. Tie tika plaši popularizēti tikai 9 dienas pirms vēlēšanām.

Daudz sarežģītāka ir vēlēšanu rezultātu novērtēšana. Par Darba tautas bloka kandidātiem, kuru priekšgalā bija komunisti (52% kadidātu bija Komunistiskās partijas locekļi), balsoja 90% vēlētajū. Balsošanā nepiedalījās apmērām 65 000 vēlētajū, bet balsoja pret dažiem kandidātiem vairāk kā 25 000 cilvēku. Tas atspēko versiju par to, ka it kā strādnieku šķiras ienaidnieki neizrādījuši savu negatīvo attieksmi pret vēlēšanām, atspēko arī tādus apgalvojumus, it kā nebijis iespējas izvairīties no revolucionāro deputātu kandidātu atbalstīšanas, jo katram vēlētajam ticis iespiests zīmogs pasē. Šī kārtība nozīmēja buržuāziskās Latvijas parlamentāriskās republikas vēlēšanu sistēmas pamatnoteikumu saglabāšanu. Zīmogs pasē bija vajadzīgs arī tādēļ, lai vēlētais nebalsotu divas reizes, jo nebija vēlētajū sarakstu. Balsošana pēc tradīcijas bieži vien notika kabinēs — vienatnē. Tādēļ komunistu pretinieki izsvītroja viņu rekomendētos kandidātus. Balsu skaitīšanā piedalījās iepriekšējā valsts aparāta ierēdņi un citi buržuāzisko aprindu pārstāvji. Taču neviens no viņiem neapstrīdēja balsu skaitīšanas pareizību. Kā tad, tā arī vēlāk — emigrācijā dzīvojošos 1940. gada notikumu pētniekus dažreiz mulsina tas, ka daļa buržuāzijas balsoja par Darba tautas bloka kandidātiem. Taču tas ir pilnīgi saprotams. Daudzi buržuāzijas pārstāvji,

tajā skaitā arī K. Ulmanis, centās nodemonstrēt savu lojalitāti pret strādnieku šķiras varu, lai izbēgtu no konfrontācijas un atliktu aktīvo pretošanos līdz buržuāzījai labākiem laikiem.

Sociālistiskās revolūcijas formas ir daudzveidīgas. 1940. gadā revolūcijas īpatnība bija tā, ka tā tika īsteno-ta nevis masu bruņotas cīņas ceļā, bet mierīgā ceļā. Tādēļ dominējošās masu piedalīšanās formas revolūcijā bija demonstrācijas, mītiņi, dažādas vēlēšanas. 1940. gada jūlijā un augustā daudzu tūkstošu darbaļaužu revolucionārie gājieni un sapulces visās Latvijas malās bija ikdienišķa parādība: masas apsveica Tautas saei-mas vēlēšanu rezultātus, atbalstīja Saeimas padomju varas pasludināšanu Latvijā, atbalstīja 22. jūlijā Tau-tas saeimā pieņemto deklarāciju par zemes, banku, lielu rūpniecības un transporta uzņēmumu nacionalizāciju. Masas demonstrēja savu gandarījumu par to, ka PSRS Augstākā Padome 1940. gada 5. augustā apmierināja Latvijas Tautas saeimas lūgumu un uzņēma Padomju Latviju PSRS sastāvā. Sakarā ar šo notikumu 6. au-gustā Rīgā notika gājiens, kurā (pēc avīzes «Cīņa» 7. augusta datiem) dalībnieku skaits pārsniedza visu iepriekšējo gājieni dalībnieku skaitu, tas ir, pārsniedza 125 000 cilvēku. Daugavpilī šajā dienā manifestācijā piedalījās 30 000 pilsētas un tās apkārtnes iedzīvotāju. Manifestācijas ar lielu ļaužu skaitu notika arī Liepājā, Ventspilī, Cēsīs, Gulbenē un citur.

Sociālistiskā revolūcija vārda šaurākajā nozīmē — tā ir valsts varas pāriešana strādnieku šķiras rokās, bet plašākajā nozīmē — pāreja no buržuāziskām sociāli ekonomiskām un citām sabiedriskām attiecībām uz so-ciālistiskām. Šī pāreja sākas ar buržuāziskā valsts apa-rāta nomainīšanu ar proletārisku, bet pēc tam seko sociālistiska ekonomikas un kultūras pārkārtošana. Ve-cās valsts mašīnas salaušana — tā ir ne tikai valdības maiņa, bet arī visa pārvaldes aparāta maiņa. Ulmaņa

Latvijā varas orgāni nežēlīgi vajāja komunistus, sociālistus, revolucionāri noskaņotos strādniekus un zemniekus. 1940. gada revolūcijas sākumā LKP CK nosūtīja darbā valsts iestādēs daudzus uzticamus komunistus. 3. jūlijā zemkopības ministra posteni Tautas valdībā ieņēma agronoms J. Vanags — Latvijas Komunistiskās partijas biedrs no 1925. gada, bet 4. jūlijā par finanšu ministru tika iecelts inženieris K. Karlsons — LKP biedrs no 1935. gada. Komunisti bija arī valsts kontrolieris A. Tabaks, kurš valdības sastāvā tika iekļauts 5. jūlijā. Tika nomainīti ne tikai ministriju, bet arī departamentu un citu valsts iestāžu vadītāji. 1940. gada jūnijā un jūlijā tās vadīja komunisti un viņu piekritēji. Par preses un biedrību departamenta direktoru kļuva J. Niedre, kultūras departamentu vadīja H. Līkums, pašvaldības departamentu — A. Leja. Līdz 21. jūlijam no ieņemamā amata tika atcelti 16 apriņķu vecākie no 19. Tāpat tika nomainīta vadība pilsētu valdēs. Ar revolucionāri noskaņoto kareivju aktīvu līdzdalību buržuāziskā armija tika pārveidota par Tautas armiju. Tā, piemēram, 9. Rēzeknes pulkā virsnieki centās noskaņot kareivjus pret Tautas valdību, taču saņēma enerģisku pretsparu. Par to 29. jūnijā ziņoja avīze «Proletarskaja pravda». 27. jūnijā Rēzeknes ielās izgāja kareivju demonstrācija ar sarkanajiem karogiem. 5. jūlijā izgāzās reakcionāro virsnieku mēģinājums izjaukt kareivju sapulci Cēsīs. Apsveikumā Komunistiskajai partijai Cēsu garnizona kareivji rakstīja, ka pienācis laiks vest masas uz sociālisma uzvaru. Revolucionāri noskaņotie Daugavpils cietokšņa karavīri prasīja darīt galu antikomunistiskajai agitācijai armijā un padzīt no tās fašistiskos elementus. Laikā, kad notika armijas pārveidošana par Tautas armiju, tika atstādināti reakcionārie virsnieki. Kara ministrs P. Dambītis iecēla 76 politiskos vadītājus, kurus uz armiju sūtīja Komunistiskā partija. Viņu vidū bija pieredzējuši komunisti, bijušie pagrīdnieki — J. Vec-

vagars, A. Stakionis, V. Ezernieks, aktīvi revolucionārās kustības dalībnieki Pēteris-Tāļivaldis Bagāts, J. Valters, M. Vulfsons, O. Krastiņš un citi. Jau jūlija sākumā armijas pulkos tika ievēlētas kareivju komitejas, kurām bija liela loma armijas revolucionārā gara celšanā.

Sociālistiskā revolūcija ir plašu masu jaunrade, to izšķiroša piedalīšanās visas politiskās un ekonomiskās dzīves pārveidošanā. Šajā ziņā 1940. gada sociālistiskajai revolūcijai ir raksturīgas strādnieku komiteju vēlēšanas un to darbība. Uzņēmumos un iestādēs strādnieku komitejas bija tautas valdības atbalsta punkti uz vietām, tās kontrolēja uzņēmumu īpašnieku darbību, aizstāvēja darbaļaužu intereses, nepieļāva ražošanas sašaurināšanu un ekonomikas dezorganizēšanu. 28. jūnijā avīze «Cīņa» aicināja ievēlēt strādnieku komiteju sastāvā aktīvus cīnītājus par proletariāta lietu. Tajos nedaudzajos gadījumos, kad tautas varai naidīgajiem elementiem izdevās iekļūt šo komiteju sastāvā, piemēram, fabrikā «Kurzemes manufaktūra», tie drīz vien tika izraidīti. Strādnieku komitejās visur tika ievēlēti komunisti un viņu piekritēji. Jau 25. jūnijā fabrikas «Laima» strādnieku komitejā ar balsu vairākumu tika ievēlēti politiski apzinīgi strādnieki. Antikomunistiskie elementi pieprasīja atkārtotas vēlēšanas, par iemeslu minot to, ka fabrikas kolektīvs neesot spējis sagatavoties. Taču atkārtotajām vēlēšanām bija tāds pats rezultāts. Jūnija beigās rūpnīcas «VEF» strādnieki strādnieku komitejas sastāvā galvenokārt ievēlēja komunistus. Velosipēdu fabrikas «Ērenpreiss» kopapulce strādnieku komitejā ievēlēja 6 komunistus, fabrika «Latvello» — 3 komunistus, bet Veisa vadmalas fabrikā visi 5 komitejas locekļi bija komunisti.

Darbaļaudis aktīvi piedalījās arī policijas palīgdienesta personāla vēlēšanās un tā darbībā. Šā dienesta personālam bija tādas pašas tiesības kā policijas amat-

personām, vēlāk tas nomainīja policiju un tā personāls kļuva par milicijas darbiniekiem. 1940. gada jūlijā, pēc tam, kad bija likvidēta aizsargu militarizētā organizācija, kas apvienoja vairāk nekā 30 000 biedru, strādnieki un darba zemnieki aktīvi piedalījās sabiedriskās kārtības sargāšanā. Iekšlietu ministra V. Lāča instrukcijā, kas 29. jūnijā publicēta avīzē «Valdības Vēstnesis» bija norādīts, ka policijas palīgdienesta personāls pilsētās komplektējams no cilvēkiem, kurus izvirzījušas strādnieku organizācijas, pagastos — no darbaļaužu sapulcēs ievēlētiem cilvēkiem. Instrukcijā bija uzsvērts, ka šiem cilvēkiem jābūt mazturīgo iedzīvotāju slāņu pārstāvjiem, kas bauda iedzīvotāju vairākuma uzticību. Jūlija sākumā, kad vairākos apriņķos notika šī personāla vēlēšanas, tā sastāvā centās iekļūt aizsargi, bet cerēto mērķi nesasniedza. Tā, piemēram, avīze «Brīvā Jaunatne» 11. jūlijā ziņoja, ka 7. jūlijā Pampāļu pagastā pulcējušies iedzīvotāji noraidījuši jaunās varas pretinieku pretenzijas un ievēlējuši cilvēkus, kas atbalsta strādnieku varu.

Līdz 1940. gada 21. jūlijam 11 apriņķos no 19 bija nomainīti policijas priekšnieki, kā arī pilsētu policijas priekšnieki (prefekti) Rīgā, Daugavpilī un Ventspilī. Sajos amatos tika iecelti A. Ankups, A. Birznieks, A. Granīts un citi komunisti, tāpat arī revolucionārie cīnītāji, kas cieši sadarbojās ar komunistiem — P. Matisons, F. Frīdrihsons un citi.

Latvijas lauku darbaļaudis tika iesaistīti aktīvā politiskajā dzīvē, viņi piedalījās ne tikai revolucionārajās demonstrācijās un mītiņos, bet arī vietējās pašpārvaldes orgānu vēlēšanās. Tā, piemēram, 23. jūnijā aptuveni 800 Skrudalienas pagasta iedzīvotāju sapulcējās, lai ievēlētu pagasta padomi. Budži un aizsargi izvirzīja savus kandidātus, bet par tiem balsoja tikai 2 — 3 % vēlētajū. Pagasta padomes sastāvā iekļuva tikai revolucionāri noskaņoti cilvēki — 10 strādnieki, 1 amatnieks,

4 mazturīgie zemnieki un 6 vidējie zemnieki. Padomes priekšsēdētājs bija komunisti. Jauno, revolucionāro varas orgānu veidošanās process uz vietām turpinājās jūnija beigās un jūlija sākumā. 30. jūnijā notika pagasta padomju vēlēšanas Vilces, Elejas, Augšpils pagastos, 1. jūlijā — Mērdzenes pagastā, 3. jūlijā — Līksnas, 7. jūlijā — Indras pagastā. No 516 pagastiem līdz 5. augustam pagastu pašpārvalde tika nomainīta 218 pagastos. Nomainot vecos varas orgānus ar jauniem, radās daudzveidīgas darbaļu varas politiskās formas, kuras radīja masu revolucionārā jaunrade. Viena no tām bija rīcības komitejas, kas Latvijā pirmoreiz izveidojās 1905.—1907. gada revolūcijas periodā, bet 1940. gada jūnijā tika izveidotas Ventspilī un Talsos, kā arī Liepājas, Ventspils, Aizputes, Tukuma un Cēsu apriņķu pagastos. 7. jūlijā Bauskas apriņķa Islīces pagastā tika ievēlēta Strādnieku darba komiteja, bet Zilupē tajā dienā tika ievēlēta pilsētas un apkārtējo pagastu Strādnieku revolucionārā komiteja. 26. jūnijā komunistu vadībā tika izveidota strādnieku deputātu Bauskas komiteja, kas nomainīja apriņķa valdi.

Sevišķi plaši darbaļu masu politiskā aktivitāte izpaudās 1940. gada jūlija otrajā pusē — pēc Tautas saeimas deputātu vēlēšanām. 19. jūlijā «Cīņa», rakstot par iepriekšējā dienā notikušo vairāk nekā 100 000 lielo Rīgas darbaļu manifestāciju, norādīja, ka šajā masu demonstrācijā izpaudusies darbatautas griba, lai Latvija kļūtu padomju republika un pievienotos PSRS. Tās bija galvenās prasības daudzajās demonstrācijās, mītiņos un sapulcēs, kas notika visā Latvijā. Raksturīgi, ka masas pareizi novērtēja situāciju, saprotot, ka strādnieku šķiras vara faktiski jau ir iekarota, un aicināja Tautas saeimas deputātus juridiski nostiprināt iekaroto. Tā, piemēram, avīzē «Latgalskaja pravda» 19. jūlijā publicētajā rezolūcijā, kas bija pieņemta Daugavpils tekstilnieku mītiņā, teikts: «Mēs, fabrikas «Daugava» strād-

nieki, apspriedušies par izveidojušos stāvokli, nonācām pie secinājuma, ka Latvijas strādnieku šķiras uzvaras galīgai nostiprināšanai nepieciešama padomju vara un Latvijas pievienošanās Padomju Savienībai.»

1940. gada 21. jūlijā uz Saeimas pirmo sēdi pulcējās 100 tautas ievēlētie deputāti. Viņu vidū bija 25 strādnieki (viņu skaitā 3 laukstrādnieki), 13 zemnieki, 14 sabiedriski darbinieki, kā arī militārpersonas, rakstnieki, zinātnieki, juristi, skolotāji, ārsti, agronomi un citu profesiju pārstāvji. Saeimas deputāti bija Latvijas Komunistiskās partijas vadītāji — J. Kalnbērziņš, Z. Spure, R. Neilands un citi, sociāldemokrātiskās partijas bijušie darbinieki, viņu skaitā A. Buševics un A. Miezis, rakstnieki V. Lācis un A. Upīts, pazīstami zinātnieki un kultūras darbinieki. Saeima iepazīnās ar simtiem norādījumu, kas bija pieņemti darbaļaužu sapulcēs, un noklausījās strādnieku, zemnieku un kareivju delegāciju locekļu uzstāšanās, kas aicināja pildīt tautas gribu — pasludināt Latvijā padomju varu. Tā, piemēram, Rīgas strādnieku delegācijas pārstāvis O. Rozenburgs uzsvēra, ka strādnieku šķira prasa atjaunot Padomju Latviju, kuru starptautiskā buržuāzija tai atņēmusi 1919. gadā.

Padomju varas pretinieki ārzemēs cenšas iztēlot stāvokli tā, it kā buržuāziskā iekārta Latvijā 1940. gadā būtu likvidēta ar iejaukšanos no ārienes. O. Rozenburga runā norādīts, ka viss notika tieši pretēji: ar enerģisku iejaukšanos no ārienes latviešu tautai varmācīgi tika atņemta tās izcīnītā padomju vara un tagad tauta nolēmusi šo varu atjaunot. Šādā notikumu norisē visvairāk bija ieinteresēta visa Latvijas strādnieku šķira, lai atbrīvotos no kapitālistiskās ekspluatācijas, hroniskā bezdarba un politiskās beztiesības. Bet Latvijā bija aptuveni 180 000 pilsētu strādnieku un 160 000 laukstrādnieku. Ieinteresēta bija arī darba zemniecība, kura revolūcijas sākumā daļēji svārstījās, bet vēlāk jūtami tuvinājās strādnieku šķirai, sevišķi pēc tam, kad 22. jūlijā saeima

pieņēma deklarāciju par zemes nacionalizāciju un reizē ar to noteica, ka visi tās pārpalikumi, kas pārsniedz noteikto robežu (30 ha), pāriet valsts zemes fondā, lai piešķirtu to bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Padomju agrārās reformas rezultātā izveidojās vairāk nekā 50 000 jaunsaimniecību, bet desmitiem tūkstošu sīkzemnieku saņēma zemes piegriezumus. 1940. gadā padomju vara deva zemi apmēram 75 000 ģimenēm — aptuveni 300 000 cilvēkiem.

Padomju varu atbalstīja arī Latvijas progresīvā inteliģence. 1940. gadā Padomju Latvijas kultūras celtniecībā aktīvi iekļāvās rakstnieki un dzejnieki J. Sudrabkalns, A. Balodis, I. Lēmanis, J. Vanags un daudzi citi, aktieri J. Osis, M. Smithene, E. Pakule un citi ievērojami latviešu skatuves meistari, kā arī mākslinieki, mūziķi un citi radošās inteliģences pārstāvji. Jāuzsver, ka ievērojami Latvijas iedzīvotāju slāņi, tai skaitā daļa pilsētas un lauku darbaļaužu, ieņēma nogaidošu pozīciju vai atklāti noraidoši izturējās pret Latvijā notiekošajām pārmaiņām. Bet iedzīvotāju vairākums pakāpeniski iekļāvās revolucionārajā procesā.

Visaktīvākie 1940. gada sociālistiskās revolūcijas dalībnieki Latvijā bija Latvijas strādnieki un zemnieki, kas bija piedalījušies cīņā par padomju varu 1917. un 1919. gadā un palika uzticīgi revolucionārajām tradīcijām. Toreiz viņiem bija 20—30 gadu, bet 1940. gadā viņiem bija jau vairāk nekā 40—50 gadu. Ar savu piemēru viņi aizrāva jaunatni. 1940. gada sociālistiskās revolūcijas visaktīvāko dalībnieku vidū bija arī Rīgas, Ventspils un Liepājas revolucionāro arodbiedrību bijušie biedri, kas buržuāziskās diktatūras laikā vienmēr bija atbalstījuši nelegālo Komunistisko partiju. Viņu rindās bija ap 15 000 strādnieku, kuri 1940. gadā kļuva par Komunistiskās partijas drošu balstu.

Daudzi 1940. gada revolūcijas dalībnieki gāja bojā Lielā Tēvijas kara frontēs, daudzus nošāva hitlerieši un

viņu rokaspuīši, daudzi vēl šodien piedalās mūsu republikas ekonomiskajā, politiskajā un kultūras dzīvē, sociālisma pilnveidošanā.

1940. gada revolūcijas aktīvie dalībnieki apvienojās dažādās sabiedriskās organizācijās, kas saliedējās ap Komunistisko partiju. Vismasveidīgākā organizācija bija arodbiedrības, kas 1940. gada beigās apvienoja vairāk nekā 200 000 biedru pilsētās un apmēram 50 000 biedru laukos. Latvijas arodbiedrību Centrālā biroja (vēlāk — Centrālās padomes) priekšsēdētājs 1940. gada otrajā pusē bija R. Lapiņš, pēc tam — J. Putniņš. Masveida raksturs bija arī Latvijas Sarkanajai palīdzībai (organizācija palīdzības sniegšanai revolūcijas cīnītājiem), kurā 1940. gada beigās bija apmēram 10 000 biedru. Ap 5 000 jauniešu apvienoja Latvijas komjaunatne.

Organizēto revolūcijas dalībnieku varēja būt arī vairāk. Staļinisko izkropļojumu ietekmē 1940. gadā Latvijas Komunistiskās partijas darbībā reizēm parādījās pārmērīgs kreisums, dogmātisms un sektantisms. Piemēram, šķiet, ka steidzīgā Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas (LSSZP) likvidēšana nedeva nekādu labumu. Šī partija kā nelegāla organizācija noorganizējās pēc 1934. gada maija apvērsuma no savā būtībā oportunistiskās Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas (LSDSP) bijušajiem līderiem un aktīvistiem, kas nolēma stāties uz revolucionāras cīņas ceļa pret Ulmaņa kliķi. Viņu vidū bija A. Rudēvics, A. Buševics, A. Bokmelders, A. Miezis, J. Jansons un daudzi citi LSSZP darbinieki, kuri 1940. gada vasarā iestājās Latvijas KP rindās. Pēdējais nelegālais LSSZP kongress 1940. gada martā ar deviņām balsīm pret trijām pieņēma lēmumu par apvienošanos ar Komunistisko partiju. Taču apvienošanās nenotika, bet 1940. gada 4. jūlijā «Cīņa» publicēja LSSZP CK lēmumu, kurā bija teikts, ka šī partija pārtrauc savu dar-

bību, lai visi politiski organizētie strādnieku šķiras spēki apvienotos Komunistiskajā partijā. Lēmums aicināja LSSZP biedrus stāties Komunistiskās partijas rindās.

Latvijas sociāldemokrātijas bijušo līderu un aktīvistu iestāšanās Komunistiskajā partijā bija politiski ļoti nozīmīga. Ar to pašu viņi apstiprināja, ka atzīst oportunistiskās sociāldemokrātijas reformistiskās politikas kļūdainumu un Latvijas Komunistiskās partijas revolucionārās politikas pareizumu. «Godīga politiskas kļūdas atzīšana,» Ļeņins rakstīja, «dod ļoti lielu politisku labumu daudziem cilvēkiem, ja runa ir par kļūdu, ko darījušas veselās partijas, kurām savā laikā bijusi ietekme masās.»¹ Latvijas buržuāziski parlamentārās republikas pastāvēšanas laikā par sociāldemokrātu deputātu kandidātiem balsoja ievērojama vēlētāju daļa — no vienas piektdaļas līdz vienai trešdaļai. Bijušo sociāldemokrātijas līderu aicinājums atbalstīt Komunistiskās partijas politiku 1940. gadā veicināja plašu masu saliedēšanos ap to.

Taču daudzi LSSZP biedri netika uzņemti Latvijas Komunistiskās partijas rindās. Daļēji tāpēc, ka viņu uzņemšanu apgrūtināja noteiktā kārtība, saskaņā ar kuru, citu partiju bijušajiem biedriem stājoties Komunistiskajā partijā, vajadzēja iesniegt tādu komunistu rekomendāciju, kas iestājušies partijā līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai, bet 1940. gadā Latvijas Komunistiskajā partijā tādu komunistu bija maz.

Daudzi bijušie revolucionārie sociālisti, kas netika uzņemti LKP rindās, tomēr tika iecelti atbildīgos amatos valsts iestādēs. Taču palika neizmantota iespēja, ka 1940. gada otrajā pusē vienlaikus ar vadošo Komunistisko partiju darbotos otra, sabiedrotā politiskā partija, kas atbalstītu sociālistisko ceļu. Iespējams, ka

---

¹ Ļeņins V. I. Rakstu izlase. — 8. sēj. — 240. lpp.

šāda darbība palīdzētu iesaistīt cīņā par Latvijas sociālistisko pārveidošanu daudz plašākas masas.

Sektantiska kļūda šķiet tā, ka Latvijas Komunistiskās partijas un komjaunatnes rindās netika uzņemti daudzi aktīvi 1940. gada revolūcijas dalībnieki. 5000 komjauniešu apstākļos, kad Latvijā bija divi miljoni iedzīvotāju un plaši darbaļaužu slāņi un skolu jaunatne centās iestāties komjaunatnē, ir jāatzīst par nepietiekamu skaitu, par organizētās komunistiskās jaunatnes rindu papildināšanas mākslīgu ierobežošanu.

Vēl ierobežotāka bija uzņemšana Latvijas Komunistiskās partijas rindās. Pēc tam kad 1940. gada jūnijā LKP iznāca no pagrīdes, tās rindās bija aptuveni 1000 komunistu, bet oktobrī partijā bija 1635 biedri un 1254 partijas biedra kandidāti. Skaidrs, ka iespējas nostiprināt Komunistisko partiju un pastiprināt tās ietekmi masās vēl ne tuvu nebija izmantotas, ja ņem vērā bezpartijisko aktīvistu grupu — cīnītāju par sociālismu — plašo tīklu. Šīs grupas, kas simpatizēja Latvijas Komunistiskajai partijai, radās visur un funkcionēja arī tajās pilsētās un pagastos, kur partijas organizāciju vēl nebija. Tam bija liela nozīme galvenokārt laukos, jo vairākumā pagastu LKP pirmorganizāciju nebija, un tās politiku īstenoja bezpartijisko aktīvistu grupas. Piemēram, Aizputes apriņķī aktīvistu grupas bija noorganizētas katrā pagastā un tās aptvēra 450 biedrus. Liepājas rūpniecības uzņēmumos tika izveidotas 16 bezpartijisko aktīvistu grupas, katrā no tām ietilpa 25—30 strādnieku. Bet 1941. gada martā tika pārtraukta šādu grupu darbība un tas ne ar ko nebija attaisnojams, tāpat kā izformētā strādnieku gvarde, kas 1941. gada pavasarī apvienoja apmēram 10 000 cilvēku, apbruņotu ar aizsargiem atņemtajiem ieročiem.

1941. gada 14. jūnijā — arī pirms tam — un vēlāk notika nepamatotas daudzu Latvijas pilsoņu represijas.

Represēti tika arī bijušie Tautas valdības locekļi Jūlijs Lācis un Pēteris Blaus un tie bijušie buržuāziskās Latvijas armijas virsnieki, kuri pēc tam bija kļuvuši par Sarkanās Armijas latviešu teritoriālā korpusa komandieriem. Padomju Latvijas pilsoņu — to skaitā sieviešu un bērnu — deportācija 1941. gada 14. jūnijā bija tāda pati nelikumība un patvaļa, kā citi staļinisma noziegumi, kas izsauca iedzīvotāju pamatotu sašutumu.

Šāda Staļina politikas izpausme radīja visai negatīvas sekas. Tomēr visi šie izkropļojumi nespēj aizēnot galveno — Latvijas darbatautas vairākuma centienus 1940. gadā likvidēt kapitālismu un īstenot sociālistiskos pārveidojumus, lai būtiski uzlabotu darbaļaužu masu sociāli ekonomisko un politisko stāvokli.

Latvijas darbatautas izvēlētais ceļš uz sociālismu 1940. gadā neapšaubāmi nozīmēja pareizu izvēli, centienus nodrošināt sociālo progresu. Kas attiecas uz šā mērķa sasniegšanas formām un metodēm, tad vēsture ir daudzveidīga un labvēlīgākos apstākļos tie varēja būt arī citi. Latvijā notikušās deformācijas ekonomikā, politikā un ideoloģijā bija tiešs rezultāts Latvijas iekļaušanai tādā politiskajā sistēmā, ko radījis staļinisms.

Vēsture ir sarežģīts un pretrunīgs process, pozitīvu un negatīvu tendenču savijums. Nav apstrīdams, ka 1940. gada sociālistiskajā revolūcijā Latvijā pārsvarā bija pozitīvās tendences, un šī revolūcija bija ļoti svarīgs pagrieziens latviešu tautas dzīvē, kas noteica tās vienotību ar visām Padomju Savienības tautām, to kopīgu tālāko cīņu par sociālismu, par tā pilnveidošanu.

1940. gada sociālistiskā revolūcija Latvijā paplašina un bagātina mūsu priekšstatus par formu daudzveidību dažādu zemju pārejā no kapitālisma uz sociālismu. Notikumu attīstību 1940. gadā Latvijā ļoti ietekmēja starptautiskie ārpolitiskie faktori, taču, kā visur, galvenās bija iekšējās pretrunas, šķiru spēku samērs Latvijā,

samērs par labu strādnieku šķirai, par labu revolucio-
nārajiem spēkiem.

Buržuāziskajā literatūrā izteiktajiem prātojumiem par revolūcijas eksportu, tai skaitā par revolūcijas eksportu uz Baltijas valstīm 1940. gadā, trūkst nopietna pamata, jo revolūcijas eksports praktiski nav iespējams. Tas nav iespējams tāpēc, ka sociālistiskā revolūcija, tas ir, pāreja no kapitālisma uz sociālismu, reāli ir iespējama tikai kā sabiedrisko attiecību pārveidošanas daudzšķautņains process, kura laikā tauta kardināli pārveido pati sevi. Nevienš to tautas vietā izdarīt nevar. Ja tauta nav nobriedusi aktīvi piedalīties savas politiskās sistēmas un valsts ekonomikas revolucionārā pārveidošanā, tas nozīmē, ka sociālistiskā revolūcija vēl nav iespējama. 1940. gadā Latvijas darbaļaudis bija nobrieduši visas sabiedrības dzīves kardinālai pārveidošanai, un viņu piedalīšanās revolucionārajā procesā ir viena no svarīgākajām lappusēm Latvijas vēsturē.

Lai izprastu 1940. gada notikumus, jāuzsver, ka toreiz plašas darbaļaužu masas Latvijā cīnījās par sociālismu, neko nezinādamas par varas realizēšanas staļiniskajām metodēm un neapzinādāmās to kaitīgumu. Taču šīs masas ar patiesi revolucionāru entuziasmu, sociālā optimisma pārpilnas sāka Latvijas sociālistisko pārveidošanu.

1940. gadā revolucionārais process Latvijā bija pret-runīgs un sarežģīts. Taču visrupjākie izkropļojumi un atkāpšanās no sociālisma principiem tomēr nevarēja novirzīt Latvijas strādnieku šķiru un tās sabiedrotos no izvēlēta ceļa. Vienoti ar Padomju Savienības brālīgajām tautām tā nostiprināja padomju varu un aizstāvēja to.

Vēstures zinātņu doktors
J. STEIMANIS

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines across the page.

SATURS

Vēlreiz par 1918. gada 18. novembri	
<i>Vēstures zinātņu doktors O. NIEDRE . . . . .</i>	5
Bermontiāde	
<i>Vēstures zinātņu doktors E. PELKAUS . . . . .</i>	14
Kārļa Ulmaņa politiskā portreta skices	
<i>Vēstures zinātņu doktors O. NIEDRE un vēstures zinātņu kandidāts M. VIRSIS . . . . .</i>	41
Revolucionārie deputāti buržuāziskajā saeimā	
<i>Vēstures zinātņu kandidāte I. KAPENIECE . . . . .</i>	81
Cietumos un katorgā	
I. PINKSIS	112
Par revolucionāro situāciju Latvijā 1940. gada vasarā	
<i>Vēstures zinātņu doktors J. STEIMANIS . . . . .</i>	136

Институт истории партии при ЦК КП Латвии —
филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС

ЛАТВИЯ НА ГРАНИ ЭПОХ III

Рига «Авотс» 1988

Художник Улдис Сосновскис

На латышском языке

ISBN 5—401—00460—5

LATVIJAS LIKTEŅGADI, III

Redaktore Aija Dzintara

Mākslinieciskais redaktors Andris Zirņītis

Tehniskā redaktore Aina Gerbaševska

Korektore Vita Lākute

ИБ № 2333

Nodota salikšanai 12.07.88. Parakstīta iespiešanai 4.08.88.
JT 00416. Formāts 70×108/32. Tipogrāfijas papīrs № 2.
Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 7,25 uzsk. iespiedl.;
7,61 uzsk. kr. nov.; 7,74 izdevn. l. Metiens 60 000 eks.
Pasūt. № 820-5. Cena 35 kap. Izdevniecība «Avots»,
226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 196/MJ-121.
Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas
un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā
«Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.
Ielikums iespiests dobspiedumā, Rīgas Paraugtipogrāfijā,
226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

La 805 **Latvijas likteņgadi. III / LKP CK Partijas vēst. inst. — PSKP CK Marksisma-ļeņinisma inst. fil. — R.: Avots, 1988. — 157 lpp., [8] lp. il.**

Sērijas «Latvijas likteņgadi» III grāmatas autori centušies izgaismot vairākas līdz šim mazizpētītas un maziztirzātas norises Latvijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē laikposmā no 1918. gada līdz 1940. gadam. Pirmreizīgs materiāls ietverts rakstos «Vēlreiz par 1918. gada 18. novembri», «Bermontiāde», «Kārļa Ulmaņa politiskā portreta skices» un citos.

Grāmata adresēta masu lasītājam.

L $\frac{0503020910-196}{M 803(11) - 88}$ 461 — 88

63.3(2L)6

DRĪZUMĀ NĀKS KLAJĀ SĒRIJAS
«LATVIJAS LIKTEŅGADI»
CETURTĀ GRĀMATA.

Tajā ietverta šāda tematika:

Tautiskie centieni un to nākotne Pētera Stučkas
skatījumā.

Nacionālais un nacionālistiskais Latvijā divdesmitajos
un trīsdesmitajos gados.

1959. gads. Nacionālo attiecību un LKP nacionālās
politikas problēmas.

Par harmonisku starpnacionālās saskarsmes kultūru.
Pārdomas par Latvijas PSR Konstitūciju.

*Rakstus par šiem tematiem sagatavojuši
republikas vēsturnieki, literāti,
partijas darbinieki.*

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305031744

"Zemgaliet! Dižais Zemgaliet!
Tu izglābi Latviju!" tā 1934. gada jūnijā
telegrammā Ulmanim rakstīja viņa
apsveicēji no Sēlpils.
Toreiz viņi vēl nevarēja zināt,
ka tieši Ulmanis aizvedīs
Latvijas buržuāziju pretim
tās bojāejai...

